

e-ISSN 2147-7469

AVRASYA İNCELEMELERİ DERGİSİ

Journal of Eurasian Inquiries

AVID

Cilt/Volume: 11 Sayı/Issue: 1
2022

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Istanbul University Research Institute of Turkology

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

Cilt/Volume: 11 Sayı/Issue: 1 Yıl/Year: 2022

Dizinler / Indexing and Abstracting

Index Islamicus

Social Science Research Network (SSRN)

Research Bible (Academic Research Index)

SOBIAD

Türk Eğitim İndeksi (TEİ)

EBSCO Central & Eastern European Academic Source

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa BALCI

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Seyyid Hasan Paşa Medresesi, Balabanağa Mahallesi,
Kimyager Derviş Paşa Sokak, No: 6, Beyazıt / Fatih, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00
E-mail: avid@istanbul.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/iauavid>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe ve tüm Türk Lehçeleri ile birlikte İngilizce ve Rusça'dır.
The publication languages are Turkish and all Turkish Dialects, as well as English and Russian.

Mart ve Eylül aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in March and September.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BALCI – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– mustafabalci@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editors-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– ayna.arslan@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Ömer KUL – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye – omer.kul@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Emre KURBAN – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– emre.kurban@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Prof. Dr. Mustafa BALCI – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– mustafabalci@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Ömer KUL – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye – omer.kul@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– ayna.arslan@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA – İsmail Gaspıralı Adına Avrasya İnkişaf Enstitüsü, Simferopol, Kırım – ranetta@bk.ru

Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – alan.newson@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Bibihadişa ABJAPPAROVA** – L.N. Gumilev Avrasya Üniversitesi, Şarkiyat Araştırmaları, Astana, Kazakistan
– *hadisha_1960@mail.ru*
- Prof. Dr. Haluk ALKAN** – İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, İstanbul, Türkiye
– *haluk.alkan@istanbul.edu.tr*
- Prof. Dr. Stavros ANESTİDİS** – Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina, Yunanistan – *anestidis.stavros@gmail.com*
- Prof. Dr. Berdal ARAL** – İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası ilişkiler, İstanbul, Türkiye
– *berdal.aral@medeniyet.edu.tr*
- Prof. Dr. Saadet Gülden AYMAN** – İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, İstanbul, Türkiye – *gulden.ayman@istanbul.edu.tr*
- Prof. Dr. Vladimir DEGOEV** – Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Üniversitesi, Kafkasya ve Bölgesel Güvenlik Araştırmaları Merkezi, Moskova, Rusya Federasyonu – *intrel@mgimo.ru*
- Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR** – Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye – *mdundar@ankara.edu.tr*
- Prof. Dr. Bogdan J. GÓRALCZYK** – Varşova Üniversitesi Avrupa Merkezi, Varşova, Polonya – *b.goralczyk@uw.edu.pl*
- Prof. Dr. Ablet KAMALOV** – Turan Üniversitesi, Bölgesel Araştırmalar ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Almatı, Kazakistan – *a.kamalov@turan-edu.kz*
- Prof. Dr. Mehmet Şükrü HANİOĞLU** – Princeton University, Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü, ABD – *hanioglu@princeton.edu*
- Prof. Dr. Makbule SARIKAYA** – Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ardahan, Türkiye – *makbulesarikaya@ardahan.edu.tr*
- Prof. Dr. Kazuaki SAWAI** – Kansai Üniversitesi, Asya ve Afrika Tarihi Bölümü, Osaka, Japonya – *k-sawai@kansai-u.ac.jp*
- Prof. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU** – Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – *ismail.turkoglu@msgsu.edu.tr*
- Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA** – Tiflis St. King Tamar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tiflis, Gürcistan
– *zazatsurtsunia@yahoo.com*
- Prof. Dr. Rustem KHABİBULLİN** – Başkurdistan Devlet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ufa, Başkurdistan
– *rustem1957@gmail.com*
- Prof. Dr. Abuzar KHAİRİ** – Üçüncü Dünya Araştırmaları Akademisi, Jamia Millia İslam Üniversitesi, Yeni Delhi, Hindistan – *abuzar.khairi@gmail.com*
- Prof. Dr. Jibek SAPARBEKOVA** – Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Orta Asya ve Kafkasya Anabilim Dalı, Moskova, Rusya Federasyonu – *ccca-iaas@yandex.ru*
- Doç. Dr. Isa BLUMI** – Stockholm Üniversitesi, Asya, Ortadoğu ve Türk Araştırmaları Bölümü, Stockholm, İsveç
– *isa.blumi@su.se*
- Assoc. / Doç. Dr. Ramazan DAUROV** – Uluslararası İlişkiler Moskova Devlet Enstitüsü (MGIMO) Şarkiyat Araştırmaları Bölümü, Moskova, Rusya Federasyonu – *ramzes888@gmail.com*
- Doç. Dr. Hasan DURAN** – İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye – *hasan.duran@istanbul.edu.tr*
- Doç. Dr. Vügar İMANBEYLİ** – Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye – *vugar.imanbeyli@marmara.edu.tr*
- Doç. Dr. Vjerman KURSAR** – Zagreb Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Türkoloji, Zagreb, Hırvatistan – *vkursar@ffzg.hr*
- Prof. Dr. Çağdaş ÜNGÖR SUNAR** – Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye – *cagdas.ungor@marmara.edu.tr*
- Doç. Dr. Galina MIŞKİNENE** – Vilnius Üniversitesi, Asya ve Kültürlerarası Çalışmalar Enstitüsü, Vilnius, Litvanya
– *vytogas@delfi.lt*
- Doç. Dr. Zuhul MERT UZUNER** – Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, İstanbul, Türkiye – *zmert@marmara.edu.tr*
- Doç. Dr. Üyesi Bülent YILDIRIM** – Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Edirne, Türkiye
– *bulentyildirim@trakya.edu.tr*
- Doç. Dr. Üyesi Kishimjan ESHENKULOVA** – Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Bişkek, Kırgızistan – *kishimjan.eshenkulova@manas.edu.kg*
- Dr. Öğr. Üyesi Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU** – Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – *serdar.caycioglu@marmara.edu.tr*
- Dr. Svetlana AKKİEVA** – Kabardino-Balkarya Devlet Üniversitesi, Beşeri Bilimler Enstitüsü, Naççik/ Kabardino-Balkariya – *asisma@yandex.ru*
- Dr. Bilgehan ALAGÖZ** – Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– *bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr*
- Dr. İl'mira SALAHOVA** – Tataristan İlimler Akademisi Mercani Tarih Enstitüsü, Kazan, Tataristan
– *ilsalah@mail.ru*

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Mahmut AK – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – mak@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– mehmet.beyhan@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. İdris BOSTAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– idbos@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Faruk BOZGÖZ – Türkiye Cumhuriyeti Sana Büyükelçisi, Yemen

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN – İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– feridunemecen@yahoo.com

Prof. Dr. Emine İNANIR – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye
– eminar@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut Ertan GÖKMEN – Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye – egokmen@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN – Türk Dil Kurumu Başkanı, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. İbrahim KALIN – Bilkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet KAVAS – Türkiye Cumhuriyeti Dakar Büyükelçiliği, Senegal

Prof. Dr. Şamil ÖÇAL – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi, Ankara, Türkiye
– samil.ocal@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Derya ÖRS – Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği, İran

Prof. Dr. Enis ŞAHİN – Sakarya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye – esahin@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– topsakali@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ – Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta, Türkiye
– hayricapraz@sdu.edu.tr

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Neriman Ersoy HACISALİHOĞLU – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– nerersoy@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– kursat.yildirim@istanbul.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Yeşil Enerji Bağlamında Karabağ'ın Enerji Potansiyeli
Karabakh's Green Energy Potential
Nazrin Alizada 1
- BMT Təhlükəsizlik Şurasının "Dağlıq Qarabağ Münaqişəsinə Dair" Qətnamələrinin
Azərbaycan Respublikası Tərəfindən İcra Edilməsi və Nəticələri
Implementation of the UN Security Council Resolutions on the Nagorno-Karabakh Conflict
by the Republic of Azerbaijan and Results
Birleşmiş Millerler Güvenlik Konseyi'nin "Dağlık Karabağ Sorunu" Hakkındaki Kararlarının
Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Uygulanması ve Sonuçları
Ramilə Dadaşova 17
- Orta Asya Jeopolitiğinin Nüfus Parametresi Üzerinden İncelenmesi
Research of Central Asian Geopolitics Over the Population Parameter
Kaan Kapan, Oğuz Şavlı 39
- Çarlık ve Bolşevik Rusya Döneminde Türk-Müslüman Kurultayları'nın Bolşevik
Devrimine Etkisi
The Effect of Turkish-Muslim Congresses on the Bolshevik Revolution in
Tsarist and Bolshevik Russia Period
Ahmet Karaca 75
- İkinci Karabağ Savaşının Türk Basınına Yansımaları: "Cumhuriyet" ve "Sabah" Gazeteleri
Reflections of the Second Karabakh War in the Turkish Press: "Cumhuriyet" and "Sabah"
Newspapers
Şeyma Soğancıoğlu 89

Yayın Tanıtları / Book Reviews

- Osmanlı Arşivlerinde İmam Şamil
Imam Shamil in Ottoman Archives
Didem Çatalkılıç 121
- Dağlık Karabağ Sorunu'na Yönelik Politikalar
Policies Towards the Nagorno-Karabakh Conflict
Seda Nur Özden 127
- Azerbaycan Düşünce Tarihine Kapsamlı Bir Bakış
A Comprehensive View of Intellectual History of Azerbaijani
Aynurə Səfərova 133

EDİTÖRDEN

Avrasya coğrafyasında ve jeopolitiğinde yaşanan gelişmeleri takip eden ve mümkün olduğunca bu gelişmelere yer vermektedir. Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), 11/2 Mart 2022 sayısında Avrasya jeopolitiğinde önemli değişim ve dönüşümlere sebep olan II. Karabağ Savaşı ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Karabağ meselesinin bilim dünyasında daha anlaşılır olmasına katkı sağlamak ve savaş öncesi ve sonrası hakkında bilim dünyasına katkı sağlayacak çalışmalara yer vermek dergimiz için önemli bir gelişmedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölünmez bir parçası olan Dağlık Karabağ bölgesi 1988 yılından itibaren Ermenilerce sorun haline getirilmeye başlanmıştır. Ermenilerin haksız ve hukuk dışı işgaline Azerbaycan layıkıyla karşılık vermiştir ancak Ermeniler ve onları destekleyen güçler ne yazık ki galip gelmiştir. Bu süre zarfından Karabağ'ın asıl müdavimleri olan Azerbaycan halkına karşı insanlık dışı katliamlar yapılmıştır ve dünya tarihinde en acımasız zulümlerdendir. Her ne kadar 2020 yılında Azerbaycan'ın şanlı ordusu topraklarının büyük bir kısmı işgalden kurtarsa da yaşanan birçok trajedi insanların hafızasından silmek çok zordur. Kıymetli halk şairlerinden biri olan Rövşen Guliyev de bunları dile getirmiştir.

XOŞ GƏLDİN ŞUŞAYA İGİD ƏSGƏRİM

Dağın zirvəsində qartal yuvası,
Qartallar yuvaya döndü, ay Şuşam.
Türklərin illərdir namus davası,
Düşmənin ocağı söndü, ay Şuşam.

Güllə səslərində "Cəngi" duyuldu,
Dağlarım "Cəngi"ni yaydı hər yana.
Türk coşdu, qanımız qanla yuyuldu,
Qəhraman oğullar fəxrindir, ana!

Düşməni atından saldı əsgərim,
Şuşada azadlıq günəşi doğdu.
Türkün qisasın aldı əsgərim,
Azğın düşmənləri qanında boğdu.

Ordumun önündə duran tapılmaz,
Şəhitlik eşqilyə gələrlər cuşa.
Dünyada Şuşatək məkan tapılmaz,
Uğrunda can vermək şərəfdir, Şuşa.

Qorxmaz qəhramandır Türkün əsgəri,
Gavurtək uşağa əl qaldırmadı
Bozqurtdur, aslandır Türkün əsgəri,
Tarixə şərəflə yazıldı adı.

Əsgərim, səndəki qeyrətə qurban.
Üzümü ağ edib, dastan yaratdın.
Sənə şükür olsun ulu Yaradan,
Şuşamı görməyə imkan yaratdın.

Şuşama xoş gəldin igid əsgərim,
Bu torpaq Məkkətək əzizdir bizə.
Dünyaya səs saldı azman zəfərin,
Azğın düşmənləri gətirdin dizə.

Düşməni məhv edib geriyə döndük,
Alındı gavurdan Şuşa qalası.
Birləşib tək ürək kimi döyündük,
Şuşamı bürüyüb bayram havası.

Minbərdən duyuldu azanın səsi,
Səməyə yayılır "Allahu Əkbər"
Məsciddə oxundu Quran surəsi,
Şükür namazında saf tutdu əsgər.

Səslənsin Şuşada ölkəmim himi,
Dahi Üzeyirin ruhu şad olsun.
Koroğlu əsəri çəşdurmaz kimi?
Bülbülün səsiylə bir də oxunsun.

Bu gün "Cıdır düzü" toy libasında,
Türklər dövrə vurub çəksinlər "Halay".
Elə "Halay" çəkək Türk obasında,
"Yallı"nı çaldığın xatırlasın hay.

Payızda gül açdı Xarıbülbülüm,
Göylərdən yerlərə gülab səpildi.
Dil açıb oxudu susqun bülbülüm,
Payız yaza döndü, bu necə sirdir?

“İsa” bulağının sel oldu yaşı,
Sevinc göz yaşında boğuldu ələm.
Cənnət Qarabağın ay üzük daşı,
Sevinc ərşə çıxdı, yox oldu ələm.

Dalğalan vüqarla üç rəngli bayraq,
Şuşamın səması çox çəkib həsrət.
Dalğalan kölgənlə öpüşsün torpaq,
Çox şükür Şuşama gəldi hürriyyət!

Rövşen Guliyev

10.11.2020. Ardahan

QAN YADDAŞIM

Dalğalanıb dəryatək təmizlənilib duruldum,
Döndüm özüm-özümə, türklüyümə sarıldım.
Köklərimdən güc almaq yenilməz etdi məni,
Nur gəldi gözlərimə ayırdım dost - düşməni.
Gördüm türkdür güvənim, dağın arxası dağdır,
Özgədən qardaş olmaz, Türkə Türklər dayağdır.
Tək ağacdən bağ olmaz, ağaç çoxluqda bağdı.
Dağ da heç tək olmasın, təklik sinəyə dağdı.
Xətəm evsiz-eşiksiz gavura arxa durmaq,
Allah qonağı bilib imansıza yar olmaq.
Bir zaman yer göstərib çörəyimi böldüyüm,
Qəmiylə dərdləndiyim, sevinəndə güldüyüm,
Vətənim, elimi bölməyə qalxmadımı?
İllərdir Qarabağda sutək qan axmadımı?
İstəmirəm özümə qənim mərhəmətimi.

Heç zaman unutmayaq Xocalı vəhşətini.
Can deyənə can deyək, qan deyən qanda batsın,
Köpəklə dostluq edən gərək çomağla yatsın.
Keçmişdən dərslərlə almayan düşər eyni tələyə,
Ağıl verildi bizə dost-düşməni ələyə.
Şuşaya gedən yolum götürəcək Turana,
Ordan yollar görünür bütöv Azərbaycana.
Torpağımı bölənlər boğular göz yaşında,
Tarixim sətir-sətir yaşar qan yaddaşımda.

Rövşen Guliyev

15.11.2020. Ardahan

Yeşil Enerji Bağlamında Karabağ'ın Enerji Potansiyeli

Karabakh's Green Energy Potential

Nazrin Alizada¹

Öz

Makalede yenilenebilir enerji kaynaklarının bir alt kümesi olarak nitelendirilen yeşil enerji kavramına, onun farklı türlerine, bu enerji kaynakları açısından zengin olan Azerbaycan'ın işgalden kurtarılmış bölgesi Karabağ ve enerji projelerine odaklanılmıştır. Bilindiği üzere enerji dünya toplumunun var olması için gerekli olan en önemli etkidir. Özellikle de günümüz gerçekleri gözünde bulundurulduğunda çevre dostu olan yeşil ve temiz enerji daha çok önplana çıkmaktadır. Bu nedenle devletler mevcut enerji stratejilerini yeşil dönüşüm konsepti çerçevesinde yeniden revize etmeye, bununla hem doğayı hem de tükenme riskiyle karşı karşıya kalan birincil enerji kaynaklarını korumaya çalışmaktadır. Böyle devletlerden biri olarak Azerbaycan da yenilenebilir enerji doktrini çerçevesinde yeşil enerji stratejisini uygulanabilir hale getirmektedir. Makalede, yeşil enerji kaynaklarının kademeli kullanımında uyum sağlanması, toplumun buna hazırlanması ve doğru coğrafi bölgenin seçilmesi, en esası yenilenebilir enerji kaynaklarının doğaya zarar vermeden yeşil enerjiye dönüştürülmesi meselesinin çevresel sürdürülebilirlik ve enerji güvenliği açısından elzem olduğu kanısına varılmış ve yenilenebilir enerji potansiyelinin değerlendirilmesi ekseninde Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde "yeşil enerji" endüstrisinin kurulması ve bunun Azerbaycan enerji sektörüne sunacağı fırsatlar değerlendirilmiştir.

Amahtar Kelimeler: Enerji, Yeşil Enerji, Yeşil Dönüşüm, Karabağ

ABSTRACT

Green energy is defined as a subset of renewable energy resources, and various types of green energy and energy projects exist in Karabakh, which is the liberated region of Azerbaijan. Karabakh is rich in the axis of these energy resources. Energy is an important factor

. Environmentally friendly green and clean energy is especially important today. States therefore try to revise their current energy strategies within the framework of a green transformation. They are trying to protect both natural and traditional energy sources that are at risk of extinction. Azerbaijan is one of the states that want to make the green energy strategy accessible within the framework of renewable energy. In this context, when the Karabakh region was liberated from Armenian occupation, it strengthened the renewable energy doctrine of the state of Azerbaijan.

This paper investigated the following issues in terms of environmental

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nazrin Alizada (Dr., Bağımsız Araştırmacı),
E-posta: nazrinalizada@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8358-7326

Başvuru/Submitted: 11.10.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
22.12.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
16.01.2022
Kabul/Accepted: 03.02.2022

Atıf/Citation: Alizada, Nazrin. "Yeşil Enerji Bağlamında Karabağ'ın Enerji Potansiyeli". *Avrasya İncelemeleri Dergisi. Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022): 1-15.
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.001>

sustainability and energy security: ensuring the harmonization in the gradual use of green energy resources, preparing society for this use, choosing the right geographical region, and most importantly, transforming renewable energy resources into green energy without harming nature. The establishment of the green energy industry in the Karabakh region of Azerbaijan and the opportunities that this will present to the energy sector of Azerbaijan were evaluated in the research.

Keywords: Energy, green energy, green transformation, Karabakh

EXTENDED ABSTRACT

Energy is an essential factor in providing and improving people's daily welfare requirements and it must be produced definitely. Energy is obtained from both traditional and alternative resources. However, these resources are not equally distributed globally. Also, some countries are categorized as energy-rich because of their hydrocarbon reserves, while others are rich in renewable energy resources.

Although most of the energy reserves used throughout the world is obtained from traditional energy sources, it is also true that these reserves are not environmentally friendly. Therefore, to protect the environment and prevent excessive consumption of primary energy resources, countries are trying to meet their national requirements with renewable energy sources. However, it is known that although alternative energy reserves are environmentally friendly, superior technology and financial means are needed to exploit them sufficiently. In this context, it is appropriate to evaluate the potential of green energy, which has become one of the most researched issues.

Removing carbon dioxide from the atmosphere, traditional energy resources such as coal, gas, and oil have begun to be replaced by sustainable energy sources. At the same time, it should be emphasized that "green" and "renewable" energy do not necessarily mean the same thing. Although the terms are frequently encountered together and are closely related, they do have small but important differences. Therefore, the concept of green energy will be discussed, and then the differences between the two terms will be identified.

The world's increasing energy demands and countries' attempts to utilize the best management strategies to meet this demand are well known. Azerbaijan is one of these countries. In terms of Azerbaijan, the green energy potential of the Karabakh region will be discussed; then state-supported green energy projects will be examined in the post-war period. Nagorno-Karabakh is a region rich in green energy resources. Therefore, the diversification of Azerbaijan's energy production resources is an important issue.

It is possible to list many advantages on this axis. The transition to inexhaustible energy will also reduce the number of carbon emissions released into the atmosphere and ensure environmental sustainability. In addition, natural gas, which is the main source of electricity production, will be saved. It will have a positive effect on increasing the country's foreign

exchange earnings through expanding export opportunities. At the same time, renewable energy sources can meet the energy needs of areas where natural gas extraction is technically impossible or economically inefficient. On this axis, considering the high mountainous terrain of Kalbajar and Lachin districts, the use of renewable energy resources will be more efficient.

The development of renewable energy sources is also necessary for the sustainability of Azerbaijan's energy system. Attracting new investments to liberated lands and exploiting the renewable energy potential will play a vital role in Azerbaijan's international recognition as green energy. Hydroelectric dams are expected to account for most of the renewable energy generation in the Karabakh region. Moreover, the implementation of renewable energy projects across Karabakh will provide the Azerbaijani leadership's vision to reduce the country's dependence on fossil fuel-based electricity. These plans are also in line with Baku's plans to transform Karabakh's war-damaged lands into smart cities and villages.

Giriş

İnsanların günlük gereksinimlerinin karşılanmasında ve refah düzeyinin geliştirilmesinde en önemli etken olan enerji, üretilmesi zorunlu olan bir faktördür. Çünkü enerji rezervleri birincil (geleneksel) ve ikincil (alternatif) olmakla farklı kaynaklardan temin edilmektedir. Ancak bu zaman göz önünde bulundurulması gereken husus ondan ibarettir ki adı geçen kaynaklar ülkeler bazında eşit olarak dağıtılmamıştır. Bu bağlamda, bazı ülkeler hidrokarbon rezervlerine göre enerji zengini olarak kategorize edilirken bazılarının da eli yenilenebilir enerji kaynakları açısından zengindir.

Her ne kadar günümüzde dünya toplumunun ihtiyaç duyduğu enerji rezervlerinin büyük bir kısmı birincil enerji kaynaklarından temin edilse de bu rezervlerin doğa dostu olmadığı da bilinen gerçekler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, hem çevrenin korunması hem de birincil enerji kaynaklarının aşırı tüketilmesinin önüne geçilmesi için devletler kendi ihtiyaçlarının karşılanması adına yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme stratejisini yeğlemektedirler. Ancak, söz konusu enerji rezervleri çevre dostu olsa da onlardan yeteri kadar yararlanılması için üstün teknolojiye ve maddi olanaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede özellikle, son dönemlerin daha çok araştırma alanına dönüşen yenilenebilir enerji kaynaklarından yeşil enerji türünün irdelenmesi yerinde olacaktır.

Dünyayı karbondan arındırmak ve daha yaşanabilir hale getirmek için kömür, gaz ve petrol gibi geleneksel kaynakların yerini sürdürülebilir enerji kaynakları almaya başlamıştır. Bu kapsamda yapılan araştırmalarda sıkça rastlanan yeşil ve yenilenebilir enerji kaynaklarının her zaman aynı anlamı ifade etmediğinin de vurgulanması gerekmektedir. Aslında bu iki terim bir biriyle yakından bağlantılı olsa da anlaşılması önemli olabilecek küçük farklılıklar arz etmektedir. Bu nedenle ilk önce yeşil enerji kavramının ele alınması, daha sonra bu iki terim arasındaki farklılıkların sıralanması gerekmektedir.

Aynı zamanda devletlerin artan enerji talebine yönelik arzı en iyi şekilde yönetme stratejisini daha etkin olarak kullanmak istemesi bilinen gerçekler sırasındadır. Böyle devletlerden birini de Azerbaycan oluşturmaktadır. Bu kapsamda, yapılan araştırma çerçevesinde Karabağ özelinde Azerbaycan örneği ele alınmış ve daha sonra işgalden sonraki periyotta sözkonusu bölgede devlet destekli başlatılan yeşil enerji projeleri irdelenmiştir.

Yeşil Enerji Kavramı

Yeşil enerji kavramı, Kasım 2006 tarihinde yenilenebilir enerji standart teklif programı olarak tanıtılmış ve bu program hidro, rüzgâr, güneş (Photovoltaic) ve biyokütle projeleri için 20 yıllık tarife garantisi getirmiştir. Daha sonra Ontario Yeşil Enerji Yasası (Green Energy Act) resmi olarak 2009 yılında Yeşil Enerji ve Yeşil Ekonomi Yasası adı altında yenilenebilir enerji üretimini genişletmek ve enerji tasarrufunu teşvik etmek için Ontario Yasama Meclisinde

tanıtılmıştır.¹

Gelişmesi milyonlarca yıl süren ve kullanıldıkça tüketilmeye doğru giden sınırlı kaynaklar olarak tanımlanan fosil yakıtların aksine güneş ışığı, rüzgâr, gelgitler, jeotermal ısı gibi yenilenebilir doğal kaynaklardan alınan ve doğa üzerinde hiçbir yan etkisi olmayan enerji türü *Yeşil Enerji (Green Energy)* olarak tanımlanmaktadır. Yani yeşil enerji, yenilenebilir enerjinin bir alt kümesidir. Yenilenebilmesinin yanı sıra bu enerji türünün çevre üzerinde iklim değişikliğini olumsuz şekilde etkileyen bir yansıması bulunmamaktadır. Çünkü yeşil enerji karbon emisyonu yaratmadığından çevre üzerinde en düşük etkiye sahiptir. Aynı zamanda, fosil yakıtlı enerji kaynaklarına kıyasla, solunan havanın, içilen suyun kalitesini büyük ölçüde artırmakta ve değerli doğal kaynakların çoğunu korumaktadır.² Ancak, bu zaman bir hususun belirtilmesi gerekmektedir.

Yeşil enerji ve yenilenebilir enerji³ terimleri genellikle birbirinin yerine kullanılabilir de bu iki terim arasında temel ve bazen kafa karıştırıcı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Zira çoğu yeşil enerji kaynağı yenilenebilir olsa da, yenilenebilir enerji kaynaklarının tümü tamamen yeşil olarak kabul edilmemektedir. Örneğin, sürdürülebilir ormanlardan organik materyal yakan enerji üretimi yenilenebilir olabilir, ancak yanma sürecinin kendisinin ürettiği CO² bu enerji türünün yeşil kategorisinde yer almamasına neden olmaktadır. Aynı zamanda hidroelektrik enerji de örnek olarak gösterilebilir. Zira suyunun yönünü değiştirebilecek ve yerel çevreyi etkileyebilecek bir hidroelektrik barajının inşa edilmesi sonucunda elde edilen enerjinin yeşil enerji olarak adlandırılması doğru değildir.⁴ Kısacası, yenilenebilir enerji geri dönüştürülebilir kaynaklardan temin edilirken, yeşil enerji ise doğadan gelen kaynaklardan sağlanmaktadır.

Aynı zamanda, yeşil enerjiden bahsederken hidrokarbon rezervlerinin her yerde bulunmamasına karşın bu enerji türünün dünyanın istenilen köşesinde kolayca erişilebilir enerji kaynaklarından ibaret olduğu hususunun da vurgulanması yerinde olacaktır. Bu nedenle, yeşil enerjinin önümüzdeki yıllarda elektrik, su ısıtma, ev aletleri ve motorlu taşıtlar için yakıt dahil olmak üzere tüm ana kullanım alanlarında fosil yakıtların yerini alabilmesi söz konusu olabilir.

Yeşil Enerji Türleri

En genel hatlarıyla sıralandığı zaman beş esas yeşil enerji kaynağından bahsedilmesi mümkündür: Güneş, Rüzgâr, Hidroelektrik, Jeotermal ve Biokütle enerjisi.

- 1 Mary-ellen Tyler (ed.), *“Sustainable Energy Mix in Fragile Environments: Frameworks and Perspectives”* içinde A. Ingelson, C. Phillip, “One other Challenge to RE Development for Some Nations: International Trade Agreement Obligations Under GATT”, (Springer., 2018), 82.
- 2 What’s the Difference Between Green, Renewable, and Clean Energy?. <https://terrapass.com/blog/whats-the-difference-between-green-renewable-and-clean-energy/>, 2 Eylül 2020 (Erişim Tarihi: 30.01.2022)
- 3 Yenilenebilir enerji, rüzgar enerjisi ve güneş enerjisi gibi sürekli ve doğal olarak yenilenen kaynaklardan elde edilmektedir ve bu nedenle, yenilenebilir enerji, genellikle sürdürülebilir enerji olarak da adlandırılmaktadır.
- 4 What’s the Difference Between Green, Renewable, and Clean Energy?. <https://terrapass.com/blog/whats-the-difference-between-green-renewable-and-clean-energy/>, 2 Eylül 2020 (Erişim Tarihi: 30.01.2022)

Güneş enerjisi

Genel olarak, nükleer füzyon yoluyla küçük atomların ısı ve basınçla daha ağır atomlar oluşturmak için kaynaştırıldığı süreçte üretilen ve doğrudan güneşten gelen temiz bir enerji kaynağıdır. Güneşten alınan bu enerji toplayıp kullanılabilir elektriğe dönüştürebilen güneş radyasyonu yoluyla bize ulaşmaktadır. Önemli yeşil enerji kaynağından ilki olan güneş enerjisi, genellikle güneş ışığını yakalayan ve elektriğe dönüştüren fotovoltaik hücreler kullanılarak üretilmektedir. Aynı zamanda, bu enerjiden hasad elde edilmesinin en önemli aracı ise güneş panelleridir. Bunun yanı sıra güneş enerjisinden bahsederken öncelikli olarak bir hususun da ele alınması gerekmektedir. Bu da bu enerji türünün toplumun yaşadığı coğrafyada günlük yaşam tarzına uyup uymamasına ilişkindir. Bu çerçevede, güneş enerjisinin mevcut coğrafi koşullarda kullanım için uygun olduğuna karar verirken gözönünde bulundurulması gereken bazı faktörler vardır ki onların iki ekseninde kategorize edilmesi mümkündür. Onlardan ilkinin güneş enerjisinin sağladığı faydalar oluşturmaktadır. Buraya daha az ödenen elektirik faturaları, çevre dostu olması, insanlara enerjiden bağımsız yaşama olanağı sağlaması ve sürdürülebilirliği dâhildir.⁵ Diğer taraftan da başlangıçta önemli ölçüde maddi gereksinim talep etmesi, geceler çalışmaması, alan kısıtlaması ve yerleşim yeri gibi sorunlar bu enerji türünün dezavantajlarını ortaya çıkarmaktadır. Tüm bunlar ise her geçen gün yeşil enerji kaynaklarına yönelmekte olan insanları özellikle güneş enerjisi konusunda onun artılarını ve eksilerini ayırt etmeye itmektedir. Çünkü güneş enerjisinin uzun vadede ne kadar mal olacağının belirlenmesi ve zaman içinde ne kadar tasarruf edeceğinin hesaplanması önemli bir faktördür.

Rüzgâr enerjisi

Binlerce yıldır bir enerji kaynağı olarak kullanılan rüzgâr, güneşin atmosferi eşit olmayan şekilde ısıtması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Eski zamanlarda suyu pompalamak, gemilere güç sağlamak ve tahılı öğütme için kullanılan rüzgâr enerjisi, günümüzde geliştirilen modern teknolojilerin kullanımıyla özellikle açık deniz ve daha yüksek rakımlı yerlerden kolayca elde edilmektedir. Hava kirliliği yaratmayan ve üretimi nispeten ucuz olan rüzgâr enerjisinin bazı dezavantajları da bulunmaktadır.

Rüzgâr enerjisi elde etmek için kullanılan jeneratörler çok sayıda açık alan ve oldukça sabit bir rüzgâr kaynağına ihtiyaç duymaktadır. Aynı zamanda rüzgâr türbinlerinin doğanın dengesini de bozması söz konusu olabilir.⁶ Şöyle ki, göç eden kuşlar, dönen bıçaklar tarafından öldürülebilir. Bu nedenle rüzgârdan enerji elde edilmesi için alanın doğru tercih edilmesi gerekmektedir.

Hidroelektrik enerji

Modern teknoloji yaratmak, inşa etmek ve üretim alanlarını genişletmek için büyük miktarda elektrik enerjisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da insanların alternatif ve doğa dostu olan enerji

5 What is Solar Energy. <https://justenergy.com/blog/what-is-solar-energy/>, (Erişim Tarihi: 30.01.2022)

6 Al-Juboori Sameer Saadon. Green Energy - An Introduction: Opportunities and Challenges, (*Energy Sci. & Tech.* vol. 1, 2015), 324.

kaynaklarına yönelmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede, hidroelektrik enerjinin toplum için ne kadar önemli olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Çünkü tarihe bakıldığı zaman daha 1920’li yıllarda hidroelektrik santrallerin üretilen elektrik enerjisinin yüzde 40’ını sağladığı⁷ ve gelişen teknolojiye paralel olarak bu rakamların daha üst düzeylere çıkarılmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Hidroelektrik güç olarak da bilinen yeşil enerji türü, enerji üretmek için nehirlerdeki, derelerdeki, barajlardaki veya başka yerlerdeki su akışını kullanmaktadır. Ancak bu enerji türünün de yeşil olarak adlandırılabilmesi için çevrenin doğal yönünü etkilememesi gerekmektedir. Bu nedenle hidroelektrik enerjinin yeşil enerji gibi kullanılması için daha küçük ölçekli hidroelektrik projelerin geliştirilmesi yerinde olacaktır. Çünkü büyük ölçekli hidroelektrik santrelleri yüzlerce megawatt üretmekte ve ayrıca türbinlere yeterli yükün sağlanması için büyük barajların inşasını içermektedir. Ancak, bunun aksine küçük ölçekli hidroelektrik projeleri daha az kapasiteye sahip olacağından bu projeler kapsamında inşa edilecek olan küçük barajların çevre üzerinde daha az etkisi olacaktır.⁸

Jeotermal enerji

Jeo “dünya” ve termal “ısı” anlamını ihtiva etmekte ve yer kabuğundaki malzemelerin radyoaktif bozunmasından oluşan ısı şeklinde üretilen enerji anlamına gelmektedir. Yani, bu yeşil enerji türü yer kabuğunun hemen altında depolanan termal enerjiyi kullanmaktadır.⁹ Jeotermal enerji, elektrik üretiminde veya doğrudan ısıtma, sera ısıtma, su ürünleri yetiştiriciliği, çamaşırhaneler ve endüstriyel işlemler için fayda sağlamaktadır. Dört tür jeotermal enerji kaynağı bulunmaktadır. Bunlara kaynak hidrotermal, jeobasinç, kuru kaya ve magma dâhildir.¹⁰ Günümüzde sadece hidrotermal kaynaklar ticari olarak kullanılmakta, diğer kaynaklardan enerji elde edilmesi içinse teknolojiler halen geliştirilme aşamasındadır.

Gerekli teknolojilerin geliştirilmesi halinde yeraltında bulunan termal enerji kaynaklarının muazzam ölçüde olduğu söylenebilir. Ancak, jeotermal enerjinin elde edilmesi önünde birtakım engeller vardır ki bunlara yüksek yatırım maliyeti ve ticari olarak uygun sondaj yapma riski dâhildir.¹¹ Bu çerçevede, adı geçen engeller göz önünde bulundurulurken doğru bir uygulama tekniğinin kullanılmasıyla jeotermal enerji kesinlikle enerji dengesinde önemli bir rol üstlenebilir. Çünkü küçük ölçekli jeotermal kaynaklar bile birçok uygulamanın enerji verimliliğini artırma yeteneğine sahiptir.

7 Hydroelectric Power: Managing Water in the West. (US Department of the Interior Bureau of Reclamation Power Resources Office. 2005), 1.

8 Kalyani Vijay Laxmi, Dudy Manisha Kumari ve Pareek Shikha, Green Energy: The Need of the World, (*Journal of Management Engineering and Information Technology*, cilt:2, sayı: 5, 2015), 21.

9 Csanyi Ludovit, Kristof Vladimir, Kusnir Stanislav, Katin Matus ve Martin Marci, Geothermal Energy, (*Intensive Programme Renewable Energy Sources*, Mayıs, 2010), 21.

10 Kalyani ve diğerleri, *a.g.m.*, 21.

11 Manzella A., Geothermal Energy, (*EPJ Web of Conferences*, cilt:148, 2017), 24.

Biokütle enerjisi

Yeşil enerji alanında en çok dikkat edilmesi gereken enerji kaynağı olan biyokütle, karbon nötrlüğüne ve birden fazla kaynaktan elde edilebilirliğe göre en umut verici alternatif enerji rezervidir. Biyo-bileşenler ve sıvı biyoyakıtlar hakkındaki 25 Ağustos 2006 tarihli kanununun 2. maddesine göre, biyokütle şunlardan oluşmaktadır:¹² ürünlerden, atıklardan ve tarım ve orman üretiminden kalan atıklardan ve bunların ürünlerinin işlenmesinden kaynaklanan biyolojik bozulmaya uğrayan bitkisel veya hayvansal kaynaklı katı veya sıvı maddeler ve biyolojik olarak parçalanan diğer atıkların parçaları, özellikle tarımsal hammaddeler.

Yukarıda belirtilenlerden de anlaşıldığı üzere farklı kaynaklardan elde edilen biyokütle, çeşitli işlemler yoluyla enerjiye dönüştürülmektedir. Bu işlemlere ise ısı üretmek için doğrudan yanma (yakma); katı ve sıvı yakıtlar üretmek için termokimyasal dönüşüm; sıvı yakıt üretmek için kimyasal dönüşüm; sıvı ve gaz yakıtlar üretmek için biyolojik dönüşüm dâhildir. Özellikle, bitkisel ve hayvansal atıkları dönüştürmek için transesterifikasyon olarak bilinen bir kimyasal dönüştürme işlemi yaygın olarak kullanılmaktadır ki bu zaman doğaya zarar verilmemesi için dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü, bu kaynaktan enerji üretilmesi zamanı odun atıkları, talaş ve yanıcı organik tarım atıklarının yakılması sırasında sera gazı oluşumuyla doğaya zarar verilebilir. Bu nedenle, biokütleden enerji elde edilmesi sürecinin dikkatli şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, biokütlenin yakılması yerine organik maddeler olan etanol ve biodizel gibi yakıtla dönüştürülebilmesi söz konusu olabilir. Bu da başka yeşil enerji türünü *biyoyakıtları* ortaya çıkarmaktadır.

Buradan anlaşıldığı üzere, yenilenebilir enerji kaynaklarının sistemli şekilde kullanımı sonucunda yeşil enerji türü ortaya çıkmaktadır. Bu zaman kısaca bu iki enerji türü arasındaki farkın da vurgulanması gerekmektedir. Yeşil ve yenilenebilir enerji arasında bir fark olduğu barizdir. Bu genellikle söz konusu terimleri birbirinin yerine kullanan insanlar tarafından biraz karıştırılmaktadır. Bu zaman şöyle bir hususun altının çizilmesi gerekmektedir. Bir kaynak aynı anda yenilenebilir olabilir, ancak yeşil veya temiz olmayabilir (bazı biokütle enerjisinde olduğu gibi). Kısacası, yeşil enerji havaya kirletici madde salmayan ve çevrenin doğal yönünü etkilemeyen enerji kaynaklarının kategorize edildiği bir türdür. Yenilenebilir enerji ise doğal kaynaklardan gelen ve yenilebilen tüm enerji kaynaklarını kapsamaktadır.

Aralarında kafa karıştırıcı fark bulunan ve yenilenebilir enerjinin bir altkümüsi olan yeşil enerjinin günümüz itibarıyla devletler tarafından etkin olarak uygulanması içinse yeşil dönüşüm stratejisinin devreye sokulması gerekmektedir. Yeşil dönüşüm, son derece yüksek düzeyde hırs, belirsizlik ve karmaşıklık içeren bir girişimdir. Ayrıca, hiçbir aktör yeşil dönüşümü tekbaşına gerçekleştirecek kaynaklara sahip olmadığından kamu-özel ve sivil ittifakların bu süreçte dâhil edilmesi gerekmektedir. Yeşil dönüşümün sistemik doğası yeşil enerji politikalarının ticaret ve kamu yatırımları gibi diğer politikalarla koordinasyonunu ve uyumlaştırılmasını da kapsamaktadır. Bu çerçevede, doğaları gereği, devletlerin yeşil politikalarının,¹³

12 Drozyner Paulina, Rejmer Wojciech, Starowicz Piotr, Klasa Andrzej ve Skibniewska Krystyna A., "Biomass as a Renewable Source of Energy", (*Technical Sciences*, cilt:16, sayı: 3, 2013), 213.

13 Pegels Anna, Vidican-Auktor Georgeta, Lutkenhorst Wilfried ve Altenburg Tilman, "Politics of Green Energy Policy", (*Journal of Environment & Development*, cilt: 27, sayı: 1, 2018), 27-28.

- Ticari uygulanabilirliğe yönelik yeni teknolojiler geliştirmesi,
- Yenilik ve yayılmayı önemli ölçüde hızlandırmak için seçici olması,
- Uzun vadeli bir dönüşüm sürecini kapsamaması gerekmektedir.

Karabağ'ın Yenilenebilir Enerji Potansiyeli

Günümüz itibarıyla birçok devlet sahip oldukları enerji stratejilerini yeşil enerji sektörünün geliştirilmesine ihtiyaç duyduklarından revize etmektedirler. Böyle devletlerden biri de Azerbaycan'dır. Bu çerçevede, Azerbaycan hükümeti iklim açısından sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yatırımı teşvik edecek bir mekanizma oluşturan çeşitli politik belgeler hazırlayarak kabul etmiştir. 2012 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından onaylanan "Azerbaycan 2020 Gelecek İçin Vizyon" konseptinde iklim değişikliğinin ülkenin sosyal ve ekonomik hayatı üzerindeki olası etkileri ve bu amaçla siyasi tedbirler geliştirmenin önemi vurgulanmaktadır. Bu belgede ayrıca CO² miktarının OECD ülkelerinin 2020 yılında belirlenen standartlarına uygun olması gerektiği de belirtilmiştir. "Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Geliştirilmesi" belgesinde ise 2020 yılına kadar toplam enerji tüketiminin %9,7'sinden tüketilen elektrik payının yenilenebilir enerji kaynaklarıyla %20'ye çıkarılması öngörülmüştür.¹⁴ Bu belgeler, ülkede bir dizi yenilenebilir enerji kaynağının geliştirilmesine yardımcı olmak için tasarlanmış ve yeni dönemdeki hedefler ise 2030 yılına kadarki süreci kapsamaktadır.

Bu çerçevede, hâlihazırda Azerbaycan'da etkin şekilde faaliyet gösteren yenilenebilir enerji kaynakları istasyonlarının bulunduğu bölgeler Pirallahı, Surahani, Sumgayıt, Nahçıvan, Oğuz, Ağcabedi'dir. Ancak, konu yenilenebilir enerji kaynakları olunca Karabağ'ın özellikle belirtilmesi gerekmektedir.

Küçük Kafkasya'nın güneydoğu kesiminde yer alan bu alan, Cebrayıl, Fuzuli, Hocavend, Ağdam, Hocalı, Terter, Şuşa, Hankendi gibi bölgeleri kapsamaktadır. Bu alanın rölyefi esas olarak dağlıktır. Murovdağ ve Ağdam antiklinoryumları ve onları Küçük Kafkasya'nın ikincil tektonik unsurlarından ayıran Toragayçay ve Hocavend senklinoryumları Karabağ'ın jeolojik yapısı içinde yer almaktadır. Antropojenik çökeltiler ovalarda ve nehir vadilerinin alt kısımlarında yaygındır. Ocak ayında ortalama sıcaklık Karabağ'ın ova ve eteklerinde 2-0,5; yüksek dağlarda -4; -13; Temmuz ayında ise sırasıyla 25-26 ve 15-14 derece arasında değişmektedir. Yaylalarda yıllık yağmur 800-900 mm'den fazladır. Bölgede aynı zamanda yıl boyunca güneş ışığı miktarı 2000-2400 saat teşkil etmektedir.¹⁵ Murovdağ silsilesinin yüksek zirveleri bazen tüm yıl boyunca karlıdır. Bölgenin ana nehirlerini Kura ve onun kolları olan Terter, Haçın, Gargar; Araz ve onun kolları olan Köndelençay, Kuruçay, Gözlüçay ve diğer küçük nehirler oluşturmaktadır.

14 Azerbaycan'da Yeşil Yatırımlar ve Finansmanın Arttırılması, *EaPgreen*, 7. http://www.green-economies-cap.org/resources/Azerbaijan_Scaling%20up%20Finance_AZERI%20VERSION_Reduced.pdf, (Erişim Tarihi: 20.04.2021).

15 Karabağ'ın doğası, <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/26/45/qarabag-tebieti.html>, (Erişim Tarihi: 06.02.2022).

Yukarıda vurgulananlardan anlaşıldığı üzere Karabağ bölgesi coğrafyası ve doğası itibarıyla alternatif enerji kaynakları açısından zengin bir bölgedir. Ancak, Karabağ ve çevre ilçelerinin Ermenistan tarafından işgaliyle birlikte buradaki mevcut altyapı sistemi tahrip edilmiştir. Nitekim burada bulunan 10 elektrik şebekesinde toplam 858,6 MW (Şuşa, Hocalı, Hocavend, Laçın, Güdeli, Cebrayıl, Zengilan, Fuzuli, Kelbecer ve Ağdam) kapasiteli 20 trafo merkezi bulunmaktaydı. Özellikle bu bölgenin hidroelektrik, güneş, rüzgâr ve jeotermal enerji açısından zengin olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Karabağ, Azerbaycan'da yerel su kaynaklarının üretildiği başlıca bölgelerden biridir. Azerbaycan'ın yerel su kaynaklarının %25'i, yani yılda yaklaşık 2 milyar 560 milyon m³ bu alanda üretilmektedir. Terter, Pazarçay (Bargüşadçay), Hekeri nehri bölgenin başlıca nehirleriyle birlikte büyük su enerji potansiyeline sahiptir. Bunun yanı sıra, bu bölgede üç büyük hidroelektrik santrali bulunmaktadır.

Bunlardan biri olan Terter hidroelektrik santrali 1976 yılında Serseng barajıyla birlikte Terterçay üzerinde inşa edilmiştir.¹⁶ Ancak 1993 yılından sonra işgal altında kalmıştır. Diğer ikisi ise Hüdaferin ve Kız Kalesi'dir.¹⁷ Azerbaycan'ın Cebrayıl ilçesine bağlı olan Hüdaferin köyünün 1 km kuzeybatısındaki Hüdaferin hidroelektrik santrali projesi 1992 yılında Cebrayıl ilçesinin işgali sonucu Ermenistan kontrolünde kalmıştır. Ermenistan tarafı bu projenin uygulanmasını İran ile birlikte devam ettirmiştir. Aras Nehri üzerine kurulan Kız Kalesi hidroelektrik santrali ise iki kısımdan ibarettir. Santralin inşaatı İran tarafından devam ettirilmektedir. Bu iki santralin inşaatı ve kullanımı 2016 yılında Ermenistan ile İran arasında imzalanan anlaşma ile düzenlenmektedir. Bu minvalde, Cebrayıl bölgesinin Ekim 2020'de kurtarılmasıyla birlikte bu santrallerin kontrolü Azerbaycan tarafına geçmiştir. Bu çerçevede, İran İslam Cumhuriyeti ile devlet sınırının tam kontrol altına alınması, Hüdaferin ve Kız Kalesi hidro-kavşaklarındaki elektrik santrallerinin inşaatının tamamlanması bu bölgenin hem elektrik arzında hem de sulanmasında özel bir rol oynayacaktır.

Güneş radyasyonu miktarına göre ise Karabağ'ın güney kısmı; Fuzuli, Cebrayıl, Zengilan bölgeleri Nahçıvan'dan sonra ikinci sıradadır. Burada yatay yüzeyin metrekare başına güneş radyasyonu yılda 1600-1700 kW saattir.¹⁸ Bu alanların toplam güneş enerjisi potansiyeli ise 3000-4000 MW'tır. Aynı zamanda, bu bölge rüzgâr enerjisi potansiyeline de sahiptir. Ermenistan'a komşu Kelbecer ve Laçın bölgelerinde ortalama yıllık rüzgâr hızı 10 m/s'ye ulaşmaktadır. Genel olarak Karabağ'ın dağlık bölgelerindeki rüzgâr enerjisi potansiyelinin 500 megavat olduğu tahmin edilmektedir. Aynı zamanda Kelbecer ilçesi arazisinde 3.093 m³/gün, Şuşa'da ise 412 m³/gün termal su bulunmaktadır. İşgalden kurtarıldıktan sonra bu termal kaynakların enerji amaçlı olası kullanımı da gündemdedir.¹⁹

16 Hydropower in Karabakh: Armenians' loss is Azerbaijan's gain, <https://eurasianet.org/hydropower-in-karabakh-armenians-loss-is-azerbaijans-gain>, Ekim 2021, (Erişim Tarihi: 05.02.2022)

17 Energy potential of Nagorno-Karabakh and surrounding regions. <http://aera.gov.az/en/news/127/>, Kasım 2020, (Erişim Tarihi: 05.02.2022)

18 Karabağ'ın çeşitlendirilmiş bir ekonomik potansiyeli var, <https://science.gov.az/az/news/open/16213>, Mart 2021, (Erişim Tarihi: 05.02.2022)

19 Energy Potential of Nagorno-Karabakh and Surrounding Regions. <https://minenergy.gov.az/en/xeberler-arxivi/dagliq-qarabag-ve-etraf-regionlarin-enerji-potensialı>, Kasım 2020, (Erişim Tarihi: 02.02.2022)

Savaş Sonrası Dönemde Karabağ'ın Enerji Potansiyelinin Değerlendirilmesi

Karabağ işgalden kurtarıldıktan sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından yenilenebilir enerji kaynakları çerçevesinde bu bölgede yeşil enerji stratejisinin devreye sokulması gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede, Dağlık Karabağ'ın alternatif enerji potansiyeli Enerji Bakanlığının 9 Aralık 2020 yılında düzenlediği oturumunda müzakere edilmiştir. Enerji Bakanı Perviz Şahbazov'un başkanlığında düzenlenen toplantıda Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerdeki hidroelektrik, güneş, rüzgâr, bioenerji ve jeotermal enerji gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kesin potansiyelinin hesaplanması için yapılacak çalışmalar ve atılacak adımlar detaylı şekilde değerlendirilmiştir. Toplantıda, işgalden kurtarılan bölgelerde büyük yenilenebilir enerji potansiyeline sahip bölgeler ayrı ayrı gözden geçirilmiş, rüzgâr ve güneş enerjisi yönünde kesin potansiyelin belirlenmesi için bu bölgelerde ölçüm gözlem istasyonlarının kurulması, ayrıca teknik fırsatların ve ekonomik verimliliğin değerlendirilmesi konusunda önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca, Kelbecer, Laçın, Gubadlı, Zengilan, Cebrayıl ve Fuzuli bölgeleri güneş enerjisi potansiyelinin yüksek olduğu alanlar olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda, Karabağ'ın dağlık bölgelerindeki rüzgâr enerjisi potansiyelinin 500 MW'ın üzerinde olduğu, ancak bu potansiyele sahip alanların çoğunun Ermenistan ile sınır bölgelerinde yer aldığı vurgulanmıştır. Böylece, bu kadar büyük potansiyele rağmen, elverişli altyapı eksikliğinden dolayı, bu alanlarda rüzgâr enerjisi üretiminin şu an için mümkün olmadığını altı çizilmiştir. Aynı şekilde görüşmede Azerbaycan'ın yerel su kaynaklarının yüzde 25'inin Karabağ'da üretildiği göz önünde bulundurularak Terter, Pazarçay, Hekeri gibi büyük nehirlerin elektrik üretim potansiyeli ele alınmış ve burada hidroelektrik enerji üretimi meselesi ayrıca değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.²⁰ Buradan anlaşıldığı üzere, Karabağ bölgesi, yeşil enerji alanına dönüştürülmesi için her türlü potansiyele sahiptir. Bu nedenle Azerbaycan hükümeti birçok uluslararası şirketlerle istişarelerde bulunarak bölgedeki yeşil enerji kaynaklarından yararlanılması için pilot projelerin devreye sokulması stratejisini geliştirmiştir. Yapılan istişareler sonucunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın aldığı karar üzerine Karabağ'ın yeşil bölgeye dönüştürülmesi için Komisyon oluşturulmuştur. Ocak 2021'de ise Azerbaycan Enerji Bakanlığı Cumhurbaşkanı'nın kararıyla kurulan Komisyon "yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı alanındaki pilot projelerin uygulanmasıyla ilgili" daha bir toplantısını yapmıştır. Enerji Bakanı Perviz Şahbazov'un başkanlığında düzenlenen toplantıda taraflar, 240 MW kurulu güce sahip bir rüzgâr santralının inşası ile ilgili pilot projeyi müzakere etmiştir.²¹ Bunun akabinde, 15 Şubat 2021 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Hekeri Nehri üzerinde 8 MW'lık Gülebırd Hidroelektrik Santralini faaliyete geçirmiştir. Bu istasyon yaklaşık 7.000 kişiye elektrik sağlamada önemli bir rol oynayacak, Gubadlı bölgesinin Hanlık köyüne, Laçın bölgesinin güney

20 Energy Ministry Mulls Renewable Energy Potential of Liberated Territories, <https://energycentral.com/news/energy-ministry-mulls-renewable-energy-potential-liberated-territories>, Aralık 2020, (Erişim Tarihi: 20.01.2022).

21 Potensial Karabakha v oblasti alternativnykh istochnikov energii velik. <https://caliber.az/ru/post/42478/>, Aralık 2021, (Erişim Tarihi: 20.01.2022)

kesimine ve bölgedeki diğer altyapı projelerine elektrik sağlayacaktır.²² Mart ayı itibarıyla ise güneş ve rüzgâr santrallerinin inşası için tahmini 7.214 MW ve 2.120 MW kapasiteye sahip alanlar belirlenmiş ve çalışmaların biran önce başlatılması öngörülmüştür.²³ Atılan bu somut adımlara paralel olarak Suudi ACWA ve Birleşik Arap Emirliği'nin Masdar şirketiyle imzalanan yakın tarihli yatırım anlaşmaları, Bakü'nün yerli güneş ve rüzgâr enerjisi kapasitesini artırmak için sınır ötesinde attığı önemli adımları temsil etmektedir. Bu çerçevede, Masdar şirketi 200 MW'lık bir güneş enerjisi santrali, Acwa Power ise 240 MW'lık bir rüzgâr santrali inşa etmek için proje uygulayacaktır. Böylece, Körfez şirketleriyle imzalanan sözleşmelerin Azerbaycan'ın yenilenebilir kapasitesini 440 MW artırmayı hedeflediği ve bu da her yıl yaklaşık 500 milyon metreküp ekstra doğalgazı ihracata uygun hale getireceği anlamını taşımaktadır.²⁴

Tüm bunların yanı sıra Karabağ bölgesinin yeşil enerji alanına dönüştürülmesi için Japon TEPCO şirketinin katılımıyla "Yeşil Enerji Bölgesi" adı altında detaylı bir konsept geliştirilmiştir. Taraflar arasında yapılan toplantı çerçevesinde alan geliştirme ve yerleşim seçenekleri için farklı enerji talep ve arz senaryoları değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, bölgelerdeki hidro, güneş, rüzgâr, biyokütle, jeotermal ve diğer yenilenebilir enerji potansiyellerinin incelenmesi, mevcut kaynakları rüzgâr ve güneş enerjisi santralleri ile rezervuarlarda kullanmak, küçük nehirler üzerinde hidroelektrik santralleri inşa etme meselesi de gündeme getirilmiştir. Çünkü özellikle Karabağ'ın güneş enerjisi açısından Fuzuli, Cebrayıl, Zengilan ve Gubadlı bölgesi, rüzgâr enerjisi açısından Laçın ve Kelbecer dağları potansiyel alanlar olarak gözlemlenmektedir.

Yapılan bu anlaşmalara paralel olarak Karabağ'ın yeşil enerji bölgesinin kurulmasına katkı sağlayacak bir diğer proje ise rüzgâr santraline ilişkindir. Bu kapsamda özellikle, Laçın ve Kelbecer'de 100 MW'a kadar kapasiteye sahip rüzgâr santrali inşaatının vurgulanması gerekmektedir. Bu proje için belirlenen alanlardan elde edilen veriler esas alınarak hazırlanan bilgi sorgulama dokümanı, potansiyel yatırımcılara hâlihazırda sunulmuştur.²⁵ Bunun yanı sıra BP şirketiyle de Azerbaycan hükümeti arasında güneş enerjisi santralinin inşasına ilişkin anlaşmaya varılmıştır. Bu konu İngiliz haber ajansı ABC Money tarafından yayınlanan "Azerbaycan Karabağ'ı nasıl yenilenebilir enerjinin merkezi haline getiriyor" başlıklı haberinde yer almıştır. Aynı zamanda sözkonusu haberde birçok uluslararası şirketlerin Azerbaycan'da yeşil enerji üretimini artırma programına katılmakla ilgilendiği de vurgulanmıştır.²⁶

22 Gulebird HES'in Devreye Sokulmasının Görüntüleri, <http://www.aztv.az/az/news/11627/gulebird-ses-in-ise-salinmasinin-goruntuleri>, (Erişim Tarihi: 20.01.2022)

23 Kurtarılmış 6 Bölgede Güneş Enerjisi Santralleri Kurulacak, <https://report.az/qarabag/isgaldan-azad-edilen-6-rayonda-gunes-elektrik-stansiyalari-tikilecek/>, Mart 2021, (Erişim Tarihi: 20.01.2021)

24 Bugün Azerbaycan Hükümeti BAE ve Suudi Arabistan'dan Şirketlerle Anlaşmalar İmzalayacak", <https://report.az/energetika/azerbaycan-hokumeti-bee-ve-seudiyye-erebistani-sirketleri-ile-muqavil/>, Ocak 2020, (Erişim Tarihi: 20.01.2022).

25 Karabağ ve Doğu Zengazur'da Azerbaycan enerjisinde yeni bir dönem başlıyor. <https://azertag.az/print/1904454>, Ekim 2021, (Erişim Tarihi: 02.01.2022)

26 Karabağ yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi için bölgesel bir merkez olabilir-ABC Money. <https://az.trend.az/business/3447001.html>, Haziran 2021, (Erişim Tarihi: 02.01.2022)

Sonuç

“Yeşil enerji” olarak bilinen stratejinin uygulanması tüm dünyada yaygındır. Bu enerji stratejisinin Azerbaycan’da da başarılı olması için ülkede hanelerin elektrik şebekelerine teknik bağlantısının özelliklerinin belirlenmesi, kullanılmayan enerjinin satılmasına yönelik bir mekanizmanın geliştirilmesi, ticari kayıtların tutulması gibi bazı hazırlıklar yapılmalıdır. Eşzamanlı olarak her evin, konutların veya sosyal tesisin kullanabileceği maksimum elektrik miktarının hesaplanması da gerekmektedir. Bu minvalde yeşil enerji kaynakları açısından zengin bir bölge olan Dağlık Karabağ’ın işgalden kurtarılması her şeyden önce ülkenin enerji üretim kaynaklarını çeşitlendirecektir. Yenilenebilir enerjiye geçiş, atmosfere salınan karbon emisyonlarının sayısını da azaltacak ve çevresel sürdürülebilirliği sağlayacaktır. Bunun yanı sıra elektrik üretiminin temel kaynağı olan doğalgazdan tasarruf edilmesi söz konusu olacaktır; bu da ihracat olanaklarını genişleterek ülkenin döviz kazancını artırmada olumlu etki yapacaktır. Yenilenebilir enerji kaynakları, doğalgaz çıkarmanın teknik olarak imkânsız olduğu veya ekonomik olarak verimsiz olduğu alanların enerji ihtiyacını da karşılayabilir. Bu kapsamda, Kelbecer ve Laçın ilçelerinin yüksek dağlık röllyefi göz önüne alındığında, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı daha verimli olacaktır. Ayrıca, yeşil enerji bölgesinin kurulması istihdamın artmasına yardımcı olacaktır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi Azerbaycan’ın enerji sisteminin sürdürülebilirliği için de gereklidir. Böylece, işgalden kurtarılan bölgelere yeni yatırımların çekilmesi ve yenilenebilir enerji potansiyelinin kullanılması Azerbaycan’ın yeşil enerji alanında uluslararası tanınırlığında hayati bir rol oynayacaktır. Keza Karabağ bölgesindeki hidroelektrik barajların bölgedeki yenilenebilir enerji üretiminin çoğunu oluşturması beklenmektedir. Tüm bunlara paralel olarak, Karabağ genelinde yenilenebilir enerji projelerinin hayata geçirilmesi Azerbaycan’ın fosil yakıt kaynaklı elektriğe olan bağımlılığını da azaltacaktır. Bu planlar aynı zamanda Bakü’nün Karabağ’ın savaştan zarar görmüş topraklarını akıllı şehirler ve köylere dönüştürme planlarıyla da uyumludur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Al-Juboori, Sameer Saadoon. Green Energy - An Introduction: Opportunities and Challenges, (*Energy Sci. & Tech. cilt:1*), 2015.
- Csanyi Ludovit, Kristof Vladimir, Kusnir Stanislav, Katin Matus ve Martin Marci. Geothermal Energy, (*Intensive Programme Renewable Energy Sources, Mayıs*), 2010.
- Drozyner, Paulina; Rejmer, Wojciech; Starowicz, Piotr; Klasa, Andrzej ve Skibniewska, Krystyna A. Biomass

- as a Renewable Source of Energy, (*Technical Sciences*, cilt:16, sayı: 3), 2013.
- Kalyani, Vijay Laxmi; Dudy, Manisha, Kumari ve Pareek, Shikha. Green Energy: The Need of the World, (*Journal of Management Engineering and Information Technology*, cilt:2, sayı: 5) 2015.
- Manzella A., Geothermal Energy, (*EPJ Web of Conferences*, cilt:148), 2017.
- Mary-Ellen, Tyler (ed.). "Sustainable Energy Mix in Fragile Environments: Frameworks and Perspectives" içinde A. Ingelson, C. Phillip, "One other Challenge to RE Development for Some Nations: International Trade Agreement Obligations Under GATT", Springer:2018.
- Pegels Anna, Vidican-Auktor Georgeta, Lutkenhorst Wilfried ve Altenburg Tilman, Politics of Green Energy Policy, (*Journal of Environment & Development*, cilt: 27, sayı: 1), 2018.
- Azerbaycan'da Yeşil Yatırımlar ve Finansmanın Arttırılması, *EaPgreen*, 7. http://www.green-economies-eap.org/resources/Azerbaijan_Scaling%20up%20Finance_AZERI%20VERSION_Reduced.pdf, (Erişim Tarihi: 20.04.2021)
- Karabağ'ın doğası, <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/26/45/qarabag-tebieti.html>, (Erişim Tarihi: 06.02.2022)
- Hydropower in Karabakh: Armenians' loss is Azerbaijan's gain, <https://eurasianet.org/hydropower-in-karabakh-armenians-loss-is-azerbajians-gain>, Ekim 2021, (Erişim Tarihi: 05.02.2022)
- Energy potential of Nagorno-Karabakh and surrounding regions. <http://aera.gov.az/en/news/127/>, Kasım 2020, (Erişim Tarihi: 05.02.2022)
- Hydroelectric Power: Managing Water in the West. (US Department of the Interior Bureau of Reclamation Power Resources Office), 2005.
- Karabağ'ın çeşitlendirilmiş bir ekonomik potansiyeli var, <https://science.gov.az/az/news/open/16213>, Mart 2021, (Erişim Tarihi: 05.02.2022)
- Energy Potential of Nagorno-Karabakh and Surrounding Regions. <https://minenergy.gov.az/en/xeberler-arxivi/dagliq-qarabag-ve-etraf-regionlarin-enerji-potensial>, Kasım 2020, (Erişim Tarihi: 02.02.2022)
- Energy Ministry Mulls Renewable Energy Potential of Liberated Territories, <https://energycentral.com/news/energy-ministry-mulls-renewable-energy-potential-liberated-territories>, Aralık 2020, (Erişim Tarihi: 20.01.2022).
- Potensial Karabakha v oblasti alternativnykh istochnikov energii velik. <https://caliber.ru/post/42478/>, Aralık 2021, (Erişim Tarihi: 20.01.2022)
- Gulebird HES'in Devreye Sokulmasının Görüntüleri, <http://www.aztv.az/az/news/11627/gulebird-ses-in-ise-salinmasinin-goruntuleri>, (Erişim Tarihi: 20.01.2022)
- Kurtarılmış 6 Bölgede Güneş Enerjisi Santralleri Kurulacak, <https://report.az/qarabag/sgaldan-azad-edilen-6-rayonda-gunes-elektrik-stansiyalari-tikilecek/>, Mart 2021, (Erişim Tarihi: 20.01.2021)
- Bugün Azerbaycan Hükümeti BAE ve Suudi Arabistan'dan Şirketlerle Anlaşmalar İmzalayacak", <https://report.az/energetika/azerbaycan-hokumeti-bee-ve-seudiyye-erebistani-sirketleri-ile-muqavil/>, Ocak 2020, (Erişim Tarihi: 20.01.2022).
- Karabağ ve Doğu Zengazur'da Azerbaycan enerjisinde yeni bir dönem başlıyor. <https://azertag.az/print/1904454>, Ekim 2021, (Erişim Tarihi: 02.01.2022)
- Karabağ yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi için bölgesel bir merkez olabilir - ABC Money. <https://az.trend.az/business/3447001.html>, Haziran 2021, (Erişim Tarihi: 02.01.2022)

What's the Difference Between Green, Renewable, and Clean Energy?. <https://terrapass.com/blog/whats-the-difference-between-green-renewable-and-clean-energy/>, 2 Eylül 2020 (Erişim Tarihi: 30.01.2022)

What is Solar Energy. <https://justenergy.com/blog/what-is-solar-energy/>, (Erişim Tarihi: 30.01.2022)

BMT Təhlükəsizlik Şurasının “Dağlıq Qarabağ Münaqişəsinə Dair” Qətnamələrinin Azərbaycan Respublikası Tərəfindən İcra Edilməsi və Nəticələri

Implementation of the UN Security Council Resolutions on the Nagorno-Karabakh Conflict by the Republic of Azerbaijan and Results

Birleşmiş Millerler Güvenlik Konseyi'nin “Dağlık Karabağ Sorunu” Hakkındaki Kararlarının Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Uygulanması ve Sonuçları

Ramilə Dadaşova¹

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ramilə Dadaşova (Doç. Dr.),
Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi, Kafkasya
Araştırmaları Enstitüsü, Bakü, Azərbaycan
E-pošta: dadashova.ramila@rambler.ru
ORCID: 0000-0002-2376-5941

Başvuru/Submitted: 26.12.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

23.01.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:

15.02.2022

Kabul/Accepted: 28.02.2022

Atıf/Citation: Dadaşova, Ramilə. “BMT Təhlükəsizlik Şurasının “Dağlıq Qarabağ Münaqişəsinə Dair” Qətnamələrinin Azərbaycan Respublikası Tərəfindən İcra Edilməsi və Nəticələri”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi. Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022): 17-38.
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.002>

XÜLASƏ

BMT Təhlükəsizlik Şurasının “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair” qəbul etdiyi qətnamələrin həyata keçirilməməsi, Ermənistanın Azərbaycan ərazilərinin hesabına öz ərazisini genişləndirməyə növbəti cəhdləri, həm Təhlükəsizlik Şurasının veto hüquqlu üzvləri olan, həm də Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üzrə Minsk qrupunun həmsədrləri ABŞ, Rusiya və Fransanın Ermənistanın hərbi təcavüzünə göz yummaları Azərbaycan Respublikasının BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə həyata keçirməsinə səbəb oldu. 2020-ci il BMT Baş Məclisinin 75-ci sessiyasında çıxışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistanın yeni işğallara hazırlaşması haqqında məlumatlarına və dünya dövlətlərini təcavüzkarı dayandırmaya çağırışlarına cavab olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurası Ermənistanla qarşı heç bir tədbir görmədi. Halbuki Baş Məclisin 1974-cü il 3314 sayılı “Təcavüzün müəyyən edilməsi barədə” qətnaməsində təcavüzü müəyyən edən bütün aktların Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı həyata keçirilməsi BMT Təhlükəsizlik Şurasına Ermənistanı təcavüzkar dövlət kimi müəyyənləşdirməyə və ona qarşı sanksiyalar tətbiq etməyə əsas verirdi. Belə olduqda Azərbaycan Respublikası BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsaslanaraq Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələri özü reallaşdırmağa məcbur oldu. Müharibə başlayana qədər Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti, müharibə zamanı isə Prezident İlham Əliyevin xarici informasiya orqanlarının nümayəndələrinə faktlarla cavab verməsi, məsələnin əsl mahiyyətini izah

etməsi, Türkiyə Respublikasının siyasi və mənəvi dəstəyi Azərbaycan Ordusunun qələbəsi üçün zəmin yaratdı.

Açar Sözlər: Təhlükəsizlik Şurası, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri, Azərbaycan Ordusu, zəfər

ABSTRACT

The non-implementation of UN Security Council resolutions on the Nagorno-Karabakh conflict, continued attempts by Armenia to expand its territory at the expense of Azerbaijani territories, vetoed members of the Security Council and the co-chairs of the Minsk Group on the Nagorno-Karabakh conflict—United States, Russia, and France—turning a blind eye to Armenia's military aggression prompted Azerbaijan to implement Article 51 of the UN Charter. Neither the UN Security Council nor responsible states, that is, none of the UN states with veto powers—the USA, Russia, France—reacted to the statements of President İlham Aliyev in his speech in the 75th session of the UN in 2020 about Armenia's aggressive policy and preparation to new occupations and president's calls on the world community to stop this aggression. However, the fact that the General Assembly Resolution on the Definition of Aggression No. 3314 of 1974 stating that Armenia had implemented all acts defining aggression against Azerbaijan gave grounds to the UN SC for defining Armenia as an aggressor state and impose sanctions on it. In this case, the Republic of Azerbaijan was forced to implement the resolutions of the UN Security Council on the Nagorno-Karabakh conflict, based on Article 51 of the UN Charter. The activities of Azerbaijan in the international arena, the adoption of decisions and resolutions prior to the start of the war, and President İlham Aliyev's response to foreign media representatives with facts, explaining the true nature of the issue, as well as Turkey's political and moral support during the war, laid the groundwork for the Azerbaijani army's victory.

Keywords: Security Council, Nagorno-Karabakh problem, UN Security Council resolutions, Azerbaijan Army, victory

Öz

Dağlıq Karabağ sorununa ilişkin BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanmaması, Ermenistan'ın Azərbaycan toprakları pahasına topraklarını genişletmə girişimleri, hem veto hakuklu Güvenlik Konseyi üyeleri hem de Minsk Grubu eşbaşkanları olan ABD, Rusya, Fransa'nın Ermenistan'ın askeri saldırganlığına göz yummaları Azərbaycan'ı BM Antlaşması'nın 51. maddesini uygulamaya yöneltti. 2020'de BM Genel Kurulu'nun 75. oturumunda yaptığı konuşmada, Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Ermenistan'ın yeni işğal hazırlıklarına ilişkin açıklamalarına ve dünya toplumunu saldırganlığı durdurmaya çağırmağa cavab olaraq BM Güvenlik Konseyi Ermenistan'a qarşı herhangi bir addım atmadı. Ancak, BM Genel Kurulu'nun 1974 tarixli 3314 sayılı "Saldırganlığın Tanımı" kararında tanımlayan tüm eylemlerin Ermenistan tarafından Azərbaycan'a qarşı uygulanması BM Güvenlik Konseyi'ne Ermenistan'ı saldırgan bir devlet olaraq tanımlama ve ona yaptırımlar uygulama zemini veriyordu. Bu durumda Azərbaycan Cumhuriyeti, BM Antlaşması'nın 51. maddesine dayanaraq BM Güvenlik Konseyi'nin Dağlıq Karabağ sorununa ilişkin kararlarını uygulamak zorunda kaldı. Savaşdan önce Azərbaycan'ın uluslararası arenadaki faaliyetleri ve savaş sırasında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yabancı medya temsilcilerine konunun gerçək mahiyətini açıklaması, Türkiyə Cumhuriyeti'nin siyasi və manevi desteği Azərbaycan Ordusunun zafer kazanmasının zeminini hazırladı.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik Konseyi, Dağlıq Karabağ sorunu, BM Güvenlik Konseyi kararları, Azərbaycan Ordusu, zafer

EXTENDED ABSTRACT

From the very beginning of the conflict, the Republic of Azerbaijan preferred a diplomatic solution and appealed to the UN Security Council. The UN Security Council has adopted four resolutions on the Nagorno-Karabakh conflict. However, none of the resolutions was implemented. Armenia made further attempts to expand its territory at the expense of Azerbaijani territories. In accordance with international law, the Republic of Azerbaijan asked that Armenia

depart the seized Azerbaijani areas. Armenia's aggressive and terrorist policies have continued. Neither the UN Security Council, responsible states, nor UN states with veto powers—the United States, Russia, and France—reacted to President Ilham Aliyev's statements about Armenia's aggressive policy and preparations for new occupations made during his speech at the UN's 75th session in 2020 nor the president's calls on the world community to stop this aggression. However, the fact that the General Assembly Resolution on the Definition of Aggression No. 3314 of 1974 stating that Armenia had implemented all acts defining aggression against Azerbaijan gave grounds to the UN SC for defining Armenia as an aggressor state and impose sanctions on it. In this case, the Republic of Azerbaijan was forced to implement the resolutions of the UN Security Council on the Nagorno-Karabakh conflict, based on Article 51 of the UN Charter. The activities of Azerbaijan in the international arena, the adoption of decisions and resolutions prior to the start of the war, and President Ilham Aliyev's response to foreign media representatives with facts, explaining the true nature of the issue, as well as Turkey's political and moral support during the war laid the groundwork for the Azerbaijani army's victory. The Azerbaijani army achieved the liberation of the occupied territories, including Jabrayil, Fizuli, Zangilan, Gubadli, Hadrut settlement, Sugovushan settlement, and about 300 other settlements, followed by the liberation of Shusha on November 8 and 71 villages, 1 settlement, and 8 heights on November 9, from the enemy. On November 10, the President of the Republic of Azerbaijan, the President of Russia, and the Prime Minister of Armenia signed a tripartite statement on the cessation of hostilities. Other occupied regions—Aghdam, Kalbajar, and Lachin—were returned politically. However, some articles of the Declaration have not yet been implemented. Thus, paragraph 4 of the Declaration states that the peacekeeping contingent of the Russian Federation should be deployed in parallel with the withdrawal of the Armenian armed forces. However, the Armenian armed forces have not yet left the territory where the peacekeeping contingent is located. Although the Armenians tried to continue their terrorist activities, the soldiers of the Azerbaijani army stopped them. For Turkey's formal participation in ending the war and monitoring the ceasefire, the formation of a Russian-Turkish peacekeeping center comprised of Russian and Turkish militarists under paragraph 5 of the Declaration is extremely laudable. The Zangazur corridor project should be implemented, according to paragraph 9. Measures are being taken to open the Zangazur corridor, which will serve to open transport opportunities between Nakhchivan and other regions of Azerbaijan, open the Caspian and Mediterranean basins as a whole, and connect Southeast and Central Asia and Europe in a broader sense.

The signing of the Shusha Declaration of Alliance by President Ilham Aliyev of the Republic of Azerbaijan and President Recep Tayyip Erdoğan of the Republic of Turkey on June 15, 2021 signaled the start of a new era in the Turkic world. According to the Declaration, in the event of a threat or aggression by a third State or States against its independence, sovereignty, territorial integrity, inviolability, or security of its internationally recognized borders, the Parties

shall hold joint consultations and consider this threat or will take initiatives in accordance with the purposes and principles of the UN Charter to eliminate aggression and provide each other with necessary assistance in accordance with the UN Charter.

The establishment of the East Zangazur and Karabakh economic regions in accordance with President Ilham Aliyev's decree on the new division of economic regions in the Republic of Azerbaijan on July 7, 2021, reaffirmed the Republic of Azerbaijan's territorial integrity and the expression "Nagorno Karabakh" going into the archives. Construction is currently underway in the liberated areas. In the restoration process, the terms "smart city," "smart village," and "green energy" are frequently employed. First and foremost, the President directed that roads be constructed. The International Airport in Fizuli has opened, and the International Airport in Zangilan and Lachin is still under construction. However, many issues remain to be resolved. First, according to the paragraph of the Declaration, the Armenian armed forces must be withdrawn from the region. After the victory, the main tasks of the Republic of Azerbaijan were clearing the liberated areas of mines; creating living conditions; returning refugees and internally displaced persons to their homes; demanding for compensation from Armenia for the damage caused to Azerbaijan's economy, culture, natural resources, etc.; establishing a special tribunal on the genocide of Azerbaijanis for the prosecution of the perpetrators; and establishing an International Judicial Commission to settle the legal issues of prisoners and hostages taken during the First Karabakh War. To return refugees and displaced persons to their homes, first, living conditions must be provided. For this, it is important to clear the area of mines. Turkey, a sister country that has always stood with Azerbaijan, is likewise supporting Azerbaijan in this endeavor. However, Armenia's failure to provide a mine map is creating delays and human fatalities. Russia, which provides soldiers to the region, does not take Armenia's request for a proper mine map seriously.

Giriş

BMT Təhlükəsizlik Şurası “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair” adı altında 4 qətnamə qəbul etmişdir. Hər bir qətnamədə Dağlıq Qarabağın Azərbaycana məxsus olması təsdiq edilərək, işğalçı qüvvələrin Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərindən çıxarılması tələb edilir. Lakin qətnamələrdə Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təcavüzkar dövlət müəyyən edilməmiş və onun işğal etdiyi ərazilərdən çıxması üçün tarix müəyyənləşdirilməmişdir. Təcavüzkarın müəyyən edilməsi sanksiyaların tətbiqinə əsas verə və işğala son qoya bilərdi.

Bundan başqa, BMT 1992-ci il martın 24-dən etibarən münaqişəni nizama salmağı ATƏT-in Minsk qrupuna həvalə etmişdi. Azərbaycan tərəfə çoxlu ikimənalı tələblər irəli sürən Minsk qrupunun həmsədr dövlətləri ikili standart siyasəti yürüdərək Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin şərtsiz tələblərinə məhəl qoymadılar. Ən əsası isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Ermənistan Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təcavüzkar dövlət kimi müəyyənləşdirilməli idi. ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr dövlətləri – Rusiya, Fransa, ABŞ işğalçıların Azərbaycan torpaqlarından çıxarılması üçün heç bir məcburi tədbir görmədi. Halbuki Ermənistan Ali Sovetinin Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirməsi barədə qərar qəbul etməsi, parlamentinin Dağlıq Qarabağın iqtisadi inkişaf planları daxil olmaqla Ermənistanın iqtisadi inkişafı barədə dövlət proqramı qəbul etməsi, separatçıların Ermənistan parlamentinin üzvü olması, separatçıların və terrorçuların hakimiyyətdə olması, Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalda birbaşa iştirakı, Ermənistanın azərbaycanlıların soyqırımını həyata keçirməsi, hərbi əsir və girovları öz ərazisində saxlaması, Azərbaycana qarşı terror aktları həyata keçirməsi, terror yolu ilə etnik təmizləmə siyasətini həyata keçirməsi, işğal edilən ərazilərə erməni əhalini köçürməsi, həmin ərazilərdə təbii ehtiyatları istismar etməsi, yer adlarını erməni adları ilə əvəz etməsi, abidələri süni surətdə erməniləşdirməsi, dağıtması, satması, “yandırılmış torpaq” taktikası və torpaqların əksər hissəsini minalandırması, qondarma Dağlıq Qarabağ respublikasının hətta Ermənistan tərəfindən tanınmaması, onun nəzarəti, idarəçiliyi altında olması BMT Təhlükəsizlik Şurasının Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü pozan təcavüzkar dövlət kimi Ermənistana qarşı siyasi və iqtisadi sanksiyalar tətbiq etməsinə əsas veriridi.¹

1. BMT Təhlükəsizlik Şurasının “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair” qətnamələrinin şərhı

Təhlükəsizlik Şurası sədrinin 1993-cü il 29 yanvar və 6 aprel tarixli bəyanatlarına, Baş katibin 1993-cü il 14 aprel tarixli məruzəsinə istinad edərək, Təhlükəsizlik Şurası 1993-cü il aprelin 30-da Dağlıq Qarabağ münaqişəsi barədə 822 sayılı ilk qətnaməni qəbul etdi.² Qətnamədə yerli ermənilərin Azərbaycanın Kəlbəcər rayonuna hücumları ilə bağlı silahlı

1 Dadashova Ramila. The Factors Which Give Ground for the United Nations Security Council to Determine Armenia as an Aggressor State. Review of Armenian Studies. A Biannual Journal of History, Politics, and International Relations. Ankara, №35, 2017, p.91-118.

2 Резолюция 822 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 30 апреля 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian

münaqişənin eskalasiyası, çoxsaylı mülki vətəndaşların məcburi köçkün olması, regionda, xüsusən də Kəlbəcər rayonunda fəvqəladə humanitar vəziyyət yaranmasında narahatlıq ifadə olunur, regionda bütün dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyünə hörmət, beynəlxalq sərhədlərin pozulmazlığı və ərazilər əldə etmək üçün güc tətbiq etməyin yolverilməzliyi təsdiq edilir, silahlı münaqişənin eskalasiyasının ağır nəticələnməyindən narahatlıq bildirilərək, sülh prosesinin ATƏT çərçivəsində həyata keçirilməsinin dəstəkləndiyi vurğulanırdı. Qətnamənin I bəndində möhkəm atəşkəs yaratmaq məqsədilə hərbi fəaliyyətin təcili dayandırılması, bütün işğalçı qüvvələrin Kəlbəcər və Azərbaycanın yaxınlarda işğal edilmiş digər rayonlarından təcili çıxarılması tələb edilir. II bənddə Təhlükəsizlik Şurası maraqlı tərəfləri ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində münaqişənin həll edilməsi istiqamətində təcili danışıqlar aparmağa, problemin sülh yolu ilə həll edilməsini çətinləşdirən bütün hərəkətlərin qarşısını almağa çağırırdı. III bənddə Təhlükəsizlik Şurası regionda, xüsusən də münaqişənin zərər vurduğu rayonlarda mülki əhalinin vəziyyətini yüngülləşdirmək üçün maneəsiz humanitar yardım göstərməyə çağırır, yenidən bütün tərəflərin beynəlxalq humanitar hüquq prinsipləri və normalarına riayət etmək vəzifəsini təsdiq edirdi. IV bənddə Təhlükəsizlik Şurası Baş katibdən ATƏT-lə, həmçinin Minsk qrupunun sədri ilə məsləhətləşərək regionda, xüsusən də Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunda vəziyyəti qiymətləndirməyi, Təhlükəsizlik Şurasına məruzə etməyi xahiş etdi. V bənddə isə bu məsələlər ilə fəal məşğul olmaq qərara alınır.

İyulun 24-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri Heydər Əliyevin, iyulun 27-də xarici işlər naziri Həsən Həsənovun Ermənistan Xarici İşlər Nazirliyinin bəyanatını təkzib edən bəyanatı və ATƏT-in Minsk qrupunun məruzəsindən sonra, Təhlükəsizlik Şurası iyulun 29-da 14 bənddən ibarət 853 sayılı qətnaməni qəbul etdi.³ Qətnamədə maraqlı tərəflərin 822 sayılı qətnaməni həyata keçirməyə yönəlmiş təxirəsalınmaz tədbirlər haqqında ölçülər götürməsi alqışlanır, mülki şəxslərin didərgin düşməsi, bölgədəki humanitar vəziyyətlə əlaqədar narahatçılıq qeyd edilirdi. Qətnamənin I bəndində Ağdam rayonunun, eləcə də Azərbaycanın digər rayonlarının işğal edilməsi, II bənddə mülki vətəndaşlara təcavüz, yaşayış məntəqələrinin bombalanması və artilleriya atəşinə tutulması pislənilirdi. III bənddə hərbi fəaliyyətin dərhal dayandırılması, işğalçı qüvvələrin Azərbaycanın Ağdam rayonundan və işğal edilmiş digər rayonlarından tam, qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb edilir. IV bənddə maraqlı tərəflər atəşkəs barədə möhkəm sazişə nail olmağa və ona riayət etməyə, V bənddə regionda iqtisadi, nəqliyyat və enerji əlaqələrinin bərpa edilməsinə çağırılır. VI-VIII bəndlərdə münaqişənin nizama salınması üçün ATƏT-in Minsk qrupunun cəhdləri bəyənilir və dəstəklənir. Təhlükəsizlik Şurası IX bənddə Ermənistanı öz nüfuzundan istifadə edərək Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu ermənilərinə 822 sayılı qətnaməni, Minsk qrupunun təkliflərini yerinə yetirmək üçün təsir etməyə çağırır. X bənddə dövlətləri münaqişənin eskalasiyasına səbəb olan istənilən silah və hərbi sursat verməkdən çəkindirir. XI-XII bəndlərdə münaqişə zonasının mülki əhalisinə humanitar yardım edilməsi,

3 Резолюция 853 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 29 июля 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian

XIII-XIV bəndlərdə Baş katibdən ATƏT-in sədri ilə, həmçinin Minsk qrupunun sədri ilə məsləhətləşərək regionda vəziyyət barədə Təhlükəsizlik Şurası sədrinə məruzə etmək xahiş edilir, bu məsələ ilə fəal məşğul olmaq qarşıya məqsəd qoyulur.

Fizuli şəhərinə qarşı təcavüzün qarşısını almaq tələbilə Azərbaycan hökumətinin, İran İslam Respublikasının və Türkiyənin müraciətlərindən sonra, Təhlükəsizlik Şurası 1993-cü il oktyabrın 14-də 13 bənddən ibarət 874 sayılı qətnamə qəbul etdi.⁴ Qətnamənin I bəndində maraqlı tərəflər Rusiya Federasiyası hökumətinin vasitəsilə, ATƏT-in Minsk qrupunun dəstəyi ilə effektiv və daimi atəşkəs etməyə çağırıldı. II – VI bəndlərdə ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində sülh prosesinin həyata keçirilməsi dəstəklənir, Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993) və 853 (1993) sayılı qətnamələrinin həyata keçirilməsi üzrə “Təxirəsalınmaz tədbirlər qrafiki” alqışlanır, yaxınlarda işğal edilmiş ərazilərdən silahlı qüvvələrin çıxarılması, kommunikasiya və nəqliyyatın bərpa olunması daxil olmaqla, tərəflər həmin qrafiki həyata keçirməyə çağırılır, VII bənddə Baş katibdən Minsk konfransında iştirak etmək üçün nümayəndələr təklif etmək, konfrans açıldıqdan sonra danışıqların keçirilməsi üçün yardım etmək xahiş edilir, VIII bənddə ATƏT-in müşahidəçilik üzrə missiya yaratması dəstəklənir, IX-XI bəndlərdə Baş katibdən bütün tərəflərin beynəlxalq humanitar hüquqa əməl etməsinə nəzarət etmək, bütün münaqişə rayonlarına humanitar yardım göstərmək, qaçqın və məcburi köçkünlərin təhlükəsiz şəraitdə öz yurdlarına qayıtmasına kömək etmək xahiş edilir, XII-XIII bəndlərdə Baş katibdən, ATƏT-in sədrindən, Minsk konfransının sədrindən Minsk danışıqları prosesi, yerlərdə vəziyyətə, ATƏT və BMT-nin bu məsələdə əməkdaşlığına dair Təhlükəsizlik Şurasına məruzə etmək və bu məsələ ilə fəal məşğul olmaq xahiş edilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin və Türkiyə hökumətinin müraciətlərindən sonra, Dağlıq Qarabağ regionunda münaqişənin davam etməsindən, Ermənistan və Azərbaycan arasında gərginliyin saxlanılmasından, atəşkəsin pozulması nəticəsində Zəngilan və Horadiz şəhərlərinin işğal edilməsindən narahat olaraq Təhlükəsizlik Şurası noyabrın 12-də 884 sayılı 9 bənddən ibarət qətnamə qəbul etdi.⁵ Qətnamədə Azərbaycanın və regionun digər dövlətlərinin suverenliyi və ərazi bütövlüyü, beynəlxalq sərhədlərin toxunulmazlığı, ərazilərin alınması üçün güc tətbiq etməyin yolverilməzliyi prinsipləri təsdiq edilir. I bənddə atəşkəsin pozulması, silahlı münaqişəni yenidən başlayaraq Zəngilan və Horadiz rayonlarının işğalı, dinc sakinlərə hücum, ərazinin gülləbaran edilməsi pislənilir, II bənddə Ermənistan hökumətini öz nüfuzundan istifadə edərək Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ermənilərini Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə riayətə məcbur etməyə, silahlı münaqişəni davam etdirməsi üçün onları silahla tədarük etməməyə çağırır. III-VI bəndlərdə ATƏT-in Minsk qrupunun 9 üzvünün 1993-cü il 4 noyabr tarixli atəşkəs barədə bəyanatı qiymətləndirilir. Təhlükəsizlik Şurası 822 (1993), 853 (1993) qətnamələri üzrə təxirəsalınmaz tədbirlər qrafikinə və Minsk qrupunun 1993-cü il 2-8

4 Резолюция 874 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 14 октября 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian

5 Резолюция 884 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 12 ноября 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian

noyabr tarixli Vyanada keçirilən iclasında ona əlavələrə müvafiq olaraq maraqlı tərəflərdən hərbi əməliyyatları dərhal dayandırmağı, Zəngilan, Horadiz və işğal edilmiş digər rayonlardan işğalçı qüvvələrin birtərəfli qaydada çıxarılmasını tələb edir, tərəfləri Rusiya Federasiyasının vasitəçiliyi, Minsk qrupunun dəstəyi ilə effektiv və daimi atəşkəsə nail olmaq üçün danışıqları davam etdirməyə çağırır. VII-IX bəndlərdə Baş katibdən Azərbaycanın cənub sərhədləri daxil olmaqla, Zəngilan və Horadizdə mülki əhaliyə humanitar yardım göstərməsi, ATƏT sədrinin, Minsk konfransı sədrinin əvvəlcədən Minsk prosesi, qətnamələrin həyata keçirilməsi barədə Təhlükəsizlik Şurasına xəbər verməsi, onların BMT ilə əməkdaşlıq etməsi xahiş edilir.

2. Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin qarşısının alması üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dünya birliyinə müraciəti və nəticələr

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il sentyabrın 21-də BMT Baş Məclisinin 75-ci sessiyasında nitqində BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarından dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən 4 qətnaməyə Ermənistanın hələ də məhəl qoymadığını, azərbaycanlı əhaliyə qarşı etnik təmizləmə siyasəti həyata keçirərək 1 milyondan çox azərbaycanlını qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə saldığını, Xocalı soyqırımını törətdiyini beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə bir daha çatdırdı.⁶ Ermənistanın işğal etdiyi ərazilərdə qanunsuz məskunlaşma siyasətini aparması, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinin Beyrutdakı partlayışın fəsadlarının aradan qaldırılmasına yönəltdiyi bir vaxtda vəziyyətdən sui-istifadə etməsi və işğal etdiyi ərazilərə erməni əsilli livanlıları yerləşdirməsi, məqsədyönlü olaraq Azərbaycanın tarixi və mədəni abidələrini dağıtması, təbii ehtiyatları istismar edərək, onları beynəlxalq bazarlara çıxarması, süni ekoloji böhran yaratmaq məqsədilə su ehtiyatlarını istismar etməsi, 2016-cı ilin aprel ayında Ermənistanın növbəti təcavüzü, mülki şəxsləri qətlə yetirməsi və Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin əks hücumu və işğal edilən torpaqların bir qisminin azad edilməsi, 2020-ci il iyulun 12-də Ermənistanın Azərbaycanın Tovuz rayonunu artilleriya atəşinə tutması, hərbiçiləri və mülki vətəndaşları qətlə yetirməsi, üçüncü dövlətləri münaqişəyə cəlb etmək üçün dezinformasiya verməsi, on minlərlə mülki vətəndaşdan ibarət könüllü dəstələr yaratması, Ermənistanın Baş nazirinin "Qarabağ Ermənistandır" bəyanatının, müdafiə nazirinin "yeni ərazilər uğrunda yeni müharibə" çağırışının danışıqlara ciddi zərbə olması, gənc nəsli Azərbaycan xalqına qarşı nifrət aşılanması, Mingəçevir su anbarına və Səngəçal terminalına zərbə endirmək hədəsi, xarici ölkələrdən muzdlular və terrorçular cəlb etməsi və digər məsələlərə toxundu.⁷ Prezident bildirdi ki, *"BMT Təhlükəsizlik Şurasının 853 saylı qətnaməsinə əsasən Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərindən çıxarılmasının zaman qrafiki tərtib edilməlidir. BMT-nin müvafiq təsisatları BMT Təhlükəsizlik Şurasının*

6 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 105-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 2020, s.318-321.

7 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 106-cı kitab, Bakı: Azərneşr, 2021, s.21-27.

qətnamələrinin icrasına və azərbaycanlı məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına qayıtmalarına töhfə verməlidir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin vaxt məhdudiyəti yoxdur. Həmin qətnamələr icra edilənə qədər qüvvədədir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin təhrif olunması isə qəbul edilməzdir. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməlidir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü heç vaxt danışıqlar mövzusu olmayıb və olmayacaqdır. Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyü tam şəkildə bərpa edilməlidir..."⁸ İlham Əliyev 2020-ci il iyulun 17-dən sentyabra qədər Ermənistanla 1000 tondan artıq hərbi avadanlığın daşındığını və işğalçı ölkənin silahlarla təchiz edilməsinin sülh danışıqlarını ciddi şəkildə sarsıtdığını, Ermənistanı hərbi təxribatlara həvəsləndirdiyini bildirdi və bütün ölkələri Ermənistanla silah verməkdən çəkindirməyə çağırdı.⁹ Prezident onu da vurğuladı ki, *"Paşinyan dünya liderlərinə zəng etdikdə, bu liderlər ona deməlidirlər ki, sən danışıqlar prosesini pozdun, sən Azərbaycanı təhrif etdin, sən azərbaycanlıların hissələrini təhqir etdin. Ona görə sən məsuliyyət daşımalsan"*.¹⁰

Prezident İlham Əliyevin Ermənistanın təcavüzkar siyasəti, yeni işğallara hazırlaşması haqqında məlumatlarına və dünya dövlətlərini təcavüzkarı dayandırməyə çağırışlarına cavab olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurası və bu işdə məsul olan həmsədr dövlətlər, həm də Təhlükəsizlik Şurasının veto hüquqlu daimi üzvlərindən olan – ABŞ, Rusiya, Fransa heç bir tədbir görmədi. Paşinyanın *"Qarabağ Ermənistandır və nöqtə"* ifadəsi və buna dünya birliyinin cavabsız qalması göstərdi ki, Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələri özü reallaşdırmalıdır. Müharibə başlayana qədər Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti, qərar və qətnamələri qəbul etdirməsi, müharibə zamanı isə Prezident İlham Əliyevin xarici informasiya orqanlarının nümayəndələrinə faktlarla cavab verməsi, məsələnin əsl mahiyyətini izah etməsi Azərbaycan Ordusunun qələbəsi üçün zəmin yaratdı.

3. Vətən müharibəsinin başlanması və nəticələri

2020-ci il sentyabrın 27-dən Ermənistan silahlı qüvvələrinin genişmiqyaslı təxribat törədərək cəbhəboyu zonada yerləşən Azərbaycan Ordusunun mövqelərini və yaşayış məntəqələrini iriçaplı silahlar, minaatanlar və müxtəlif çaplı artilleriya qurğularından intensiv atəşə tutmalarına cavab olaraq Azərbaycan Ordusu əks hücumə keçdi. Azərbaycan Ordusunun qələbələrini görə Ermənistan yardım üçün dünya dövlətlərinə müraciətlər etdi. Rusiya Federasiyasının vasitəçiliyi ilə Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası xarici işlər nazirlərinin Moskva görüşü nəticəsində 2020-ci il oktyabrın 10-da saat 12:00-dan etibarən humanitar atəşkəs elan edildi. Lakin həmişə olduğu kimi Ermənistan bu razılığı kobud şəkildə pozdu. Çünki bu terrorçu dövlətin məqsədi başqa idi, işğal etdiyi əraziləri nəinki öz sahibinə qaytarmaq istəməirdi, həmçinin terror təşkilatlarından, terroru dəstəkləyən dövlətlərdən yardım alaraq işğal

8 Yenə orada, s.28

9 Yenə orada, s.29.

10 Yenə orada, s.115.

ərazilərini genişləndirməyə cəhd edirdi. Ermənistanın oktyabrın 10-dan 11-nə keçən gecə, saat 2 radələrində dinc sakinlərin yatdığı bir vaxtda cəbhə bölgəsindən 100 km uzaq olan Gəncə şəhərinə, 4 radələrində Cənubi Qafqazın ən böyük istilik elektrik stansiyası olan Mingəçevir Su Elektrik Stansiyasını hədəfə almaqla cəbhə zonasından 100 km-dən artıq uzaqlıqda yerləşən iri sənaye şəhəri Mingəçevirə raketlər atması bir daha sübut edir ki, terrorçu dövlət işğal etdiyi ərazilərin sahəsini genişləndirməyə cəhd edirdi. Mingəçevirə atılan raket Ordumuzun hərbi hava hücumundan müdafiə qüvvələri tərəfindən zərərsizləşdirildi. Gəncəyə atılan raket isə mülki əhali arasında qırğınlara səbəb oldu. Humanitar atəşkəsin müəyyən olunduğu vaxtdan dərhal sonra Azərbaycanın Ağdam və Tərtər rayonları da Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən artilleriya atəşinə tutuldu, Ermənistan Azərbaycan Ordusunun işğaldan təmizlədiyi Cəbrayıl və Hadrut torpaqlarını yenidən işğal etmək üçün cəhd göstərdi. Azərbaycan Ordusu düşməni layiqli surətdə yerinə oturtdu.

44 günlük Vətən müharibəsində Gəncə şəhəri Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən beş dəfə - oktyabrın 4-də, 5-də, 8-də, 11-də, 17-də, Bərdə şəhəri iki dəfə - oktyabrın 27-də və 28-də raket hücumlarına məruz qaldı, bombalandı. Ağdam, Bərdə, Füzuli, Beyləqan, Gəncə, Goranboy, Naftalan və Tərtər rayonlarının mütəmadi bombalanması nəticəsində 100 mülki şəxs öldürüldü və 416 nəfər yaralandı, 4186 ev, 135 çoxmərtəbəli yaşayış binası və 548 mülki obyekt dağıdıldı və ya zərər gördü.¹¹

Ermənistanın döyüş bölgəsindən kənar əraziləri, mülki əhalini atəşə tutması, mülki əhali arasında həlak olanların, yaralananların olması, kütləvi dağıntılıq insanları daha da qəzəbləndirir, hamı bir nəfər kimi ermənilərin işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən qovulmasında canla-başla iştirak etmək istəyirdi. Azərbaycan Ordusuna və Ali Baş Komandana güvənən Azərbaycan xalqı heç bir təxribata uymadı və torpaqları Ermənistanın işğalından azad etmək üçün daha qətiyyətlə mübarizə apardı və Prezident İlham Əliyevin Ali Baş Komandanlığı ilə müzəffər Azərbaycan Ordusu Ermənistan silahlı qüvvələrini tez bir zamanda işğal etdiyi ərazilərdən qovdu.

Dünyada qadağan olunmuş silahlardan XXI əsrdə insanlığa qarşı istifadə edilən barbar, terrorçu Ermənistan dövləti dünya dövlətləri tərəfindən qəbul edilən heç bir beynəlxalq hüquq normasına məhəl qoymur, Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzə başladığı gündən etibarən uşaqları, qadınları, qocaları qətlə yetirməkdə davam edir və bütün bunlar dünya birliyi tərəfindən sükutla qarşılınır, cinayətkar, terrorçu Ermənistan hökuməti cəzasız qaldığı üçün daha da şirniklənir və daha çox cinayətlərə əl atırdı. BMT Təhlükəsizlik Şurası qəbul etdiyi 4 məlum qətnamədən çıxış edərək Ermənistanın bu barbar siyasətinə reaksiya göstərmədi və Azərbaycan Respublikası BMT Təhlükəsizlik Şurasının Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında qəbul etdiyi qətnamələri həyata keçirməyə məcbur oldu. BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsində də göstərilir ki, Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qorumaq üçün lazımı tədbirləri görənə qədər BMT-yə üzv dövlət özünümüdafiə hüququndan istifadə edə bilər.

11 Ermənistanın Azərbaycana qarşı qanunsuz raket zərbələri. 28.01.2021. <https://www.hrw.org/az/news/2021/01/28/377321>

Ali Baş Komandanın Ermənistan tərəfindən işğal edilən torpaqlarımızın azad edilməsində qətiyyətli mövqeyi və müzəffər Azərbaycan Ordusunun işğal altında olan torpaqları, Cəbrayılı, Füzulini, Zəngilanı, Qubadlıyı, Hadrut qəsəbəsini, Suqovuşan qəsəbəsini, 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsini bir-birinin ardınca azad etməsi və noyabrın 8-də Qarabağın ürəyi, Qafqazın incisi Şuşanın, noyabrın 9-da isə 71 kəndin, 1 qəsəbənin, 8 yüksəkliyin düşmənlərdən alınması mənfi terrorçu Ermənistanı hərbi kapitulyasiyaya məruz qoydu. Çünki Şuşa böyük siyasi, strateji əhəmiyyətə malik ərazidir. Həm də Şuşanın alınması terrorçu Ermənistana mənəvi zərbə vurdu. Şuşa Qarabağ deməkdir. Bu qələbələr düşməni məcbur etdi ki, Ağdam, Laçın, Kəlbəcər rayonları Azərbaycana siyasi yollarla qaytarılsın. Noyabrın 10-da Azərbaycan xalqı üçün tarixi bir gün oldu, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoyuldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Rusiya Prezidenti və Ermənistanın Baş naziri müharibənin dayandırılması haqqında üçtərəfli bəyanat imzaladılar. Bəyanata əsasən 2020-ci il 10 noyabr tarixində Moskva vaxtı ilə saat 00.00-dan etibarən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zonasında atəşin və bütün hərbi əməliyyatların tam dayandırılması elan olundu.¹² İşğal altında olan digər rayonlar – Ağdam, Kəlbəcər, Laçın rayonları qan tökülmədən, siyasi yolla qaytarıldı. Rayonların qaytarılması Ali Baş Komandanın həmişə qeyd etdiyi kimi, Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal etdiyi ərazilərdən çıxarılması haqqında qrafikə əsasən qısa bir müddətdə oldu. 2020-ci il 15 noyabr tarixində Kəlbəcər rayonu, 20 noyabr tarixində Ağdam rayonu, 1 dekabr tarixində isə Laçın rayonu Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalı idi. Ağdam rayonu noyabrın 20-də azad edildi. Kəlbəcərin azad edilməsi isə Rusiyanın xahişi ilə 10 gün uzadıldı, noyabrın 25-də baş tutdu. Bu 10 gün ərzində Kəlbəcərdə olan ermənilər hər şeyi dağıtdılar, meşələri yandırdılar. 2020-ci il dekabrın 12-də ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri ilə görüşən İlham Əliyev bu barədə vurğuladı: *“Rusiya Prezidentinin müraciəti əsasında biz onlara Kəlbəcərin boşaldılması üçün əlavə 10 gün də vaxt verdik. Halbuki erməni quldurları və Ermənistan qoşunları Kəlbəcərdə etnik təmizləmə apararkən azərbaycanlılara heç bir gün də vaxt verməmiş və onları qətlə yetirmişdilər. Azərbaycanlılar oradan qovulmuş, aprel ayının əvvəli, havanın çox soyuq olduğu vaxtda 3500 metr yüksəklikdə olan dağlardan keçməyə məcbur edilmişlər. Onların bir çoxu oradaca donmuşdu. Biz isə onlara əlavə vaxt verdikdə onlar nə etdilər? Onlar özlərinin tikmədiyi evləri yandırmağa başladılar. Onlar hər şeyi dağıtmağa başladılar. Mənə bir neçə gün öncə verilmiş məlumata görə, onlar orada bütün su-elektrik stansiyalarını dağıdıblar. Onlar bizim meşələri yandırır və ağaclarımızı kəsiblər”*.¹³

Bəyanatda göstərilən tarixə qədər, yəni 1 dekabr tarixində Laçın rayonu qaytarıldı.

Bəyanatın 3-cü bəndinə əsasən Dağlıq Qarabağda təmas xətti və Laçın dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının 1960 sayda odlu silahlı hərbi qulluqçusundan, 90 hərbi zirehli texnika, 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət sülhməramlı kontingenti yerləşdirilməli idi. Bu bəndə də əməl olundu. 4-cü bənddə isə göstərilir ki, Rusiya Federasiyasının sülhməramlı

12 İlham Əliyev xalqa müraciət edib. 10.11.2020. <https://president.az/articles/45924>

13 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 108-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 2021, s.286-287.

kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilməlidir. Bu bəndin şərtlərinə hələ də əməl edilməmişdir. Erməni silahlı qüvvələri sülhməramlı kontingentin yerləşdiyi ərazidən hələ də çıxmamışdır. Halbuki Rusiyanın sülhməramlı kontingentinin yerləşdirilməsi erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel həyata keçirilməli idi. Eyni zamanda Rusiya Ermənistanı silahlandırmada davam edir, Ermənistanın həmin bölgəyə hərbi texnika gətirməsinə göz yumur. Azərbaycan ərazisinə erməni terrorçuları buraxılır. 4-cü bənddə həmçinin göstərilir ki, *"Rusiya sülhməramlı kontingentinin qalma müddəti 5 ildir və müddətin bitməsinə 6 ay qalmış hazırkı müddəanın tətbiqinə xitam verilməsi niyyəti ilə bağlı tərəflərdən hər hansı biri çıxış etməzsə, müddət avtomatik olaraq növbəti 5 ilə uzadılır"*. Beləliklə, tərəflərdən biri narazılıq edərsə, Rusiya sülhməramlıları kontingentinin fəaliyyətinə xitam veriləcək. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il 14 avqust tarixində Türkiyənin CNN Türk televiziya kanalına müsahibəsi zamanı müxbirin *"Ermənistan xarici işlər naziri Laçın dəhlizindəki əsgərləri Qarabağa göndərir. Bu iddia doğrudurmu"* sualına Prezident bildirdi ki, *"Təəssüf ki, bu, belədir. Bizim müdafiə naziri bir neçə gün bundan əvvəl rəsmi açıqlama verdi ki, buna son qoyulsun və Rusiya sülhməramlılarının nəzarəti altında olan bölgələrə Ermənistandan silahlar və hərbiçilər göndərilə bilməz. Bu, 10 noyabr üçtərəfli bəyanatına ziddir. Təəssüf ki, bu, davam edir. Biz bir neçə dəfə şifahi qaydada öz iradlarımızı bildirmişdik, amma bunun nəticəsi olmadı, ona görə rəsmi qaydada biz bunu bildirdik"*. Müxbirin *"Qarabağla bağlı Rusiyadan gözlədikləriniz nədir"* sualına Prezident bildirdi ki, *"Rusiyadan gözlədiyimiz odur ki, üçtərəfli bəyanatın bütün müddəaları yerinə yetirilsin. Çünki bu üçtərəfli bəyanatı Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan rəhbərləri imzalamışlar. Onların böyük qismi həyata keçirilib. Amma bəzi məsələlər var ki, hələ açıqdır. Rusiya Azərbaycanın qonşusu, Ermənistanın yaxın müttəfiqi kimi bu bölgədə xüsusi rol oynayır. Bu, təbii. Ümid edirik ki, Rusiya bölgədə möhkəm sülh üçün addımlar atsın. Uzunmüddətli sülhü təmin etmək üçün addımlar atsın. Rusiya Ermənistanı silahlandırmasın... Erməni xalqı da barışıq bu vəziyyətlə. Ermənistan rəhbərliyi də məğlubiyəti ilə razılaşıb. Ermənistanda keçirilən son parlament seçkiləri bunu göstərdi. Tarixdə görünməmiş bir məsələdir ki, məğlub edilmiş rəhbərliyə xalq yenidən səs verir. Belə bir halda Ermənistanı silahlandırmaq heç bir məntiqə sığmır. Biz hələ ki, bunu müşahidə etmirik, amma bəzi açıqlamalar oldu. Bir neçə gün bundan əvvəl Rusiyanın müdafiə naziri Ermənistanın müdafiə naziri ilə görüşü zamanı söyləmişdir ki, Ermənistana Rusiya silahlarının göndərilməsi prosesi başlamışdır. Bu, çox narahatedici bir məsələdir. Bir də Ermənistanın yeni müdafiə naziri çox məsuliyyətsiz açıqlamalar verdi ki, əgər Azərbaycan tərəfi bir santimetr Ermənistan sərhədinə keçsə, o zaman onlar atəş açacaqlar. İkinci Qarabağ müharibəsi deyəsən hər kəs üçün dərs olmadı. Əgər belədirsə, biz dərsi yenidən verməyə hazırıq. Ona görə biz ümid edirik ki, Rusiya Ermənistanı silahlandırmayacaq. Çünki buna ehtiyac yoxdur... Nə qədər silah verilsə də, güclər nisbəti dəyişməyəcək"*.¹⁴ 6-cı bənddə göstərilir ki,

14 Prezident İlham Əliyevin "CNN Türk"ə müsahibəsi. 14.08.2021.

<https://www.youtube.com/watch?v=5qRl-4Xxk7k>

Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edəcək və bununla belə Şuşa şəhərinə toxunmayacaq Laçın dəhlizi (5 kilometr enliyində) Rusiya sülhməramlı kontingentinin nəzarəti altında qalır. Tərəflərin razılığı əsasında növbəti üç il ərzində Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edən Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək və bununla da həmin marşrutun mühafizəsi üçün Rusiya sülhməramlı kontingentinin gələcək yerdəyişməsi nəzərdə tutulur. Yeni dəhlizin parametrləri müəyyən olunduqdan sonra Laçın şəhərinin içindən keçən Laçın dəhlizi də Azərbaycana qaytarılacaq. Prezident İlham Əliyev xalqa müraciətində üçtərəfli bəyanatın 6-cı bəndini şərh edərkən bildirdi ki, *“mən hesab edirəm ki, biz bunu daha tez müddətdə edə bilirik”*.¹⁵ Bəyanatın ilkin versiyasında Azərbaycana təklif edilirdi ki, Laçın dəhlizinin eni 30 kilometr olsun. Prezident İlham Əliyev buna qəti etiraz etdi və bildirdi ki, Ermənistan tərəfinin bu iddiası tamamilə əsassızdır. Dəhliz çərçivəsində təhlükəsizlik tədbirlərini təmin etmək üçün bu qədər geniş dəhlizə ehtiyac yoxdur. Ondan sonra ikinci variantda Laçın dəhlizinin eni 10 kilometr nəzərdə tutulurdu. Buna da Prezident İlham Əliyev etiraz etdi və nəticədə 5 kilometr eni olan dəhliz haqqında razılıq əldə edildi.¹⁶ Azərbaycan Respublikası Laçın dəhlizi üzrə hər iki istiqamətdə vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hərəkətinə təhlükəsizlik zəmanəti verir.

Bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpa edilməsinə yönəldilən digər bənd 9-cu bənddir. 9-cu bəndə görə tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcək. Bununla Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanın əsas hissəsi ilə quru yollarla birləşdirmə istiqamətində tarixi addım atıldı. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bu bəndin əlaqəsi olmadığı üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təkidi ilə bu bənd bəyanata salındı. Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir. Nəqliyyat əlaqəsi üzrə nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin sərhəd xidmətinin orqanları həyata keçirir. Tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcək. Zəngəzur dəhlizi layihəsi təkcə Naxçıvanla Azərbaycanın digər bölgələri arasında nəqliyyat imkanlarının açılmasına deyil, bütövlükdə Xəzər və Aralıq dənizi hövzələrinin, daha geniş mənada isə Cənub-Şərqi və Mərkəzi Asiya ilə Avropanın əlaqələndirilməsinə xidmət göstərəcək. Türkiyə və Azərbaycan arasında quru yolla əlaqə Naxçıvan vasitəsilə birbaşa olacaq. Rusiya ilə Ermənistan, İran, Türkiyə arasında dəmiryolu ilə əlaqə olacaq. İlham Əliyev ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri ilə görüşündə *“bu bəndin qəbul edilməsinin regionun gələcəkdəki fəaliyyəti ilə bağlı müzakirələr üçün yeni imkanlar yaratdığını”* bildirdi.¹⁷

15 Prezident İlham Əliyev Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək. 01.12.2020. <https://azertag.az>

16 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 108-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 2021, s.190.

17 Yenə orada, s.289.

Bəyanata əsasən yeni nəzarət mexanizmi də tərtib edilir. Bəyanatın 5-ci bəndində yazılıb: *"Münaqişə tərəflərinin razılaşmalara əməl etməsinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz yaradılır"*. Mərkəzdə Rusiya və Türkiyə hərbiçiləri fəaliyyət göstərəcək. Beləliklə, Türkiyənin rəsmi qaydada bu münaqişənin gələcək həlli və atəşkəsə nəzarət etmək işində rol oynaması çox təqdirəlayiq haldır. Prezident İlham Əliyev ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri ilə görüşündə bunu qiymətləndirdiyini bildirdi: *"Fikrimcə bu, regional əməkdaşlığın çox yaxşı təzahürüdür. Həmçinin Türkiyə və Rusiya arasında çox məqbul əməkdaşlığın rəmzidir"*.¹⁸

2021-ci il iyunun 15-də Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Şuşaya səfəri və Prezident İlham Əliyev ilə birlikdə "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsi"ni imzalamaları türk dünyasında və regionda yeni eranın başlanğıcını qoydu. Bu sənədi imzalamaqla dövlətlər iki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bütün beynəlxalq sənədlərə, bununla əlaqədar 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsinə sadıq olduqlarını bir daha təsdiq etdilər. Bəyannaməyə əsasən, Tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, Tərəflər birgə məsləhətləşmələr aparacaq və bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçirəcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstərəcəklər. Bu yardımın həcmi və forması təxirə salınmadan keçirilən müzakirələr yolu ilə müəyyən edilərək birgə tədbirlər görülməsi üçün müdafiə ehtiyaclarının ödənilməsinə qərar veriləcək və Silahlı Qüvvələrin güc və idarəetmə strukturlarının əlaqələndirilmiş fəaliyyəti təşkil olunacaqdır.¹⁹

2020-ci il 10 noyabr tarixli Bəyanatda humanitar məsələlərin, hərbi əsirlər, girovlar və digər saxlanılan şəxslərin, habelə cəsədlərin mübadiləsinin həyata keçirilməsi, məcburi köçkünlər və qaçqınların Dağlıq Qarabağın ərazisinə və ətraf rayonlara geri qayıtması məsələləri də nəzərdə tutulur.

Bəyanatın çox böyük mənası var. Bəyanatda Dağlıq Qarabağın statusu haqqında bir kəlmə də yoxdur. Bu isə Xalq-Ordu-Prezident birliyinin, Ali Baş Komandanın qətiyyətinin və Azərbaycan Ordusunun hərbi qələbəsinin nəticəsidir.

Müharibə başlayana qədər Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti, qərar və qətnamələri qəbul etməsi Azərbaycan Ordusunun qələbəsi üçün zəmin yaratdı. İşğaldan azad edilmiş Ağdam şəhərinə 2020-ci il noyabrın 23-də səfər edən Prezident İlham Əliyev çıxışında vurğuladı ki, *"Biz beynəlxalq müstəvidə böyük işlər apardıq və mən öz çıxışlarımda xalqa bu barədə kifayət qədər məlumat verdim. Bu gün, müharibə başa çatdıqdan sonra və hətta müharibə dövründə bütün dünya, bütün Azərbaycan xalqı gördü ki, bunun nə qədər*

18 Yenə orada, s.294.

19 Şuşa Bəyannaməsinin tam mətni. 16.06.2021.

<https://report.az/xarici-siyaset/susa-beyannamesinin-tam-metni/>

böyük əhəmiyyəti var idi. Əgər biz münaqişənin həlli üçün lazımi hüquqi baza yaratmasaydıq, bu gün problemlərlə üzləşə bilərdik. Biz bütün beynəlxalq təşkilatlarda ədaləti, beynəlxalq hüququ tanıyan, əks etdirən qərar və qətnamələr qəbul etdirdik. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsi 1993-cü ildə qəbul edilmişdir. Amma ondan sonra biz BMT Baş Assambleyasının qətnamələrini, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının qətnamələrini, Qoşulmama Hərəkatının, Avropa Parlamentinin, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının qərar və qətnamələrini qəbul etdirərək münaqişənin həlli üçün çox möhkəm hüquqi baza yaratdıq. 2003-cü ildən bu günə qədər bütün bu lazımi addımlar atıldı və biz siyasi müstəvidə qələbə qazandıq. Eyni zamanda, iki il bundan əvvəl Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında paraflanmış ‘Tərəfdaşlıq prioritetləri’ sənədində də Azərbaycanın suverenliyi, ərazi bütövlüyü və sərhədlərimizin toxunulmazlığı haqqında açıq ifadələr vardır...’²⁰

2020-ci il dekabrın 10-da keçirilən Zəfər paradından sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan mətbuata bəyanatlarla çıxış edərkən Prezident İlham Əliyev vurğuladı: *“Biz sadəcə olaraq, 30 il ərzində beynəlxalq təşkilatlardan dəstək gözləyirdik, Minsk üçlüyündən dəstək gözləyirdik. Gözləyirdik ki, onların qəbul etdikləri BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri yerinə yetirilsin. Ancaq bu olmadı. Sadəcə olaraq, nə hərəb, nə sülh vəziyyəti davam edirdi, status-kvo davam edirdi. Biz bu status – kvonu hərəb yolu ilə dəyişdirdik, düşməni torpaqlarımızdan çıxardıq, onlara çox böyük zərər vurduq, onların ordusunu məhv etdik, onların əsas ideoloji sütunlarını məhv etdik”*.²¹

İşğaldan azad edilmiş rayonların bərabər inkişafının təmin edilməsi məqsədilə 2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Fərman verdi. Fərman Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpə edildiyini bir daha göstərdi. Fərmanda deyilir: *“Zəngəzur dağ silsiləsi ilə əhatə olunan, Laçın və Kəlbəcərdən Naxçıvana qədər böyük bir ərazini tutan Zəngəzur yaylasının şərq hissəsində, Ermənistanla sərhəddə yerləşmiş və eyni coğrafi məkanda, tarixən birlikdə, habelə uzun illər 1861-ci ildə yaradılmış Zəngəzur qəzasının tərkibində olmaları və ənənəvi sosial-iqtisadi, tarixi-mədəni bağlılıqları Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl, Laçın və Kəlbəcər rayonlarının vahid iqtisadi rayonda birləşdirilməsini zəruri edir*.

Ağdam, Şuşa, Füzuli, Tərtər, Xocavənd, Xocalı rayonları və Xankəndi şəhəri, habelə Qarabağ bölgəsinə aid olan Ağcabədi və Bərdə rayonları da daxil olmaqla özünəməxsus zəngin tarixi-mədəni irsə, əsrarəngiz təbiətə malik qədim Qarabağ bölgəsinin bərpası və sürətli inkişafının təmin edilməsi üçün yeni Qarabağ iqtisadi rayonunun da yaradılması vacibdir”.²²

Beləliklə, “Dağlıq Qarabağ” ifadəsi tarixdə qaldı. Prezidentin Fərmanına əsasən Azərbaycanda 14 iqtisadi rayon, o cümlədən Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonlarını özündə birləşdirən Qarabağ iqtisadi rayonu, Cəbrayıl,

20 Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 108-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 2021, s.160.

21 Yenə orada, s.271.

22 Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 07.07.2021. <https://president.az/articles/52389>

Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonlarını özündə birləşdirən Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu yaradıldı. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun olması o deməkdir ki, Qərbi Zəngəzur da vardır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli, prinsipial mövqeyi, rəşadətli Azərbaycan Ordusunun qələbələri, Azərbaycan Xalqı arasında birlik, bir amal uğrunda mübarizə, Türkiyə Respublikasının sonadək Azərbaycan Respublikasına siyasi və mənəvi dəstəyi nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edildi.

4. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində quruculuq işləri

Qələbədən sonra Azərbaycan Respublikasının əsas vəzifələrindən birinciləri azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi, yaşayış şəraitinin yaradılması, qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qaytarılması, Ermənistanın Azərbaycanın iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə, təbii sərvətlərinə və s. vurduğu zərərin əvəzində təzminat verməsini, azərbaycanlıların soyqırımını barədə xüsusi tribunal yaradılmasını, günahkar olanların məsuliyyətə cəlb edilməsini, Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı götürdükleri əsir və girovlar barədə hüquqi məsələlərin qaydaya salınması üçün Beynəlxalq Məhkəmə Komissiyasının yaradılmasını tələb etməkdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il dekabrın 1-də Laçın rayonunun işğaldan azad edilməsi münasibətilə Xalqa müraciətində Ermənistanın istismar etdiklərinə görə cavab verəcəyini vurğuladı: *"Ermənistan işğal edilmiş torpaqlarda ildə 90 min ton taxıl yığırdı. Ermənistanın işğal edilmiş bu torpaqlarla birlikdə ümumi taxıl istehsalı 190 min ton olub. Onun yarısını bizim torpaqlarımızdan götürürdü. Bu, torpaqlarımızın qanunsuz istismarıdır. Buna cavab verəcəklər, dəymiş ziyanı ödəyəcəklər"*.²³

Prezident Xalqa müraciətində bildirdi ki, işğaldan azad edilən ərazilər dünyanın gözəl bölgəsinə çevriləcək: *"Bütövlükdə azad edilmiş bölgələrin iqtisadi potensialı, kənd təsərrüfatı, turizm potensialı çox böyükdür. Biz bu potensialdan məharətlə istifadə edərək, Qarabağ bölgəsinə nəinki Azərbaycanın, dünyanın ən gözəl bölgələrindən birinə çevirməliyik və əminəm ki, buna nail olacağıq"*.²⁴

Qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qaytarılması üçün ilk növbədə yaşayış şəraiti təmin edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu barədə BMT-nin Asiya və Sakit okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiyasının 77-ci sessiyasında videoformatda təqdim edilən çıxışında bildirdi: *"Hazırda qarşımızda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə tamamilə dağıdılmış şəhər və kəndlərin, bütün mədəni və dini abidələrin bərpası kimi nəhəng vəzifə dayanır. Yenidənqurma prosesi çərçivəsində 'ağıllı şəhər', 'ağıllı kənd' və 'yaşıl enerji' konsepsiyalarından istifadə olunacaq"*.²⁵

23 Yenə orada, s.199-200.

24 Yenə orada, s.189-190.

25 Prezident İlham Əliyev: Zəngəzur dəhlizi Azərbaycana Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi mövqeyini gücləndirmək imkanı verəcək. 24.04.2021. <http://www.aztv.az/az/news/12655/prezident-ilham-eliyev-zengezur-dehlizi-azerbaycana-avrasiyanin-neqliyyat-ve-logistika-merkezi-kimi-movqeyini-guclendirmek-imkani-verecek>

Prezident ilk növbədə yolların tikilməsi üçün göstəriş verdi. Füzuli, Xocavənd, Xocalı və Şuşa rayonlarının 20-dən artıq yaşayış məntəqəsini əhatə edən, 2022-ci il ərzində tamamlanması nəzərdə tutulan Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun (Zəfər yolu) tikintisinə başlandı.²⁶ İlham Əliyev 2021-ci il fevralın 15-də Füzuli rayonunda uzunluğu 100 km olan, Azərbaycanın əsas hissəsi ilə Naxçıvan MR arasında birbaşa dəmir yolu əlaqəsinin yaranmasına imkan verəcək Horadiz-Ağbənd dəmir yolu xəttinin²⁷, martın 15-də başlanğıcını Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsindən götürməklə və Cəbrayıl rayonundan keçməklə Şükürbəyli kəndində Hacıqabul-Mincivan-Zəngəzur dəhlizi magistral avtomobil yoluna birləşən, uzunluğu 43 kilometr olan, Xocavənd, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının ərazisindən keçən, Hadrut qəsəbəsi və Cəbrayıl şəhəri də daxil olmaqla, 20-yə yaxın yaşayış məntəqəsini əhatə edəcək Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli yeni avtomobil yolunun²⁸, uzunluğu 13 kilometr olub, başlanğıcını Zəfər yolundan götürən, Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli avtomobil yoluna birləşən Füzuli-Hadrut avtomobil yolunun²⁹, aprelın 26-da uzunluğu 24 kilometr olan Zəngilan-Horadiz avtomobil yolunun³⁰, mayın 28-də uzunluğu 44.5 kilometr olan, Bərdə və Ağdam şəhərləri də daxil olmaqla, 20-dən artıq yaşayış məntəqəsini əhatə edəcək Bərdə-Ağdam avtomobil yolunun³¹ təməlini qoydu.

Fevralın 15-də Laçın rayonunda Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə Qubadlı rayonunun Xanlıq kəndini, Laçın rayonunun cənub hissəsini və ərazidə yerləşən digər infrastruktur layihələrini elektrik enerjisi ilə təmin edəcək Həkəri çayı üzərində yerləşən 8 meqavat gücündə Güləbird Su Elektrik Stansiyası işə salındı.³²

Aprelın 26-da Zəngilanın 1-ci, 2-ci, 3-cü Ağalı kəndlərini əhatə edən birinci “Ağıllı kənd” pilot layihəsinin Zəngilan rayonunda təməli qoyuldu. “Ağıllı” təsərrüfatlar kəndlərdə meyvə, tərəvəz, ət və süd məhsulları istehsalını artırmağa, emal prosesini müasir tələblərə uyğun qurmağa imkan verəcək.³³ Aprelın 27-də Zəngilanda, Füzulidən sonra, ikinci Beynəlxalq Hava Limanının təməli qoyuldu. Üçüncü Beynəlxalq Hava Limanının Laçında tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət başçısı çıxış edərək bildirdi: “...*Füzuli, Zəngilan və ondan sonra Laçın*

26 Şuşaya çəkilən “Zəfər yolu” sentyabr ayınadək istifadəyə veriləcək. 19.01.2012. <https://apa.az/az/xeber/sosial-xeberler/Susaya-ckiln-Zfr-yolu-sentyabr-ayinadk-istifady-verilek-625165>

27 Horadiz-Ağbənd dəmir yolu ölkənin əsas hissəsi ilə Naxçıvan arasında birbaşa əlaqənin yaranmasına böyük töhfə verəcək. 15.02.2021. https://azertag.az/xeber/Horadiz_Agbend_demir_yolu_olkenin_esas_hissesi_ile_Naxchivan_arasinda_birbasa_elaqenin_yaranmasına_boyuk_tohfe_verecek-1712879

28 Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli yeni avtomobil yolunun tikintisi davam edir. 09.04.2021. <https://apa.az/az/xeber/infrastruktur/Hadrut-Cbrayil-Sukurbyli-yeni-avtomobil-yolunun-tikintisi-davam-edir-637400>

29 Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Füzuli və Xocavənd rayonlarında olublar. 16.03.2021. https://apa.az/az/xeber/dagliq_qarabag/Azrbaycan-Prezidenti-Fuzuli-Hadrut-avtomobil-yolunun-tmlini-qoyub-633997

30 Prezident İlham Əliyev Zəngilan-Horadiz avtomobil yolunun təməlini qoyub. 27.04.2021. <https://apa.az/az/xeber/infrastruktur/Prezident-Ilham-Əliyev-Zngilan-Horadiz-avtomobil-yolunun-tmlini-qoyub-640382>

31 Prezident İlham Əliyev Ağdam rayonuna səfər edib. 28.05.2021. <https://apa.az/az/apa-tv/xeber/xeberler/prezident-ilham-eliyev-agdam-rayonuna-sefer-edib-65534>

32 Laçında Güləbird Su Elektrik Stansiyası açıldı. 07.03.2021- 02.06.2021. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/turk-dunyasi/2021/03/07/lacinda-gul-bird-su-elektrik-stansiyasi-acildi-1596442>

33 Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Zəngilan rayonunda olub. 04.26. 2021. <http://www.zengilan-ih.gov.az/news/595.html>

rayonunda inşa ediləcək üçüncü beynəlxalq hava limanı bütün Qarabağ və Şərqi Zəngəzur zonasını Zəngilan daxil olmaq şərtilə əhatə edəcək. Buradan dəmir yolu, avtomobil yolu keçəcək, Naxçıvana yol açılacaq..."³⁴

Azərbaycanın tarixi-mədəni, ictimai-siyasi həyatının mühüm mərkəzlərindən biri olan Şuşa şəhəri Prezident İlham Əliyevin 2021-ci il 7 may tarixli sərəncamı ilə tarixi görkəminin bərpası, əvvəlki şöhrətinin özünə qaytarılması və ənənəvi dolğun mədəni həyatına qovuşması, eləcə də Azərbaycanın çoxəsrlik zəngin mədəniyyətinin, memarlıq və şəhərsalma sənətinin parlaq incisi kimi beynəlxalq aləmdə təbliği məqsədilə Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edildi.³⁵ Şəhərdə 110/35/10 kilovoltluq "Şuşa" yarımstansiyası və "Xarı Bülbül" oteli tikilmişdir. Çörək zavodu fəaliyyət göstərir. Aşağı Gövhərağa və Yuxarı Gövhərağa məscidlərinin, Natəvan bulağı (Xan qızı bulağı), Natəvan sarayı, Bülbülün ev muzeyi, M.P.Vaqifin muzey-məqbərə kompleksi, Pənahəli xanın sarayı, Karvansaray kompleksi, Dövlət Rəsm Qalereyasının binası, "Qarabağ" oteli, Xalça Muzeyi, Park Otelinin binası, Yaradıcılıq Mərkəzinin binasının təmiri və bərpası həyata keçirilir. Qələbə günü 8 Noyabr Zəfər günü ilə bağlı olaraq İlham Əliyevin təklifi ilə Şuşanın yuxarı hissəsində 8 rəqəmi formasında tikilməsi nəzərdə tutulan məscidin³⁶ və 1 saylı tam orta məktəbin³⁷ təməli qoyuldu.

Ağdam rayonunun möhtəşəm baş planı hazırlanmışdır. Prezident İlham Əliyev Ağdamın ağ daşlarından istifadə etməklə beşmərtəbəli Ağ evin, Ağdam Sənaye Parkının, 960 şagird yerlik, 18 sinif otağı, 37 fənn kabinetli, kimya, fizika, biologiya laboratoriyaları, təhsil üçün hər cür şəraiti, bütün texniki imkanları olacaq üçmərtəbəli məktəbin təməlini qoydu.³⁸

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq işləri gedir, Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin təmsil edildiyi "Xarıbülbül Festivalı"nın məhz Şuşada keçirilməsi düşməni məğlubluğundan da çox sarsıtdı.

2021-ci il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannamə-sini imzalaması Türk dünyasında yeni eranın başlanğıcı oldu.

2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Fərmanına əsasən Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının yaradılması Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa edildiyini və "Dağlıq Qarabağ" ifadəsinin tarixdə qaldığını bir daha təsdiq etdi.

34 Prezident Zəngilanda Beynəlxalq Hava Limanının təməlini qoyub. 27.04.2021. <https://report.az/qarabag/prezident-zengilanda-beynelxalq-hava-limaninin-temelini-qoyub/>

35 Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. <http://www.mct.gov.az/az/umumi-xeberler/13568>

36 Prezident İlham Əliyev Şuşada yeni məscidin təməlini qoyub. 12.05.2012. <https://mehriban-aliyeva.az/news/node/848578>

37 Şuşada 1 saylı ümumtəhsil məktəbinin təməli qoyuldu. 12.05.2021. <https://ordu.az/az/news/190085/susada-1-sayli-umumtehsil-mektebinin-temeli-qoyuldu>

38 Prezident İlham Əliyev Ağdam rayonuna səfər edib. 28.05.2021. <https://apa.az/az/apa-tv/xeber/xeberler/prezident-ilham-eliyev-agdam-rayonuna-sefer-edib-65534>

Nəticə

Münaqişənin başladığı ilk vaxtlardan Azərbaycan Respublikası diplomatik həll yoluna üstünlük verdi və BMT Təhlükəsizlik Şurasına müraciət etdi. BMT Təhlükəsizlik Şurası “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair” 4 qətnamə qəbul etdi. Lakin qətnamələrin heç biri həyata keçirilmədi. Ermənistan isə Azərbaycan ərazilərinin hesabına öz ərazisini genişləndirməyə növbəti cəhdlər etdi. Azərbaycan Respublikası Ermənistandan beynəlxalq hüquq normalarına riayət edərək işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərini tərk etməsini tələb etdi. Ermənistan isə təcavüzkar siyasətini, terror siyasətini davam etdirdi. 2020-ci il BMT Baş Məclisinin 75-ci sessiyasında çıxışında Prezident İlham Əliyevin Ermənistanın təcavüzkar siyasəti, yeni işğallara hazırlaşması haqqında məlumatlarına və dünya dövlətlərini təcavüzkarı dayandıрмаğa çağırışlarına BMT Təhlükəsizlik Şurası və bu işdə məsul olan həmsədr dövlətlər, həm də Təhlükəsizlik Şurasının veto hüquqlu daimi üzvlərindən olan – ABŞ, Rusiya, Fransa heç bir reaksiya vermədilər. Belə vəziyyətdə Azərbaycan Respublikası BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsaslanaraq Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələri özü reallaşdırmağa məcbur oldu. Halbuki Baş Məclisin 1974-cü il 3314 sayılı “Təcavüzün müəyyən edilməsi barədə” qətnaməsində təcavüzü müəyyən edən bütün aktların Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı həyata keçirilməsi BMT Təhlükəsizlik Şurasına Ermənistanı təcavüzkar dövlət kimi müəyyənləşdirməyə və ona qarşı sanksiyalar tətbiq etməyə əsas verirdi. Belə olduqda Azərbaycan Respublikası BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsaslanaraq Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələri özü reallaşdırmağa məcbur oldu. Mühəribə başlayana qədər Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti, qərar və qətnamələri qəbul etdirməsi, mühəribə zamanı isə Prezident İlham Əliyevin xarici informasiya orqanlarının nümayəndələrinə faktlarla cavab verməsi, məsələnin əsl mahiyyətini izah etməsi, Türkiyə Respublikasının siyasi və mənəvi dəstəyi Azərbaycan Ordusunun qələbəsi üçün zəmin yaratdı. Azərbaycan Ordusunun işğal altında olan torpaqları, Cəbrayıl, Füzulini, Zəngilani, Qubadlı, Hadrut qəsəbəsini, Suqovuşan qəsəbəsini, 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsini bir-birinin ardınca azad etməsi və noyabrın 8-də Şuşanın, noyabrın 9-da isə 71 kəndin, 1 qəsəbənin, 8 yüksəkliyin düşmənlərdən alınması mənfi terrorçu Ermənistanı hərbi kapitulyasiyaya məruz qoydu. Noyabrın 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Rusiya Prezidenti və Ermənistanın Baş naziri mühəribənin dayandırılması haqqında üçtərəfli bəyanat imzaladılar. İşğal altında olan digər rayonlar – Ağdam, Kəlbəcər, Laçın rayonları siyasi yolla qaytarıldı. Lakin Bəyanatın bəzi maddələri hələ də həyata keçirilməmişdir. Belə ki, Bəyanatın 4-cü bəndində göstərilir ki, Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilməlidir. Lakin Ermənistan silahlı qüvvələri sülhməramlı kontingentin yerləşdiyi ərazidən hələ də çıxmamışdır. Ermənilər terror fəaliyyətlərini davam etdirməyə cəhdlər göstərsələr də, Azərbaycan Ordusunun əsgərləri onları susdururlar. Bəyanatın 5-ci bəndinə əsasən Rusiya və Türkiyə hərbiçilərindən ibarət atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz ya-

radılması Türkiyənin rəsmi qaydada bu münaqişənin gələcək həlli və atəşkəse nəzarət etmək işində rol oynaması nöqtəyi-nəzərindən çox təqdirəlayiq haldır. 9-cu bəndə əsasən Zəngəzur dəhlizi layihəsi həyata keçirilməlidir. Naxçıvanla Azərbaycanın digər bölgələri arasında nəqliyyat imkanlarının açılmasına, bütövlükdə Xəzər və Aralıq dənizi hövzələrinin, daha geniş mənada isə Cənub-Şərqi və Mərkəzi Asiya ilə Avropanın əlaqələndirilməsinə xidmət göstərəcək Zəngəzur dəhlizinin açılması üçün tədbirlər görülür.

2021-ci il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsini imzalaması Türk dünyasında yeni eranın başlanğıcı oldu. Bəyannaməyə əsasən, Tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, Tərəflər birgə məsləhətləşmələr aparacaq və bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçirəcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstərəcəklər.

2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Fərmanına əsasən Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının yaradılması Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa edildiyini və "Dağlıq Qarabağ" ifadəsinin tarixdə qaldığını bir daha təsdiq etdi. Hazırda işğaldan azad edilmiş rayonlarda quruculuq işləri gedir. Yenidənqurma prosesi çərçivəsində "ağıllı şəhər", "ağıllı kənd" və "yaşıl enerji" konsepsiyalarından geniş istifadə edilir. Prezident ilk növbədə yolların tikilməsi üçün göstəriş vermişdir. Füzulidə Beynəlxalq Hava Limanı açıldı, Zəngilanda və Laçında Beynəlxalq Hava Limanının tikintisi gedir.

Bununla belə, qarşıda bir çox məsələlər həllini gözləyir. İlk növbədə, Bəyanatın bəndinə uyğun olaraq erməni silahlı qüvvələri bölgədən çıxarılmalıdır. Qələbədən sonra Azərbaycan Respublikasının əsas vəzifələrindən birinciləri azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi, yaşayış şəraitinin yaradılması, qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qaytarılması, Ermənistanın Azərbaycanın iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə, təbii sərvətlərinə və s. vurduğu zərərin əvəzində təminat verməsini, azərbaycanlıların soyqırımını barədə xüsusi tribunal yaradılmasını, günahkar olanların məsuliyyətə cəlb edilməsini, Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı götürdükləri əsir və girovlar barədə hüquqi məsələlərin qaydaya salınması üçün Beynəlxalq Məhkəmə Komissiyasının yaradılmasını tələb etməkdir. Qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qaytarılması üçün ilk növbədə yaşayış şəraiti təmin edilməlidir. Bunun üçün ərazilərin minalardan təmizlənməsi vacibdir. Həmişə Azərbaycanın yanında olan qardaş Türkiyə Respublikası bu işdə də Azərbaycana dəstək verir. Lakin Ermənistanın mina xəritəsini verməməsi bu işləri ləngidir və insan itgisinə səbəb olur. Sülhməramlılarını bölgəyə göndərən Rusiya isə Ermənistandan düzgün mina xəritəsinin alınması məsələsində ciddi mövqe tutmur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Qaynaqlar//Kaynakça//References

- Əliyev İ.H. *İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda*, 105-ci kitab, Bakı: Azərənşr, 2020.
- Əliyev İ.H. *İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda*, 106-cı kitab, Bakı: Azərənşr, 2021.
- Əliyev İ.H. *İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda*, 108-ci kitab, Bakı: Azərənşr, 2021.
- Ermənistanın Azərbaycana qarşı qanunsuz raket zərbələri. 28.01.2021. <https://www.hrw.org/az/news/2021/01/28/377321>
- İlham Əliyev xalqa müraciət edib. 10.11.2020. <https://president.az/articles/45924>
- Prezident İlham Əliyevin “CNN Türk”ə müsahibəsi. 14.08.2021. <https://www.youtube.com/watch?v=5qRI-4Xxk7k>
- Prezident İlham Əliyev Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək. 01.12.2020. <https://azertag.az>
- Şuşa Bəyannaməsinin tam mətni. 16.06.2021. <https://report.az/xarici-siyaset/susa-beyannamesinin-tam-metni/>
- Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 07.07.2021. <https://president.az/articles/52389>
- Prezident İlham Əliyev: Zəngəzur dəhlizi Azərbaycana Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi mövqeyini gücləndirmək imkanı verəcək. 24.04.2021. <http://www.aztv.az/az/news/12655/prezident-ilham-eliyev-zengezur-dehlizi-azerbaycana-avrasiyanin-neqliyyat-ve-logistika-merkezi-kimi-movqeyini-guclendirmek-imkani-verecek>
- Şuşaya çəkilən “Zəfər yolu” sentyabr ayınadək istifadəyə veriləcək. 19.01.2012. <https://apa.az/az/xeber/sosial-xeberler/Susaya-ckiln-Zfir-yolu-sentyabr-ayinadk-istifady-verilck-625165>
- Horadiz-Ağbənd dəmir yolu ölkənin əsas hissəsi ilə Naxçıvan arasında birbaşa əlaqənin yaranmasına böyük töhfə verəcək. 15.02.2021. https://azertag.az/xeber/Horadiz_Agbend_demir_yolu_olkenin_esas_hissesi_ile_Naxchivan_arasinda_birbasa_elaqenin_yaranmasina_boyuk_tohfe_verecek-1712879
- Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli yeni avtomobil yolunun tikintisi davam edir. 09.04.2021. <https://apa.az/az/xeber/infrastruktur/Hadrut-Cbrayil-Sukurbyli-yeni-avtomobil-yolunun-tikintisi-davam-edir-637400>
- Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Füzuli və Xocavənd rayonlarında olublar. 16.03.2021. https://apa.az/az/xeber/dagliq_qarabag/Azrbaycan-Prezidenti-Fuzuli-Hadrut-avtomobil-yolunun-tmlini-qoyub-633997
- Prezident İlham Əliyev Zəngilan-Horadiz avtomobil yolunun təməlini qoyub. 27.04.2021. <https://apa.az/az/xeber/infrastruktur/Prezident-Ilham-Əliyev-Zngilan-Horadiz-avtomobil-yolunun-tmlini-qoyub-640382>
- Prezident İlham Əliyev Ağdam rayonuna səfər edib. 28.05.2021. <https://apa.az/az/apa-tv/xeber/xeberler/prezident-ilham-eliyev-agdam-rayonuna-sefer-edib-65534>

- Laçında Güləbird Su Elektrik Stansiyası açıldı. 07.03.2021- 02.06.2021. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/turk-dunyasi/2021/03/07/lacinda-gul-bird-su-elektrik-stansiyasi-acildi-1596442>
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Zəngilan rayonunda olub. 04.26. 2021. <http://www.zengilan-ih.gov.az/news/595.html>
- Prezident Zəngilanda Beynəlxalq Hava Limanının təməlin qoyub. 27.04.2021. <https://report.az/qarabag/prezident-zengilanda-beynelxalq-hava-limaninin-temelini-qoyub/>
- Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. <http://www.mct.gov.az/az/umumi-xeberler/13568>
- Prezident İlham Əliyev Şuşada yeni məscidin təməlini qoyub. 12.05.2012. <https://mehrigan-aliyeva.az/news/node/848578>
- Şuşada 1 saylı ümumtəhsil məktəbinin təməli qoyuldu. 12.05.2021. <https://ordu.az/az/news/190085/susada-1-sayli-umumtehsil-mektebinin-temeli-qoyuldu>
- Dadashova Ramila. The Factors Which Give Ground for the United Nations Security Council to Determine Armenia as an Aggressor State. *Review of Armenian Studies*. A Biannual Journal of History, Politics, and International Relations. Ankara, №35, 2017, p.91-118.
- Резолюция 822 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 30 апреля 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian
- Резолюция 853 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 29 июля 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian
- Резолюция 874 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 14 октября 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian
- Резолюция 884 (1993), Ситуация в отношении Нагорного Карабаха. 12 ноября 1993 г. Перечень резолюций Совета Безопасности принятых в 1993 году, www.un.org/russian

Orta Asya Jeopolitiğinin Nüfus Parametresi Üzerinden İncelenmesi

Research of Central Asian Geopolitics Over the Population Parameter

Kaan Kapan¹ , Oğuz Şavlı²

1 Sorumlu yazar/Corresponding author:
Kaan Kapan (Assist. Prof),
Istanbul University, Faculty of Letters,
Department of Geography, Istanbul, Türkiye
E-mail: kaan.kapan@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2979-5057

2 Oğuz Şavlı (Postgraduate),
Istanbul University, Institute of Social Sciences,
Istanbul, Türkiye
E-posta: oguz_savli@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0941-0236

Başvuru/Submitted: 10.01.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
21.02.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
23.02.2022
Kabul/Accepted: 09.03.2022
Online Yayın/Published Online: 29.03.2022

Atıf/Citation: Kapan, Kaan, & Şavlı, Oğuz.
Research of Central Asian Geopolitics Over the
Population Parameter. *Avrasya İncelemeleri
Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022):
39-74.
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.003>

öz

Jeopolitik gücün önemini kavrayan ülkeler, jeopolitiğin değişen ve değişmeyen tüm unsurlarını detaylı şekilde irdelemenin zorunlu olduğunu doğrudan ya da dolaylı yollarla öğrenmişlerdir. Jeopolitiğin değişmeyen unsurları devletler açısından daha somut ve açık bir şekilde planlanabilirken değişen jeopolitik unsurlar daha sistematik ve uzun yıllara dayanan bir planlamayla genelde gizli bir şekilde yürütülmektedir. Bu duruma en güzel örnek 19. yüzyıl sonrasında Rusya'nın Orta Asya'daki nüfus inşası gösterilebilir. Rusların, Orta Asya Ülkelerinde Rus nüfus kümeleri oluşturarak Rus düşünce ve toplumsal yaşam tarzını bu topraklarda yaymaya çalıştığı- yani jeopolitiğin değişen unsurlarından nüfus etmenini kullanarak etkisini arttırmaya çalıştığı- tespit edilmiştir. Toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yönlerden etkisini yaklaşık olarak bir asır boyunca bölgeye yavaş yavaş işleyen Rusya'nın bölgeden çekilmesine rağmen tesiri sürmeye devam etmektedir. Her ne kadar Orta Asya Cumhuriyetlerinde, Sovyetler Birliği hegemonyasının sona ermesiyle birlikte bölge nüfusunun tekrardan değişerek yeni bir düzen aldığı görülmüşse de bölgede ve dünyada bu tür planlamalara karşı dikkatli olunması gerektiği artı ve eksileriyle bu araştırmada ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Geopolitics, Population, USSR, Russia, Central Asian Republics

ABSTRACT

Those countries who truly grasp the significance of geopolitical power can be said to have learned, in direct or indirect ways, the necessity of a detailed examination of the changing and unchanging elements of geopolitics. The unchanging elements of geopolitics can be concretely and explicitly planned whereas the changing elements can only be tackled by systematic and long-term planning and generally in a covert manner. This can be best exemplified by the population building of Russia in Central Asia after the 19th century. It is ascertained that Russia attempted to spread its mentality and social lifestyle across Central Asia by creating population clusters, in other words, they utilized one of the changing elements of geopolitics, namely population, trying to extend

its sphere of influence. Having begun to gradually cultivate its social, economic, and cultural influence in the region since a century before, the Russian influence is still persistent despite its withdrawal from the region. Though we can observe a re-shifting of the demography in the Central Asian republics following the decline of the hegemony of the Soviet Union, this study still tries to draw attention to the fact that one should be cautious about such demographic engineering attempts on either a regional or global scale with all their pluses and minuses.

Keywords: Geopolitics, Population, SSCB, Russia, Central Asian Republics

EXTENDED ABSTRACT

It is widely acknowledged that the stability and survival of multinational states, nation states or even those communities with a minimal administrative structure depend on the extent and quality of their demographic configuration. It is also known that a demographic examination carried out only in the sense of quantitative and qualitative analysis can result in a variety of failures when taking many cultural, administrative, and security issues into account. Starting from this perspective, every aspect of the population factor should be taken into consideration in the geopolitical risk analysis of a country or similar organization.

In any region of the world, it is obviously the coherence of land, language, faith, ideals and culture which is a defining feature of a state and keeps its population together. On that basis, this study tries to focus on the changes, developments and population quantities and potentials in the “past-present-future” triangle of the Central Asian countries throughout the historical process. Due to the difficulties involved in obtaining the exact numbers, detailed studies on the demographic structure of the region can only be conducted in relation to the period from the 19th century up to the present day. Thus, we focused on the three periods in this publication - the Russian Empire after the 19th century, the USSR period and the post-independence period. Specifically, because of globalization, the changes in geopolitical elements - especially in the changing geopolitical elements - prompted a necessity to rely on new elements and inspired us to make this publication.

In this study, which deals with the place and significance of the Central Asian population on a regional and global scale from the past to the present via geopolitical factors, first of all, in order to understand and organize the subject, academic journals, books, Encyclopedias, Graduate Theses, Institutional Reports, National and International Papers were reviewed, researched, examined and analyzed and subsequently the obtained data was transferred to the Endnote system in order to avoid any confusion. As a research method, one of the literature evaluation types, namely the context evaluation method, was used in order to get a broader view of Central Asia, and a historical evaluation was also conducted so as to learn the subject from a more comprehensive historical perspective. However, a methodological or theoretical evaluation could not be made due to the lack of studies examining the subject-specific geopolitics in terms of population. As a result of the in-depth literature review:

- Geopolitics and Population Relationship
- The Post-19th Century Russian Empire Period
- The USSR Period (1922-1990)
- Post-Independence Demography in Central Asia (from 1991 onwards)

were discussed in sub-categories with the aim of understanding the subject more clearly in terms of context and history. During the Soviet Union period, censuses took place in 1926, 1939, 1959, 1970, 1977 and 1989. In the light of these, maps were created in accordance with the ArcGIS 10.7 program to digitize some of the censuses that took place in the above years. However, it was further clear in the development of the publication that the studies on the region were limited, and thus, the relevant parts of the old works written in Cyrillic alphabet in the libraries in Tashkent, Bishkek and Almaty were translated between 12 and 27 September 2021, and then they were published in many institutions, organizations and libraries and afterwards this work was concluded by executing one-on-one field observations.

Findings

The Relation Between Geopolitics and Population

From past to present, population – characterized above all by its size – has been a dominant factor in geopolitical weight and power in relations between nations (Demeny, 2012). In this respect, it is widely known that powerful states and organizations have been launching demographic interventions directly or indirectly (Foucault, 2001; Moisiu and Paasi, 2013) either by promoting birth rates or by directing the influx of people into certain regions or activities. The key geopolitical forces have traditionally been regarded as a combination of the strategic value of a land, capability of the society/country, and self-identity of the population (democratic data in general) (Putkaradze, 2008). As it can easily be seen, the population factor is very important. The countries identified 11 demographic factors and processes in order to analyze the population factor geopolitically. These were population size, birth rate, death rate, population quality, age structure, ethnic and religious diversity, gender structure, family structure, population density, population displacement types and migration processes (Bezverbny, 2015). In accordance with these factors, Central Asia is an important region of the world in many respects. This subject has been examined in three sub-titles (1. The post-19th century Russian Empire period, 2. The USSR period, 3. The post-independence period) in order to explain the phases of the demography of the region in the context of its population, space, and time.

The Post-19th-Century Russian Empire Period

During the 19th century, it was not possible to carry out censuses in the regional countries because of the ongoing nomadic lifestyle in the region. Thus, this was a preventing factor for

us to acquire a clear knowledge of the population in this era. In addition, the written and oral sources indicate that many of the instances of war, invasion, and famine throughout history in Central Asia resulted in rapid changes in the population. We know that 4 million people used to live in Central Asia in the beginning of the 19th century, and this number reached 5 million by the mid-century. It is estimated that 3 million of this population lived in the Bukhara Emirate, 1.5 million in the Kokand Khanate and 500 thousand in the Khiva Khanate. The historical residues indicate that people chose to settle in places like Amu Darya and Syr Darya which are quite fertile lands and have strong potential to sustain life. Looking at the populations of some of the big cities of the era, we can see that Tashkent had 60-80 thousand, Bukhara 70 thousand, and Samarkand 30 thousand people (Халфин, 1960). In terms of ethnic distribution, the cities in Central Asia consisted mostly of citizens of neighboring countries (Arab, Indian, Chinese, Iranian, etc.) along with locals (Uzbek, Kyrgyz, Kazakh, Tajik, etc.). However, it is widely known that before the arrival of Russians in the region, the local people lived in an integrated and intertwined way in cultural, linguistic and religious spheres (Dani and Masson, 1992; Duarte, 2014).

We know that the Russians began to appoint state officials and travelers to the region in order to acquire in-depth knowledge in parallel with their increasing interest in these lands as of the 18th century and their expansion to the south. Especially in the period of Peter I, their lack of access to the warm seas in the face of the Ottoman Empire, failures to catch up with the innovations brought by the Reform and Renaissance in Europe, and their awareness of the wealth that Geographical Discoveries brought to European states led them to a long-term political and military orientation to the Central Asian region which was suitable because of proximity and lack of a major authority in the region (Özkan, 2021). Russians disentangled the local nations from each other in a separate state administration and structure and these resulted in the changes in language, religion and culture in the region. In the second half of the 19th century, they captured target lands in Central Asia. They chose the Kazakh steppes as their first settlement in Central Asia because of the geographical proximity and convenience (Roy, 2018). In the seized areas, at first, the places of worship for the Muslims were restored, they took care of the local people, and their needs were met in an attempt to increase the likelihood of their permanence by making purchases from the local people for the military units. However, it cannot be argued that the implementation of their political and military endeavors following their ensuring of the permanence in the region did not really bring very good results for the local peoples. According to the official census of 1897, the Russian population was the highest in Central Asian regions in proportional estimates. After Akmola, the most densely populated Russian region was the Ural region. In general, we see that the Russian population was placed in the parts where the Kazakh population was in a majority, and they chose to settle in Kazakhstan especially in this period.

The USSR Period (1922-1990)

As a result of the policies implemented by the Russian Empire in Central Asia before the First World War (such as granting privileges to the Russian population, unfair distribution of fertile lands, discrimination against local communities, and the Russification agenda), there were uprisings and social unrest that broke out in the region. The first revolt against the Russian Tsarism started in Hochent and quickly spread to other cities and steppes. The uprisings were suppressed by brute force with the Kyrgyz revolt in particular turning into a one-on-one struggle against the Russians. Even though there were losses on both sides, the Russian forces eventually crushed many villages with their military power and an ethnic cleansing was initiated in the region against the Kyrgyz. The Russian stance aimed to eliminate the national identities in Central Asia. According to historians, nearly 200 thousand people died during the uprising, and thousands of Kyrgyz had to flee to China (East Turkestan) in the face of massacres (Drykanbayeva, 2014). This persecution is now called “Ürkün”. Consequently, the population of Northern Kyrgyzstan decreased by 41.4% (Köylü, 2016). Not only the societies in the south, but also the Kazakhs in the north were among the ones that were deeply affected by the rebellion. Many civilians were killed during the uprising. In 1916, more than 150 thousand Kazakhs had to leave their lands (e-history.kz, 2013). Comparing the population of the Kyrgyz before and after the uprising, there truly was a great loss. In the 1939 census, the Kyrgyz population in Kyrgyzstan barely reached 754 thousand. However, in the census conducted by Russia in 1914, which was 25 years before, there were more than 11 million people in Central Asia, and the Kyrgyz population in Kyrgyzstan was approximately 700-750 thousand people (Kara, 2011). After the revolution that took place in 1917, the Basmacı Movement adopted the slogan “Turkestan belongs to the people of Turkistan” and fought against the Russians for this reason (Hayit, 1997). This national struggle movement, which was initiated against the Russian hegemony, was completely suppressed in 1934 and ended.

The gradual settlement by the Russians in Kazakh lands during the period had obvious goals such as weakening and eliminating the national resistance. In countries other than Kazakhstan, for example, in Tajikistan in 1926, the Russian population was 0.7%, in 1939 this rate increased to 9.1%. The Tajik population in the country dropped to 59.5% in this period, while the Turkmen population decreased to 59.2% in 1939 in Turkmenistan, the Russian population increased to 18.6%, while the Kyrgyz population was 51.2% in 1939 in Kyrgyzstan. As it can be seen from Figure 1, the Russian population increased to 20.8%. In this period, the Russian presence, and the increase rate of the Russian population disproportionate to the local peoples was remarkable with regard to the changes in the demographic structure of the countries. The years between 1939-1959 was the period that the Russian population most rapidly spread in the region. The best indicator of the population change of the region in this period and the following (1922-1990) years is detailed in Figures 1,2, and 3.

The Post-Independence Population in the Central Asia (From 1991 onward)

Following the declaration of independence by 5 countries in Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan) in 1991, it is known that these countries spent their first years trying to establish their new order. During the transition period after independence in Central Asia, certain problems (ethnic, identity, border, security, economic, water sharing, etc.) emerged. When we consider the populations of these countries in 1991, we can see that Kazakhstan had 16 million 450 thousand, Kyrgyzstan 4 million 463 thousand, Uzbekistan 20 million 952 thousand, Tajikistan 5 million 400 thousand and Turkmenistan 3 million 789 thousand population (World Bank, 2021). Following the declaration of independence in Central Asian countries, certain ethnic groups such as Russians, Germans, Ukrainians, Jews, etc., and then local populations, began to set off for legal or illegal migrations for labor (Myrzakhmetova and Aitbaev, 2015). Despite having affected virtually every country in the region, these migrations caused the greatest population loss in Kazakhstan in comparison with the others.

We see that in this period, there can be certain cultural, political and border issues and clashes when the number of neighbours around a certain country is few or too many. For example, the problem of Fergana Valley that was deliberately created during the Soviet period is one of the leading issues that Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan must resolve. Due to this problem, it is an area where there is a risk that war might break out at any moment. It was created in accordance with the strategy of divide-and-conquer in border problems dating back to the Stalin period, and these problems now continue to exist. For example, while Voruh was within the borders of the Tajik Soviet Republic in the early 1920s, it became an exclave land in the Kyrgyz Soviet Republic in the 1950s (Doorov et al., 2014). The ethnic structure of the disputed areas in question has the majority of the citizens of the state from which the region was taken. In today's Central Asia, we see that there is a general lack of any geopolitical framework in addition to problems such as geographical factors, transportation and the sharing of significant water resources that are all entangled in the deadlock of the problem of borderlines between certain countries.

Conclusion

Having focused on the demographic change processes of each of the Central Asian states from the past to the present, this study tries to shed light on how the states in Central Asia interacted with many nations, and most importantly, the ways the population factor was effective in a region or country depending on the political policies implemented during the Russian Tsarist and Soviet Union periods. The process, which first started in Kazakhstan in the region, expanded to the whole of Central Asia. We see that the Russians systematically settled their own people and then the Slavic origin population in these lands in order to ensure their permanence. Especially after the Stalin era, as the Soviet Union needed more labor force in

the region, the population of the region was reinforced by immigration from outside (including exiles), and then the population structure of Central Asia became more and more complicated. As a result of the investigations, it was clear that the main purpose of the political policies implemented in the region was to isolate the national identities of the Central Asian peoples and to ensure their own permanence in this geography. This aforementioned process began in the second half of the 19th century and continued up until the late 20th century. Following the establishment of the Central Asian republics in 1991, it has been clear that a large proportion of many ethnic communities, especially Russians, remigrated back to their home country. Despite this reverse migration of a large proportion of the Russian population to their home country, they still live in significant numbers – usually clustered around capitals and big cities – in some states of Central Asia.

Considering these developments from a geopolitical point of view, the population as a factor in the sense of both quantity and quality is quite an important demographic parameter that can be relied upon for both domestic policies and in external matters in accordance with the interests of the countries on a political scale. From the fact that some Central Asian countries still have Russian as their second official language even today, we may draw the conclusion that the demographic policies that started in the last century Central Asia were realized only partially. This is one of the best examples of the fact that the population element could be successfully planned, at least by the Russians, in a geopolitical sense.

Central Asia is a politically important land in the eyes of Russia for many reasons such as having a large area, being underpopulated in comparison to the border countries of the region (China, India), containing important natural resources, their historical ties and interactions, proximate relations, and socio-economic dimensions. For all these important reasons, the Russians gave importance to the demographic policies they were to implement in the Central Asian republics. Today, the changes in the populations of Central Asian countries differ depending on their level of economic development. The population growth rate in Kazakhstan and Uzbekistan is lower whereas it is higher in Kyrgyzstan and Tajikistan. In the possible future, the population growth rate is expected to decelerate even more in relation with the expected improvements in the economic development of these countries. In the light of these, it is obvious that the population of Central Asia will gradually increase over time, and the proportional percentage of core ethnic identities in these countries will also go up. Concerning population as a changing geopolitical element, every country and region needs to make careful plans. When the countries are not strong enough against global powers, they need to establish regional associations in line with their own interests - for example, the Organization of Turkic States – to pursue an effective planning and implementation on the changing and unchanging elements of geopolitics.

1. Giriş

Çok uluslu devletlerin, milli ülkelerin veyahut en ufak idari yapıya sahip toplulukların varlıklarını sürdürebilmesi ve yaşadığı coğrafi bölgelerde kalıcı olabilmesinin nüfuslarının büyüklüğüne ve niteliğine göre değişiklik gösterdiği bilinen bir gerçektir. Günümüz koşullarında nüfus unsuruna sadece nitel ya da nicel açıdan bakmanın da aslında birçok kültürel, idari, güvenlik ve benzeri konularda temel eksikler ortaya çıkaracağı bilinmektedir. Buradan hareketle ülke ve benzeri oluşumların jeopolitik risk analizi değerlendirmesini yaparken mutlaka nüfus faktörünü tüm yönleriyle hesaba katması gerekmektedir. Nüfus unsurunun bölgeden bölgeye bazen artılar sağlayabileceği gibi bazen de çeşitli sorunlara neden olabileceği bilinmektedir. Örneğin, eski zamanlarda nüfusun kalabalık oluşunun devletler için savunma konusunda olmazsa olmaz olarak görüldüğü bilinirken, günümüzde sayıdan çok nitelikli bir nüfusun avantajlı olduğu bilinmektedir. Nüfus denge politikasının her zaman iyi bir sürdürülmesi gerekmektedir. Nüfus üstünlüğünü koruyamayan ülkelerin zaman içerisinde sindirilme ya da asimile olma durumlarıyla karşı karşıya kaldığı örnekler de olmuştur. Bu ve benzeri durumlarda etnik nüfusların kimlik kaybı, kültürel çatlaklar veya nüfusun özgün özelliklerinin değişime uğraması gibi sonuçlar görülebilmektedir. Kısacası, nüfus kimi zaman savunma veya askeri güç olarak, kimi zaman ekonomik güç (bilhassa ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde) olarak, kimi zaman da siyasi ve jeopolitik bir güç unsuru olarak ülkeler tarafından kullanılmaktadır.

Dünyanın herhangi bir noktasında doğum, ölüm ya da göç kaynaklı olarak ülke bazlı nüfus değişimleri gözlenebileceği gibi, dünya nüfusunun yeryüzündeki dağılımı da önemsenmektedir.¹ Nüfus etmenini, söz konusu güçlü devletlerin sadece sınırları içerisinde değil, sınırları dışında da kendisine fırsat oluşturarak kendi lehine kullanabildiği görülebilmektedir. Ülkemize yakın bölgelerden örnek verilecek olursa; Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi, Rusya'nın Orta Asya'daki nüfus inşa çalışmaları bölgedeki nüfus etmeninin önemini göstermektedir. Özellikle tarihten günümüze Türk Dünyası geniş perspektiften incelendiğinde nüfus etmeni ve inşası üzerinde durulması gerektiği anlaşılmaktadır. Türk Dünyası nüfusunun geliştirilmesi ve niteliğinin artırılması için gerekli plan ve amaçlar doğrultusunda devletler tarafından karşılıklı olarak araştırmalar yapıp çalışmalar yürütülmelidir. Bu araştırmalarda özellikle de Türkiye'den sonra Türk Dünyası nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Orta Asya bölgesi ihmal edilmemelidir. İnceleme yaparken de nüfus etmeninin ülkeler arasında oldukça karışmasından kaynaklı olarak bölgedeki tüm ülkeler (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) üzerine inceleme yapılması gerekmektedir.

Dünyada insanın var olduğu andan itibaren günümüze kadar geçen dönemde, ülke ve bölge nüfuslarının geçirdiği değişimler ve gelişimler jeopolitik güç bağlamında her zaman önemli olmuştur. Kimi devletler jeopolitik etkenleri kendi çıkarları doğrultusunda doğru bir şekilde kullanabilirken, kimi devletler de önemsemediği için büyük kayıplar vererek öğrenmiştir.

1 Ali, Tanoğlu. *Beşerî Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme*. (2. bs. C. 1). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul. 1969, s. 31.

Dünyanın herhangi bir bölgesinde nüfusu bir arada tutan olguların; toprak, dil, din, ölkü ve kültür (gelenek-görenek ve yaşayış biçimleri) birlikteliği olduğu aşikârdır. Bu çalışmada, yukarıda ifade edilen unsurları temelde tutarak Orta Asya ölkelerinin tarihsel süreç boyunca nüfuslarının geçirdiği değişimler, gelişimler ve “geçmiş-bugün-gelecek” üçgeninde nüfus miktarları ve potansiyelleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Kesin rakamlara ulaşmakta yaşanan sıkıntılardan kaynaklı olarak, bölgenin nüfus yapısı hakkındaki detaylı çalışmalar ancak 19. yüzyıldan günümüze uzanan dönem arasında yapılabilmektedir. Buradan hareketle, yayında 19. yy. sonrası Rus İmparatorluğu, SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası dönem olarak 3 dönem üzerinde durulmuştur. Özellikle de küreselleşmeyle birlikte jeopolitik unsurlarda -bilhassa değişen jeopolitik unsurlarda- meydana gelen farklılaşmalar yeni unsurların üzerinde durulması gerekliliğini ortaya çıkarmış ve bize de söz konusu bu yayını yapmamız için gerekçe olmuştur.

Nüfus ve jeopolitik ilişkisinin belki de en iyi şekilde uygulamalı olarak çalışılacak alanlarından birisi de Orta Asya’dır. Bölge, tarih boyunca birçok farklı devletin farklı nüfus politikalarını uyguladığı bir saha olmuştur. Günümüzde Orta Asya ölkelerinin sahip oldukları etnik çeşitliliğin temelinde her ne kadar SSCB dönemi ve öncesinde uygulanan politikaların etkisi çok olsa da tarihten itibaren farklı yaşam tarzları ve farklı devletlerin bölgede hakimiyet kurma istekleri de bölgeyi fazlasıyla etkilemiştir. Söz konusu bu çalışmayla bölge coğrafyasının geçmiş, günümüz ve geleceğe yönelik nüfus tahminleri jeopolitik etkenler açısından ele alınmıştır.

2. Yöntem

Orta Asya nüfusunun bölgesel ve küresel ölçekteki yeri ve önemini geçmişten günümüze jeopolitik etkenler üzerinden ele alan bu çalışmada öncelikle konunun anlaşılması ve düzene sokulması amacıyla akademik dergiler, kitaplar, ansiklopediler, lisansüstü tezler, kurumsal raporlar, ulusal ve uluslararası bildirimlerin kaynak taranması, araştırılması, incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılmış olup sonrasında karışıklığın olmaması için Endnote sistemine elde edilen verilerin aktarımı yapılmıştır. Araştırma yöntemi olarak literatür değerlendirme türlerinden Orta Asya’yı geniş çerçeveden görebilmek ve kapsamlı bir sonuç ortaya koyabilmek adına *bağlam değerlendirme*, konunun daha kapsamlı olarak tarihsel açıdan öğrenilebilmesi için de *tarihsel değerlendirme* yapılmıştır. Ancak konu özelinde jeopolitiğin nüfus açısından irdelendiği çalışmalara rastlanmamasından kaynaklı olarak *metodolojik ya da kuramsal değerlendirme* yapılamamıştır. Yapılan derinlemesine literatür incelemesi sonrasında, bulgular kısmının;

- Jeopolitik ve Nüfus İlişkisi
- 19. Yüzyıl Sonrası Rus İmparatorluğu Dönemi
- SSCB Dönemi (1922-1990)
- Orta Asya’da Bağımsızlık Sonrası Nüfus (1991 ve sonrası)

şeklinde bağlam ve tarihsel açıdan bölümlendirilmesi konunun daha net anlaşılabilceği düşüncesi ile alt kategoriler halinde ele alınmıştır. Sovyetler Birliği döneminde; 1926, 1939,

1959, 1970, 1977 ve 1989 yıllarında nüfus sayımları gerçekleşmiştir. Bu veriler ışığında yukarıdaki yıllarda gerçekleşen nüfus sayımlarının bazılarının sayısallaştırması için ArcGis 10.7 programı ile haritaları yapılmıştır. Ancak yayının gelişim aşamaları esnasında bölge üzerine yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu daha da anlaşılmış ve bunun üzerine 12-27 Eylül 2021 tarihleri arasında Taşkent, Bişkek ve Almatı'daki kütüphanelerde bulunan *Kiril alfabesiyle yazılmış eski eserlerin ilgili bölümleri çevrilmiş* ve sonrasında birçok kurum, kuruluş ve kütüphanelerde de *yerinde birebir saha gözlem çalışması yapılarak* sonuçlandırılmıştır.

3. Bulgular

Jeopolitik ve Nüfus İlişkisi

Geçmişten günümüze -her şeyden önce büyüklüğüyle karakterize edilen- nüfus, halklar arasındaki ilişkilerde jeopolitik ağırlık ve gücün baskın şekilde belirleyicisi olmuştur.² Buradan hareketle, güçlü devlet ve organizmaların doğum oranlarını teşvik ederek veyahut insanların belirli bölgelere veya faaliyetlere akışını yönlendirerek doğrudan veya dolaylı yollardan³ demografik müdahalelerde bulunduğu bilinmektedir.

Geleneksel olarak bir arazinin stratejik değeri, toplumun/ülkenin kabiliyeti ve nüfusun öz kimliği (genel olarak demografik veriler) kabul edilmektedir.⁴

İnsanlık tarihi boyunca nüfusun bir bölgede yoğun ya da seyrek olarak toplanmasında etkili olan ilk unsurun, alanın fiziki coğrafya şartları olduğu bilinmektedir. Ancak zaman içerisinde yaşanan olaylar, savaşlar, afetler ve benzeri fiziki ve beşerî etmenlerden etkilenen sahaya bir de jeopolitik gözle bakılmasıyla birlikte bölgenin mevcut nüfusu, nüfusunun değişimi ve geleceği hakkında bilgi sahibi olunabilir. Ülkelerin veya bölgelerin dünya üzerindeki konumları, coğrafi bütünlükleri, sahalarında oluşan coğrafi güçlükleri⁵ ve nüfus sayıları her ne kadar çok önemliyse de aslında nitelikli ve ekonomik olarak güçlü olduklarında daha hızlı değişim ve gelişim gösterdiğinin birçok örneği bulunmaktadır.

Küresel güçlerin demografik inşa süreçlerini yönettikleri ya da yönetmeye çalıştıkları dünyaca bilinmektedir. Sovyetler Birliği de güçlenmesiyle birlikte hem coğrafi alanını genişletmek hem de çevresindeki ülke ve toplumların nüfuslarını nicelik ve nitelik bakımından etkilemek ve değiştirmek için Orta Asya'da elinden geleni yapmıştır. Orta Asya'da nüfus etmeninin sayısal, sosyal ve ekonomik yönlerden önemli olacağını bildiği için devamlı olarak güvenlik ve jeopolitik güç bağlamında alt unsurlarla birlikte kontrol altında tutmak istemiştir. Bu bağlamda demografik bileşenin; sosyal, ekonomik ve teknolojik açılardan *gelişmenin*

2 Paul, Demeny. "Geopolitical Aspects of Population in the Twenty-First Century". *Population and development review* 38 (4), (2012), s. 685.

3 Sami, Moisiu, ve Anssi, Paasi. "From Geopolitical to Geoeconomic? The Changing Political Rationalities of State Space". *Geopolitics* 18(2), (2013), s.269.

4 Taniel, Putkaradze. "Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (On Politicization of the Kartvelological Studies)". *The Patriarchate of Georgia and the Konrad Adenauer Foundation*. 2008, s. 173.

5 Suat, İlhan. *Jeopolitik Duyarlılık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2003, s. 98.

ana itici gücü, askeri gücün kaynağı ve devlet bütünlüğünün temeli olduğu anlaşılmıştır.⁶ Buradan hareketle, ülkeler nüfus etmenini jeopolitik olarak derinlemesine inceleyebilmek için 11 demografik faktör ve süreç belirlemiştir. Bunlar; nüfus büyüklüğü, doğum oranı, ölüm oranı, nüfus kalitesi, nüfus yaş yapısı, etnik ve dini çeşitliliği, nüfus cinsiyet yapısı, nüfus aile yapısı, nüfus yoğunluğu, nüfusun yer değiştirme türleri ve göç süreçleridir.⁷ Orta Asya da belirtilen bu hususlar doğrultusunda, birçok yönden dünya üzerinde önemli bir bölgedir. Bu çalışma, bölgede insan, mekân ve zaman ekseninde bölge nüfusunun geçirdiği evreleri bir düzen içinde anlatabilmek için, jeopolitik ve nüfus başlığı sonrasında üç alt başlık (1. 19. yüzyıl sonrası Rus İmparatorluğu dönemi, 2. SSCB dönemi, 3. Bağımsızlık sonrası dönem olarak) hâlinde incelenmiştir.

19. Yüzyıl Sonrası Rus İmparatorluğu Dönemi

19. yüzyılda bölgenin genel olarak göçebe yaşam tarzını sürdürmesinden kaynaklı olarak bölge ülkelerinde nüfus sayımları tam manasıyla yapılamamıştır. Bu durum dönemsel olarak nüfusunun net olarak bilinmesine engel teşkil etmiştir. Ayrıca, Orta Asya’da tarih boyunca yaşanan birçok savaş, istila ve kıtlık gibi olayların nüfus miktarının hızlı değişimine neden olduğu yazılı ve sözlü kaynaklarda belirtilmektedir. Örneğin 13. yüzyılda Moğolların Orta Asya üzerine gerçekleştirdiği istila sonrasında birçok şehir ve kasabanın yıkıldığı, binlerce insanın katledildiği ve sonucunda göç hareketlerinin yaşandığının tespiti oldukça kolay iken net insan sayılarına ulaşmak da bir o kadar zordur. Bu ve bu gibi nedenlerden kaynaklı olarak, 19. yüzyıl öncesine ait Orta Asya bölgesinde yaşayan toplulukların nüfus verilerine ulaşılması sınırlı olmuştur. Rus işgali öncesine kadar Orta Asya Bölgesinin hanlıklar şeklinde (Buhara Emirliği, Hive ve Hokand Hanlığı) idare edildiği bilinmektedir. Hanlıkların tek çatı altında birleşmemeleri ve genel olarak halkın konar-göçer bir yaşam tarzları olmasından kaynaklı -Türk devlet geleneğiyle de alakalı bir durum-⁸ olarak nüfusu netlik kazanamamış ve hep genel tahminler üzerinden hareket edilmiştir. Var olan kaynaklara da genel olarak Rus ve Çin arşivlerinden ulaşılabilir.

19. yüzyılın başlarında Orta Asya’da 4 milyon insanın yaşadığı, yüzyılın ortalarına doğru bu sayının 5 milyona ulaştığı bilinmez. Bu nüfusun 3 milyonunun Buhara Emirliği’nde, 1,5 milyonunun Hokand Hanlığında ve 500 bininin de Hive Hanlığında yaşadığı düşünülmektedir. Nüfus yerleşim alanı olarak genelde verimli olan Siriderya ve Amuderya gibi yaşam imkânları açısından zengin vadi yatakları ya da vahaların seçildiği tarihsel kalıntılardan anlaşılabilmektedir. O dönemde bazı büyük şehirlerin nüfuslarına bakacak olursak; Taşkent’in 60-80 bin, Buhara’nın

6 Vadim, Bezverby. “Geopolitics of Population: How the Demographic Processes Are Shaping National Power.”, 2015, s. 6.

7 Vadim, Bezverby. “Geopolitics of Population: How the Demographic Processes Are Shaping National Power.”, 2015, s. 1.

8 Murat, Özkan. *Türkistan’ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev’in Gözünden Buhara*. (2. bs.) İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s. 26.

70 bin, Semerkant'ın ise 30 bin civarında olduğu bilinmektedir.⁹ Etnik olarak ise, Orta Asya bölgesindeki şehirler, yerel halklarla (Özbek, Kırgız, Kazak, Tacik vb.) beraber, çoğunlukla komşu ülkelerin vatandaşlarından (Arap, Hint, Çinli, İranlı vb.) oluşmaktaydı. Ancak genel olarak Rusların bölgeye yerleşmesinden önce yöre halkının kültürel, dilsel ve dini düzeyde kendi içlerinde bütünleşmiş ve iç içe yaşadıkları bilinmektedir.¹⁰

Rusların XVIII. yüzyıl itibarıyla bu topraklara ilgisinin daha da artması ve güneye doğru yayılmaya başlamalarıyla birlikte özellikle Orta Asya hakkında (coğrafi bölge özellikleri, sosyal ve ekonomik faaliyetleri, şehirlerin durumları vb.) derinlemesine bilgi toplanılması amaçlı bölgeye devlet yetkilileri, seyyahlar vb. görevlendirdiği bilinmektedir. Özellikle I. Petro döneminde, Osmanlı Devleti'ne karşı sıcak denizlere ulaşamaması, Avrupa'da gerçekleşen Reform ve Rönesans'ın getirdiği yeniliklerin yakalanamaması ve Coğrafi Keşiflerin Avrupalı devletlere kattığı zenginliklerin farkında olunması; Rusların kendilerine yakın olan ve otorite boşluğunun yaşandığı Orta Asya bölgesine siyasi ve askeri yönlü uzun vadeli yönelmesine yol açmıştır.¹¹ Rusların, bölgeye gelmesiyle birlikte her milleti ayrı bir yapı içerisinde birbirinden ayırdığı ve sonraki süreçlerde devlet statüsü haline getirdiği ve bölgede dil, din ve kültür alanlarında değişiklikler yaşandığı bilinmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Orta Asya'da hedefledikleri toprakları ele geçirmişlerdir. Ruslar coğrafi yakınlık ve elverişlilik nedeniyle Orta Asya bölgesinde ilk yerleşim yeri olarak Kazak bozkırlarını seçmişlerdir.¹² Ele geçirilen alanlarda ise ilk etapta Müslümanların ibadethaneleri restore edilmiş, yerel halkla yakından ilgilenilip ihtiyaçları giderilmiş ve askerî birliklere yerel halktan alımlar yapılarak kalıcılıkları artırılmaya çalışılmıştır. Fakat bölgede kalıcılığını sağladıktan sonra uyguladıkları siyasi ve askeri politikaların bölge halkı için çok da iyi sonuçlar getirdiği söylenemez.

Rusların gözünde buranın bir başka önemi de İngilizlere karşı rekabet alanı olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Transkafkasya demiryolu hattının 1871 yılında açılışıyla birlikte; Semerkant'tan Hive'ye, Horasan'a, Afganistan sınırına ve Hindistan'a kadar ulaşım entegrasyonu sağlanmıştır.¹³ Orta Asya'nın dünya tarafından tanınmasında önemli bir rolü olan bu demiryolu ile Rusların bölgede kalış süresini de uzattığı aşikârdır. Ancak yine de Rusların, bölgeye tam yerleşmesi ve düzenini oturabilmesi yarım asırdan fazla vakit almıştır. Bu dönem içerisinde Orta Asya'da belki de en fazla dezenformasyona uğrayan konuların başında nüfus gelmektedir. Rusya İmparatorluğu döneminde gerçekleşen 1897 yılındaki ilk nüfus sayımı, bölge gerçeğini taraflı da olsa açıkça sergilemektedir (Tablo 1).

9 Н. А., Халфин. *Политика России в Средней Азии, 1857-1868*. М.: Издательство восточной литературы, 1960, 272 с.

10 Paulo, Duarte. "Asia Central: lo sobresaliente de su historia y geografía". *Revista De Relaciones Internacionales, Estrategia Y Seguridad* 9 (1), 2014, s. 24.

11 Murat, Özkan. *Türkistan'ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara*. (2. bs.) İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s. 28.

12 Olivier, Roy. *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi*. (Çev. Mehmet Moralı). (5. bs.). Metis Yayınları, 2018.

13 Jules Joseph, Leclercq. *Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya (1890): Transkafkasya - Buhara - Fergana - Tanrı Dağları*. (Çev.Hakan Birsal). İstanbul: IQ Kültür SanatYayıncılık, 2015, s. 12.

Tablo 1. Rusya İmparatorluğu Dönemindeki İlk Nüfus Sayımına Göre Orta Asya Nüfusunun Dağılımı (1897)

Orta Asya Bölgeleri	1897 Yılına Ait Nüfus Verileri	Günümüzde Kapladıkları Bölgeler	Nüfusun Etnik Dağılımı
Akmola	682.608	Kazakistan'ın Orta Bölümü	Kırgız-Kaisaki 427.389 (%62,6) Rus 174.292 (%25,5) Ukraynalılar 51.103 (%7,5) Tatar 10.819 (1,6) Diğer 19.005(2,8)
Transhazar	382.487	Türkmenistan, Kazakistan'ın Güneybatısı ve Özbekistan'ın Batısı. Merkezi: Aşkabat (19.400 Nüfus)	Türkmen 248.651 (%65) Kazak 74.225(%19,4) Rus 27.942 (%7,3) Ukraynalı 5.151 (%1,3) Diğer 26.518 (%7)
Semerkant	860.021	Özbekistan'ın Doğusu ve Tacikistan'ın Bir Bölümü	Özbek 507.587 (%59) Tacik 230.384 (%26,8) Kırgız-Kaisaki 63.091 (%7,3) Rus 14.006 (%1,6) Diğer 44.953 (%5,3)
Semey	684.590	Doğu Kazakistan	Kazak-Kaisaki 604.564 (%88,3) Rus 65.062 (%9,5) Tatar 9.940 (%1,5) Diğer 5.024 (%0,7)
Yedisu	987.863	Kazakistan'ın Güneydoğusu ve Kırgızistan'ın Kuzeydoğusu. Merkezi: Almatı	Kırgız-Kaisaki 794.815(%80,4) Rus 76.839 (%7,8) Uygurlar 55.999 (%5,7) Ukraynalı 18.611 (%1,9) Diğer 41.599 (%4,2)
Siriderya	1.478.398	Özbekistan'ın Kuzeyi ve Kazakistan'ın Güneyi. Merkezi: Taşkent (155.673 Nüfus)	Kırgız-Kaisaki 952.061 (%64,4) Sart 144.275 (%9,7) Özbek 64.235 (%4,3) Karakalpaklar 93.215 (%6,3) Rus 31.900(%2,1) Ukraynalı 12.853 (%1,0) Türkler (Farklı Kabile) 158.675 (%10,7) Diğer (%1,5)
Turgay	453.416	Kazakistan'ın Orta Bölümü	Kırgız-Kaisaki 410.904 (%90,6) Rus 30.438 (%6,7) Ukraynalı 4.588 (%1,0) Diğer 7.486 (%1,7)
Ural	645.121	Batı Kazakistan İli ve Çevresi	Kırgız-Kaisaki 460.173 (%71,3) Rus 160.894 (%24,9) Tatar 17.809 (%2,8) Diğer 6.245 (%1,0)

Fergana	1.572.214	Özbekistan'ın Güneydoğusu	Sart 788.989 (%50,7) Kırgız 201.579 (%12,9) Özbek 153.780 (%9,9) Tacik 114.081 (%7,3) Türkler (Farklı Kabileler) 261.234 (%16,8) Diğer 52.551 (%2,4)
Orta Asya (Genel)	7.746.718	Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan	

Kaynak: 14

1897 yılında Orta Asya genelinde gerçekleşen nüfus sayımına göre toplam erkek nüfus miktarı 4.164.551, kadın nüfus miktarı 3.582.167 ve toplam nüfus miktarı ise 7.746.718 kişidir ve mil başına düşen ortalama kişi sayısı da 2,47 olarak hesaplanmıştır. 1897 yılı baz alınarak Orta Asya bölgelerinin tek tek erkek-kadın nüfus dağılımları ve bu bölgelerin mil başına düşen ortalama kişi sayısı da sırasıyla incelendiğinde, Akmola bölgesi 1.37, TransHazar bölgesi 0.72, Semerkant bölgesi 14.19, Semey bölgesi 1.54, Yedisu bölgesi 2.84, Siri Derya bölgesi 3.26, Turgay bölgesi 1.14, Ural bölgesi 2.27 ve Fergana bölgesinin ise 12.98 olarak tespit edilmiştir.¹⁵ Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu bölge Semerkant iken, en az olduğu bölgenin ise TransHazar bölgesi olduğu görülmektedir. 1897 yılı nüfus sayımına göre Semerkant bölgesinin, Orta Asya genelinde nüfus olarak 4. büyük bölge olmasına rağmen nüfus yoğunluğunda ilk sırada yer almasının nedeni, yüzölçümünün diğer bölgelere göre daha küçük olmasıdır.

Rusya İmparatorluğu döneminde bölgelerin ülke sınırlarına göre değil de iç içe bir biçimde ayrılmasından kaynaklı olarak 1897 yılında gerçekleşen nüfus sayımlarıyla alakalı günümüz Orta Asya devletlerinin her birinin nüfusunun ayrı olarak hesaplanması gerekmektedir. Örneğin, 1897 yılında Kırgızistan'ın toplam nüfusu 663 bindir ve bu nüfusun 63 bini kentlerde, 600 bini ise kırsal bölgede yaşamaktadır.¹⁶ 1897 yılında nüfusun çoğunluğu günümüz Kazakistan sınırlarında olduğu için doğruluğu ülkeler açısından tartışmalıdır. Tablo 1'den yola çıkılarak Kazakistan'da ortalama 3 milyon 500 bin Kazak, 500 bin de Rus vatandaşının yaşadığı görülmektedir.

Orta Asya ile ilgili o dönemki nüfus planlamasını ve sayımını daha iyi anlamak için Rusya'nın Orta Asya'yı 9 idari bölgeye (oblast¹⁷) ayırdığını ve SSCB dönemine kadar bu oblastlarla yönettiğini bilmek gerekmektedir. Ancak amaçları aslında sosyal yapının bilinçli olarak karıştırılması ve içinden çıkılması zor bir hâl almasını sağlamaktır. Örnekle bu durumu

14 Николай Александрович, Тройницкий. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н.А. Тройницкого. - [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1899-1905.

15 Николай Александрович, Тройницкий. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н.А. Тройницкого. - [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1899-1905.

16 Ж.С. Садыралиев. "О численности и размещении населения Кыргызской Республики". *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, 2018, s. 73.

17 SSCB Döneminde Eyalet ve Bölge anlamında kullanıldığı bilinmektedir.

açıklamak gerekirse, nüfus sayımlarında Kazaklar için Kırgız ifadesi kullanıldığı, sonrasında Kazak ve Kırgızların bir arada sayıldığı, etnik olarak Kırgız-Kaisaki olarak isimlendirildiği görülmektedir. Bu konuda başka bir örnekte ise Rusya İmparatorluğu 1897 yılında nüfus sayımını belirlerken etnik grupların konuştukları dili esas almıştır. Bu nüfus sayımında, Sart'ın ayrı bir etnik grup olarak kabul görmesinden dolayı bir Sart dili¹⁸ oluşturmaya çalışmışlardır fakat başarılı olunamamıştır¹⁹ Rusya döneminde yapılan kayıtlarda Sart terimine rastlanırken, modern Orta Asya demografisinde ise bu ifade yoktur. Bunun nedenlerini incelediğimizde, 1917'den 1926'ya kadar SSCB döneminde, Sart kavramına ayrı bir etnik statü verilmemesi, yapay olarak düşünülmesi, anakronizm (TDK'ye²⁰ göre anlamı Tarih yanığı) ve benzeri birtakım sebeplerden ötürü, zaman içinde insanların kelime dağarcıklarından yok olmasıdır.²¹ *Ülkelerin bu tür girişimlerde siyasi bakış açılarının ve geleceğe yönelik neyi planladıklarının bilinebilmesi o zamanki şartların iyi okunabilmesine bağlıdır.* Rusya, Orta Asya'yı 9 idari bölgeye ayırırken etnik faktör gözetmeksizin bazı bölgeler tek bir ülke sınırında kalırken (Örn. Akmola), bazıları ise birden fazla ülke tarafından paylaşılan (Örn. Transhazar) sınırlandırmalar yapılmıştır. Böyle durumlarda etnik çeşitlilik ve karışıklıklarda artışlar görülebilmektedir. *Ayrıca Sart ve Kırgız-Kaisaki gibi terimler bazı etnik grupları ifade etmek için kullanılmasından ötürü bölgedeki nüfusun tam manasıyla hangi uluslara ait olduğunu bilinmezliğe itmiştir.* Sart kelimesinin 1897 nüfus sayımında kullanılması neticesinde bazı bölgelerde etnik nüfus dağılımları tam çözülememektedir. Sartların çoğunluğu Özbek olsa da başka milletleri de kapsama durumu vardır. Fergana bölgesinde nüfusun %50'si gerçekte olmayan fakat Ruslara göre adlandırılan Sartilardan oluşmaktadır. Yedisu ve Siriderya bölgelerinde Kazaklar ve Kırgızların iç içe yaşamalarından ötürü, Ruslar iki etnik grubu birbirinden ayırmamış ve onları Kırgız-Kaisaki olarak isimlendirmiştir. Bu sebeple ne kadar Kazak ne kadar da Kırgız olduğu bilinmemektedir. Fakat Rus kaynaklarında, 1897 yılında 3,5 milyon Kazaktan söz edilmektedir.

Rus nüfusun, 1897 yılındaki nüfus sayımına göre, Orta Asya'daki bölgelerde oransal olarak hesaplandığında en fazla olduğu yer Akmola'dır. Akmola'dan sonra ise Rusların en yoğun olarak yaşadığı bölge Ural bölgesidir. Genel itibariyle Rus nüfusun Kazak nüfusun yaygın olduğu kesimlerde olduğu, bu dönemde özellikle de Kazakistan'a yerleştiği görülmektedir. Bunun nedenleri ise Rusların ilk yerleşim alanlarını Kazak bozkırlarında kurması ve Orta Asya'da gerçekleştireceği fetihler için askeri yerleşim birimlerini bu alanda kurması etkili olmuştur. Ancak sadece Kazakistan çevresinde Rus nüfus artışı olduğu düşünülmemesi gerekmektedir.

18 Sart kavramı, Orta Asya'nın belirli coğrafi bölgelerinde yaşayan yerleşik nüfus için kullanılmıştır. Büyük Sovyet Ansiklopedisine göre, 1917 Ekim Devrimi meydana gelmeden önce yerleşik yaşayan Özbekler ve kısmen Taciklerle bağlantı olarak sarf edilmiştir (A. M., Прохоров. "Большая советская энциклопедия". Сарты. (3-е изд.). С. 30. Москва: Советская энциклопедия, 1969-1978, 1978.)

19 Ingeborg, Baldauf. "Some Thoughts on the Making of the Uzbek Nation". *Cahiers Du Monde Russe* 32-1, 1991, s. 80.

20 <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı. Erişim: 13.02.2021.

21 Сергей Николаевич, Абашин. "Этнографическое знание и национальное строительство в Средней Азии (проблема сартов в XIX-начале XXI в.)". PhD Thesis, Ин-т этнологии и антропологии им. НН Миклухо-Маклая РАН, 2008, s. 9.

Örneğin, 1897 nüfus sayımına göre 155.673 nüfusa sahip olan Taşkent şehri ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; Eski ve Yeni Taşkent'tir. Eski Taşkent Rusların bu topraklara gelmeden önce yerel halkın gündelik hayatına devam ettiği yurtlarıyken, 1865 yılında Taşkent Rus askerleri tarafından ele geçirildikten sonra oluşturulan kent ise yeni Taşkent'i simgelemektedir. Rusya İmparatorluğu yalnızca Taşkent'te değil tarihi geçmişe uzanan birçok şehrin yakınlarında kendi yerleşkelerini kurmuştur. Örneğin, Eski Fergana şehrinin, 9 km uzağında Rus Fergana şehrinin sıfırdan inşa edildiği bilinmektedir.²² Aynı şekilde Semerkant ve Buhara gibi Orta Asya açısından mühim olan kentler için de yeni yerleşim yerleri oluşturmuşlardır. Rus, Semerkant ve Taşkent şehirlerinin yer aldıkları bölgelerde 1897 yılında %1-2 arasında Rus nüfusu değişkenlik gösterirken, sonraki yıllarda Rus nüfusun üstünlüğü eline geçirdiği bilinmektedir. Sadece bu örnekler bile bizlere, şehirlerde rastgele ya da geçici olarak değil de bir program dâhilinde uzun vadeli bir nüfus planlamasının yapıldığını göstermektedir. Zira 9 idari bölgenin hepsinde de Rus nüfusu az veya çok şekilde sistematik olarak yerleştirilmiştir.

Rus imparatorluğu döneminde 1914 yılında yapılan nüfus sayımına göre bölgelerin nüfusları sırasıyla şu şekildedir: Akmola 1 milyon 523 bin, TransHazar 533 bin, Semerkant 1 milyon 198 bin, Semey 867 bin, Yedisu 1 milyon 269 bin, Siriderya 2 milyon 12 bin, Turgay 697 bin, Ural 867 bin, Fergana ise 2 milyon 134 bin nüfusu barındırmaktadır.²³ Nüfus bakımından Fergana bölgesi ilk sırasını korurken, Akmola bölgesinde 17 yıllık bir sürede nüfus miktarı %100'den fazla artarak bölgede nüfus yönünden 6. sıradan 3'üncülüğe çıkmıştır. 19. yüzyıl itibarıyla da bölge için yazılan literatürde, nüfusu ve bölgeyi adlandırmak için Türkistan tanımlaması yerine Orta Asya kelimesinin kullanıldığı- aynı Adalar Denizinin isminin Ege Denizine dönüştürüldüğü gibi- ayrıca bilinçli bir şekilde kimlik kelimesinin izole edilerek 20. yüzyıl itibarıyla millet kavramının kullanıldığı bilinmektedir.²⁴²⁵ Nüfus ve toplum üzerinde yapılan bu dönemdeki tüm bu çalışmalar, nüfus ve kavramlarının jeopolitik inşa sürecinde nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır.

SSCB Dönemi (1922-1990)

Rus İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı öncesinde Orta Asya'da uyguladığı politikalar neticesinde (Rus nüfusuna ayrıcalıkların tanınması, bereketli toprakların adaletli dağıtılmaması, yerli topluluklara yapılan ayrımcılık, Ruslaştırma politikası gibi çeşitli uygulamalar) az da olsa bölgede ayaklanma ve toplumsal olaylar görülmüştür. Rus Çarlığına karşı ilk başkaldırı, Hoçent'te başlamış olup hızlı bir şekilde diğer şehirlere ve bozkırlara kadar yayılmıştır. Ayaklanmalar silah gücüyle bastırılmıştır. Özellikle Kırgızların giriştiği ayaklanma hareketi

22 Jules Joseph, Leclercq. *Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya (1890): Transkafkasya - Buhara - Fergana - Tanrı Dağları*. (Çev.Hakan Birsel). İstanbul: IQ Kültür SanatYayıncılık, 2015, s. 160.

23 Статистический ежегодник России. *Топография Штаба Петроградского военного округа*, 1915.

24 Kaan, Kapan ve Gökçe, Coşanar. "Sınır Yerleşmelerine Jeopolitik Açından Bakmak: İğdir Örneği". *Ulusal Araştırma Çalışmalar Dergisi* 4 (2), 2020.

25 Kaan, Kapan. "Coğrafyanın Üstünlüğü" ve "Jeopolitik Önem" Perspektifinden Doğu Akdeniz ve Adalar (Ege) Denizi. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 35.

Ruslara karşı birebir mücadeleye dönüşmüştür. İki grupta da kayıplar yaşansa da Rus kuvvetleri sahip oldukları askeri güçle birçok köyü harabeye döndürmüş ve bölgede başta Kırgızlar olmak üzere etnik temizlik hareketine girişilmiştir. Rusların giriştiği bu tavır, Orta Asya’da milli benliği ortadan kaldırmak üzerinedir. Tarihçilerin aktardıklarına göre, ayaklanma esnasında yaklaşık 200 bin kişi ölmüş, binlerce Kırgız da yapılan katliama karşı Çin’e (Doğu Türkistan’a) kaçmak zorunda kalmıştır.²⁶ Meydana gelen bu zulüm ise ‘‘Ürkün’’ olarak adlandırılmaktadır. Sonuç olarak; Kuzey Kırgızistan nüfusunun miktarı %41,4 oranında azalmıştır.²⁷ Sadece güneydeki toplumlar değil kuzeydeki Kazaklar da isyan sonrasında etkilenen toplumlardan olmuştur. İsyan sırasında birçok sivil katledilmiştir. 1916 yılında 150 binden fazla Kazak, yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmıştır.²⁸ Kırgızların, ayaklanma öncesi ve sonrası nüfus miktarlarında karşılaştırma yapıldığında, büyük oranda nüfus kaybı yaşadığı görülmektedir. 1939 nüfus sayımında Kırgızistan’da yaşayan Kırgız nüfusu 754 bine anca ulaşabilmıştır. Oysaki 1914 yılında, yani 25 sene öncesinde Rusya’nın yaptığı nüfus sayımına göre, geniş Orta Asya bölgesi olarak sınıflandırılan alanda 11 milyondan fazla kişi bulunmaktadır ve Kırgızistan’da ise Kırgız nüfusu tahmini olarak 700-750 bin civarındadır.²⁹ 1917 yılında gerçekleşen ihtilalle beraber Basmacı Hareketi ‘‘Türkistan Türkistanlılarındır’’ sloganını benimsemiş ve bu amaçla Ruslara karşı savaşılmıştır.³⁰ Ruslara karşı başlatılan bu milli mücadele hareketi 1934 yılında tamamen bastırılarak son bulmuştur.

1917 yılında, Lenin önderliğinde, Bolşevikler tarafından ‘‘Ekim Devrimi’’ ile Sovyetler Birliği kurulmuştur ve Sovyet Birliği’nin varlığı, Orta Asya bölgesi için yeni bir düzenin de başlangıcı olmuştur. Sovyet Birliği, 1918 yılında Türkistan Özerk Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti (Türkistan ÖSSC), 1920 yılında Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti (Buhara SHC) ve Harezim Sovyet Halk Cumhuriyeti (Harezim SHC) arasında Orta Asya topraklarını paylaşmıştır. 1920 yılında gerçekleşen nüfus sayımına göre, Türkistan ÖSSC topraklarında 5.221.963 kişi yaşamakta ve gerçekleşen nüfus sayımının etnik dağılımına bakıldığında; Özbek (%39,9), Kazak (%20,8), Kırgız (%10), Tacik (%7,7), Türkmen (%5,1), Karakalpak (%1,4) ve bu milletlerin dışında, Rus, Ukraynalı, Tatar, Belaruslu vb. etnik çeşitliliğin yaşadığı bilinmektedir.³¹ Harezim SHC’nin nüfusu o dönemde yaklaşık olarak 800 bin kişidir. Nüfusun etnik dağılımı; Özbek

26 Mayramgül, Dıykanbayeva. ‘‘1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün’’. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 3 (3), 2014, s. 125.

27 Murat, Köylü. ‘‘Ürkün: Bir Katliam Öyküsü’’. *Akademik İncelemeler Dergisi* 11 (2), 2016, s. 119.

28 ‘‘The population of Kazakhstan in 1917-1939.’’. <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9313/> adresinden alındı. Erişim: 28.01.2021.

29 Fusun, Kara. ‘‘1916 Kırgız büyük isyanı: Ürkün’’. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 6/2, 2011.

30 Baymirza, Hayit. ‘‘Basmacılar’’: *Türkistan millî mücadele tarihi (1917-1934)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

31 Н.М., Жумагазиева. ‘‘ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В КЫРГЫЗСТАНЕ’’. *Вестник Барнаульского юридического института МВД России*, sy 1, 2013.

(%61,1), Türkmen (%28,8), Kazak (%3,5), Karakalpak (%5,4) şeklindedir.³² Buhara SHC'nin, Türkmen Özerk bölgesi ve geride kalan toprakları içerdiği görülmektedir. Buhara SHC 2 milyondan fazla nüfusu barındırırken, nüfusunun çoğunluğu Özbek, Tacik ve Türkmenlerden oluşmaktaydı. 1920 yılında Buhara SHC'de etnik nüfus dağılımına bakıldığında; nüfusun %50'sinden fazlasını Özbekler, %31'ini Tacikler, ortalama %10'unu Türkmenler ve nüfusun geri kalan kısmını Kazak, Kırgız ve diğer milletler oluşturmaktadır.³³

1924 yılına gelindiğinde ise hanlıklar ilhak edilmiş ve yerlerine etnik ve dili ön plana çıkaran milli sınırlar çizilmiştir. Bu doğrultuda; Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri, Tacikistan ve Kazakistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti ve Karakalpak Muhtar Vilayeti oluşturulmuştur.³⁴ Sovyetler Birliği'nde Muhtar Cumhuriyeti kelimesinin "özerk" anlamında da kullanıldığı bilinmektedir. Karakalpak Muhtar Vilayeti de ilk başlarda Kazakistan'a bağlıydı. 1932 yılında Karakalpak Muhtar Sovyet Cumhuriyeti kurulmuş, fakat 1936 yılında Özbekistan'a verilmiştir. Orta Asya ülkeleri arasında ilk kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1924 yılında kurulan Özbekistan'dır. Özbekistan SSC'yi takiben 1925 yılında Türkmenistan SSC ve arkasından 1929 yılında Özbekistan'ın parçasıyken ayrı bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak kurulan Tacikistan gelmektedir. Bu yıllarda Orta Asya'da birçok kez toprak değişiklikleri meydana gelmiştir ve bazılarının günümüzde devam eden sınır sorunlarının temeli olduğu görülmektedir. 1930'lu yıllara kadar Ruslar, Orta Asya'da yaşayan Kazak ve Kırgızları ayrı düşünmemiştir. Ancak 1936 yılında Kazakistan ve Kırgızistan SSC oluşturulmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. SSCB Döneminde Kurulan Orta Asya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ve Kuruluş Yılları	
Kuruluş Yılı	Ülke/Bölge
1924	Özbekistan
1925	Türkmenistan
1929	Tacikistan
1936	Kazakistan
1936	Kırgızistan

Sovyetler Birliği döneminde; 1926, 1939, 1959, 1970, 1977 ve 1989 yıllarında nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu veriler ışığında yukarıdaki yıllarda gerçekleşen nüfus sayımlarının bazılarının haritaları yapılmıştır ve bu haritalar, Orta Asya ülkelerinin günümüzdeki sınırları

32 Р. Т. Шамсутдинов. "Советы и образование национальных республик Средней Азии (1917-1925 гг.) // Вопросы истории." 1986.

33 Р. Т. Шамсутдинов. "Советы и образование национальных республик Средней Азии (1917-1925 гг.) // Вопросы истории." 1986.

34 Mehmet Halil, Leylak. *Orta Asya ve Kafkaslar'da Türkler'in Demografik Yapısı (XX. Yüzyıl)*. Ankara: Tamga Yayıncılık, Matbaacılık, 2000, s. 30.

baz alınarak yapılmaya çalışılmıştır.³⁵ 1926 yılında Orta Asya genelinde ülkelerin nüfus dağılımına bakıldığında; Kazakistan'da 6 milyon 503 bin, Özbekistan'da 5 milyon 272 bin, Türkmenistan'da 1 milyon, Kırgızistan'da 993 bin ve Tacikistan'da ise 827 bin civarı kişiyi yaşadığı bilinmektedir. Kazakistan, en çok nüfusa sahip ülke olmasına rağmen nüfus yoğunluğu oldukça azdır. Ülkenin 1926 yılında km² başına düşen kişi sayısı 2.27'dir. Devletin yüzölçümünün bölgedeki diğer ülkelerin yüzölçümü toplamından fazla olması bu durumda etkili olmaktadır. Ayrıca Kazakistan'da 1920'li yıllarda gerçekleşen siyasi ve ekonomik dönüşümler neticesinde kıtlığın baş göstermesi ile 414 bin Kazak hayatını kaybetmiştir. Bu sayının Kazak nüfusunun %18,5'ine karşılık geldiği belirtilmektedir.³⁶ Bölgedeki diğer ülkelerin sırasıyla km² başına düşen kişi sayısı, Özbekistan'da 11,74, Tacikistan'da 5.78, Kırgızistan'da 4.96 ve Türkmenistan'da ise 2.05'tir. Ülkelerin 1926 yılındaki etnik durumlarını sırasıyla incelediğimizde; *Kazakistan'da etnik grupları Kazak (%57,1), Rus (%19,69), Ukraynalılar (%13,23) oluştururken, Özbek, Tatar, Alman, Uygur ve Belaruslu gibi milletler de yaşamaktadır.*³⁷ Rus nüfusunun Kazakistan'da bu kadar yüksek miktarlara ulaşmasında; jeopolitik konumu, yakınlık ilişkisi, yayılma politikası, tarıma uygunluk vb. sebepler etkili olmuştur. Rusların Kazak topraklarında kendilerine özgü köy yerleşim birimlerini kurdukları da bilinmektedir. *Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi ülkelerde topografyanın sınırlandırması (Türkmenistan'ın çoğunluğunu kapsayan Karakum ve Tacikistan'daki dağlık saha) nedeniyle Slav nüfusu genelde bu ülkelerdeki şehirlerde toplanabilmiştir.*

Kırgızistan'ın etnik durumuna baktığımızda; Kırgız (%66,6), Ruslar (%11,7), Özbekler (%11,1) ve Ukraynalılar (%6,5) nüfusun büyük kısmını oluşturmaktadır. Diğer etnik milletlerin (Uygur, Alman, Kazak, Tacik, Tatar vb.) nüfus üzerindeki etkileri daha sınırlıdır. Rus nüfusu, Kırgızistan'ın kuzey kesimindeki verimli arazilerde nüfus kümeleri oluşturmaktadır ve bu gibi nedenlerden dolayı Rusların ülkenin güney kesimini pek tercih etmedikleri görülmektedir. Kırgızistan'ın genelinde Rus nüfusu şehirlerde daha yoğunlukta, Kırgız nüfusu kırsal kesimlerde ağırlıktadır. Örneğin, 1926 nüfus sayımına göre Bişkek şehrinin %69,4'ünü Ruslar oluştururken, şehirde yaşayan Kırgız nüfusu ise sadece %4,6'dır.³⁸ Bölge şehirlerinin birçoğunda bu gibi durumlarla karşılaşmak mümkündür.

Özbekistan'ın nüfus sayımına göre etnik dağılımı incelendiğinde; Özbek (%71,31), Tacik (%7,35), Rus (%5,18), Kazak (%4,03), Karakalpaklar (%3,01) vb. nüfus çeşitliliğini içermektedir. Diğer etnik gruplar içinde Kırgız, Tatar, Ukraynalı, Yahudi vb. milletler gelmektedir. Dikkat

35 Yapılan haritalarda ülkelere ait grafiklerde yer alan etnik nüfusların yüzdesel dağılımlarında ve Orta Asya ülkelerinin nüfus miktarlarında, Sovyet Döneminde gerçekleşen nüfus sayımlarını tek çatı altında toplayan 'Demoscope.ru' sayfasından yararlanılmış ve bu veriler üzerinden bilgilere yer verilmiştir. ("USSR Census Data 1926-1989". <http://www.demoscope.ru/> adresinden alındı. Erişim: 16.01.2021).

36 Нелли Леонидовна, Краснобаева. "Население Казахстана в конце XIX-первой четверти XX века". Диссертации. 2004.

37 Нелли Леонидовна, Краснобаева. "Динамика численности и этнический состав населения Казахстана по данным I Всесоюзной переписи 1926 г". *Известия Алтайского государственного университета*, sy 4, 2004, s. 19.

38 Всесоюзная перепись населения 1926: Население по полу, народности. 1927-1929.

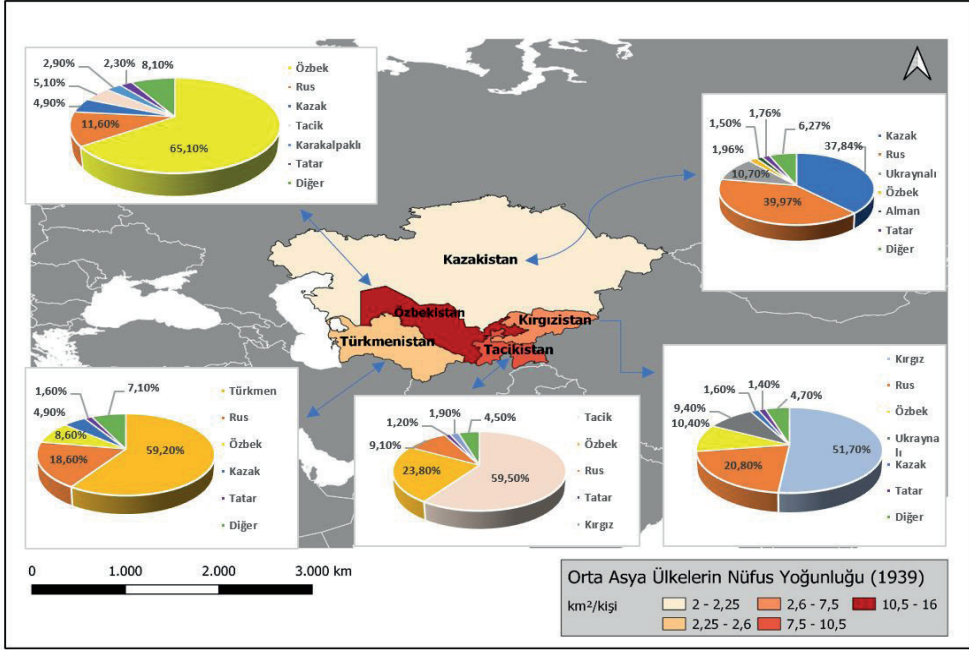
çeken bir nokta ise Tacik nüfusunun kendi ülkesi dışında büyük miktarlar hâlinde yaşadığı tek ülke Özbekistan'dır. Bu durumda SSCB'nin uyguladığı siyasi sebepler de etkili olmaktadır.

Tacikistan, Orta Asya ülkeleri arasındaki en az etnik çeşitliliğe sahip ülkelerden birisidir. Ülkenin 1926 yılı nüfus sayımına göre etnik dağılımına bakıldığında; Tacikler %74,8, Özbekler %21,2 ve Kırgızlar %1,4'ünü oluşturmaktadır. Ülke topraklarında yaşayan Rus nüfusu, Tacikistan toplam nüfusunda %1'in altında kalmıştır. Tacikistan, Özbek nüfusunun Orta Asya bölgesindeki en büyük azınlık olduğu ülkedir.

Türkmenistan'ın 1926 yılı nüfus sayımına göre etnik nüfusuna bakıldığında ise; Türkmen (%71,9), Özbek (%10,5) ve Rus %7,5) nüfusu ağırlıklıdır. Geriye kalan etnik nüfus, oransal olarak çok gözüksün de küçük gruplar hâlinde dağılmıştır. Türkmenistan'ın sınırlı yerleşim yerlerinin olması, başta Rus topluluğu olmak üzere ülkenin başkenti olan Aşkabat'ta ve verimli topraklarında nüfusun toplanmasına neden olmuştur. Rus nüfusunun şehirlerde ve bilhassa başkentler özelinde yerleşimi, Orta Asya ülkelerinde siyasi-etnik kargaşanın zeminini hazırlamıştır.

1939 yılında gerçekleşen nüfus sayımına gelindiğinde ülkelerin nüfusları sırasıyla; Kazakistan 6 milyon 151 bin, Kırgızistan 1 milyon 458 bin, Tacikistan 1 milyon 485 bin, Türkmenistan 1 milyon 251 bin ve Özbekistan'ın 6 milyon 992 bin olarak tespiti yapılmıştır. Orta Asya bölgesinde yer alan her ülkede nüfus artışı gözlenirken, Kazakistan'da tam tersine nüfus miktarında bu dönemde azalmalar dikkat çekmektedir. Kazakistan'da, 1926 yılından 1939 yılına kadarki geçen süreçte Kazak nüfusunun 1 milyon 300 bin azalarak, 3 milyon 627 binden 2 milyon 327 bine düştüğü görülmektedir. Ancak bu yıllar arasında Kazak topraklarındaki Rus nüfus miktarında neredeyse %100'e yakın artış yaşanmıştır ve Kazakistan'daki Kazak nüfusunun genel olarak büyük ölçüde düşüşü böylece örtbas edilmiştir. Örneğin; 1926 yılında Kazakistan'da 1 milyon 275 bin Rus vatandaşı yaşarken, 1939 yılında bu miktar 2 milyon 458 bine ulaşmıştır. Kazak nüfusunun ciddi oranda azalması, 1932-1933 yılları arasında yaşanan ve "Kazak kıtlığı" olarak adlandırılan dönemden kaynaklanmaktadır. 1897'de bölge nüfusunun %82'sini oluşturan 3,5 milyon Kazak nüfus miktarı, Ruslara karşı başkaldırı ve iki defa yaşadığı önemli kıtlık vakalarından sonra 1939 yılında 2,3 milyon civarına düşmüştür ve Kazak milletinin bir kısmı kıtlık sonrasında; Özbekistan, Türkmenistan, Çin vb. ülkelere doğru birtakım göç hareketleri gerçekleştirmiştir.³⁹

39 "The population of Kazakhstan in 1917-1939". <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9313/> adresinden alındı. Erişim: 28.01.2021.

Şekil 1: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus Yoğunluğu (1939) ve Etnik Nüfus Dağılımı

Bu olayın yaşanmasında SSCB'nin uyguladığı siyasi politikalar içerisinde; "Kolektifleştirme" ve "Sovyetleştirme" gibi girişimlerinin gerçekleştirilmesinde Kazakistan'ın yaşam biçimini değiştirmek yatmaktadır. Ayrıca Kazakların ellerindeki hayvanlara el konularak, yerleşik hayata geçmeleri için de baskıların yapıldığı bilinmektedir.⁴⁰ Sonuç olarak da 1928 ve 1934 yılları arasında Kazakistan'ın çiftlik hayvanlarının, Sovyet Birliği'nde toplam oranı %18'den, %4,5'e kadar düştüğü yazılı eserlerde dile getirilmektedir.⁴¹ Kazakistan'da üst üste meydana gelen bu olaylar sonrasında, Kazak nüfusunun kendi ülkesinde bilinçli bir şekilde azınlık haline getirildiği anlaşılmaktadır. Sovyet Birliği'nin çözülmeye başladığı yıllara ve hatta Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği döneme kadar, ülke topraklarında Rus nüfusun çoğunluğu oluşturmayı planlandığı görülmektedir. Rusların, Kazak topraklarına kademeli olarak yerleşmesinin altında milli direnişi zayıflatmak ve ortadan kaldırmak gibi emellerin yattığı alenen görülmektedir. Kazakistan dışındaki ülkelerde, örneğin 1926 yılında Tacikistan'da Rus nüfusu %0,7'ye 1939 yılında bu oran %9,1'e yükselmiştir. Ülkede Tacik nüfusunun bu dönemde %59,5'e gerilediği, Türkmenistan'da 1939 yılında Türkmen nüfusun %59,2'ye düşerken Rus nüfusun %18,6'ya çıktığı, Kırgızistan'da 1939 yılında Kırgız nüfusu %51,2 olurken, Rus nüfusun

40 Sarah, Cameron. "The Kazakh Famine of 1930-33: Current Research and New Directions". *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 3 (2), 2016, s. 120.

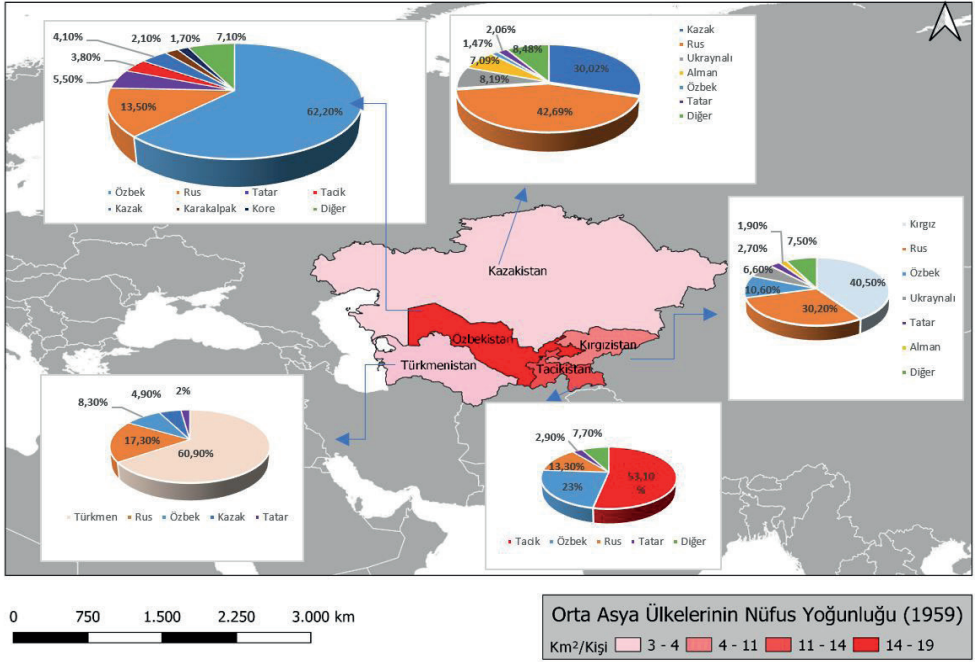
41 Robert William, Davies., R. W. Davies, Mark Harrison, ve Stephen G. Wheatcroft. *The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945*. Cambridge University Press, 1994.

%20,8'e yükseldiği Şekil 1'den görülmektedir. Bu dönem içerisinde özellikle ülkelerin nüfus yapısındaki değişimlerin temelinde yerli topluluklardan ziyade Rus nüfusunun varlığı ve artış hızı dikkat çekicidir.

Rus nüfusunun *Orta Asya'nın her ülkesinde en hızlı yayıldığı evre 1939-1959 yılları arasındır*. Bu evrede yalnızca Ruslar değil; Almanlar, Koreliler, Polonyalılar, Belaruslular vb. olmak üzere 2. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle bölgeye -özellikle Kazakistan'a- yerleşmişlerdir. Örneğin Alman nüfusu, 1939 yılında Kazakistan nüfusunun %1,5'ine karşılık geliyorken, 1959 yılında yaklaşık %7'sini oluşturduğu görülmektedir. Alman ve benzeri etnik nüfusların Kazakistan'da olmasının asıl nedeninin Sovyet kamplarından kaynaklandığı da bilinmektedir. 1931-1959 yılları arasında kampların kapanışına kadar devam eden bu faaliyetlerde binlerce mahkûm çalıştırılmıştır.⁴² 1959 yılında ülkelerin nüfusları sırasıyla; Kazakistan 9 milyon 309 bin, Özbekistan 8 milyon 105 bin, Türkmenistan 1 milyon 516 bin, Kırgızistan 2 milyon 65 bin ve Tacikistan da ise 1 milyon 979 bini geçmiştir. Kazakistan'ın geçirdiği kıtlık dönemi ve dışarıya verdiği mecburi göçlere rağmen genel nüfusunda %50 gibi bir artış yaşandığı görülmektedir. 1939-1959 yıllarında ülkede Kazak nüfusu, 2 milyon 794 bin (%30), Rus nüfusu 1 milyon 515 kişi artarak 3 milyon 974 bine (%42,69) ve Ukraynalı nüfus 762 bine (%8,19) ulaşmıştır (Şekil 2). Diğer etnik gruplar arasında oransal olarak küçülmeler gözlenmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde Kırgızistan'da 1959 yılında nüfus; Kırgız nüfusu 836 bin, (%40,5) Rus nüfusu 623 bin (%30,2), Özbek nüfusu 218 bin (%10,6), Ukraynalı nüfus 137 bin (%6,6) geri kalanları da diğer halklardan oluşmaktadır. Kazakistan'dan sonra ülke nüfusunda oransal olarak en çok Slav nüfusunun kümelendiği ülke Kırgızistan'dır. Ülkedeki Slav nüfusu toplandığında nerdeyse Kırgızlar, Kazaklar gibi kendi ülkelerinde azınlık durumuna gelmiş olacaktır. Söz konusu dönemde şehirlerdeki üstünlüğünü kaybeden Kırgız topluluğu daha çok kırsal kesimlerde yaşamlarını sürdürmeye devam etmiştir. Tacikistan nüfusunun %53,1'ini Tacik, %23'ünü Özbekler ve %13,3'ünü de Ruslar oluşturmaktadır. Rusların coğrafi şartlardan dolayı Tacikistan topraklarında sınırlı yerleşme imkânı bulması ülke topraklarındaki nüfusunun oransal olarak düşük kalmasına neden olmuştur. 1920'li yıllardan sonra Rus nüfusunun ilk kez gerilemeye başladığı ülke ise Türkmenistan'dır. Türkmenistan'ın 1959 yılında nüfusunun %60,9'u Türkmenler, %17,3'ü Ruslar, %8,3'ü Özbekler ve %4,9'u Kazaklardan oluşmaktaydı. Kazak nüfusunun 1926-1959 yılları arasında önceden yaşadığı kıtlık ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte nüfusun bir miktarı Türkmenistan'a göç etmiştir ve ülkenin toplam nüfusu içerisindeki oranı da yükselmiştir.

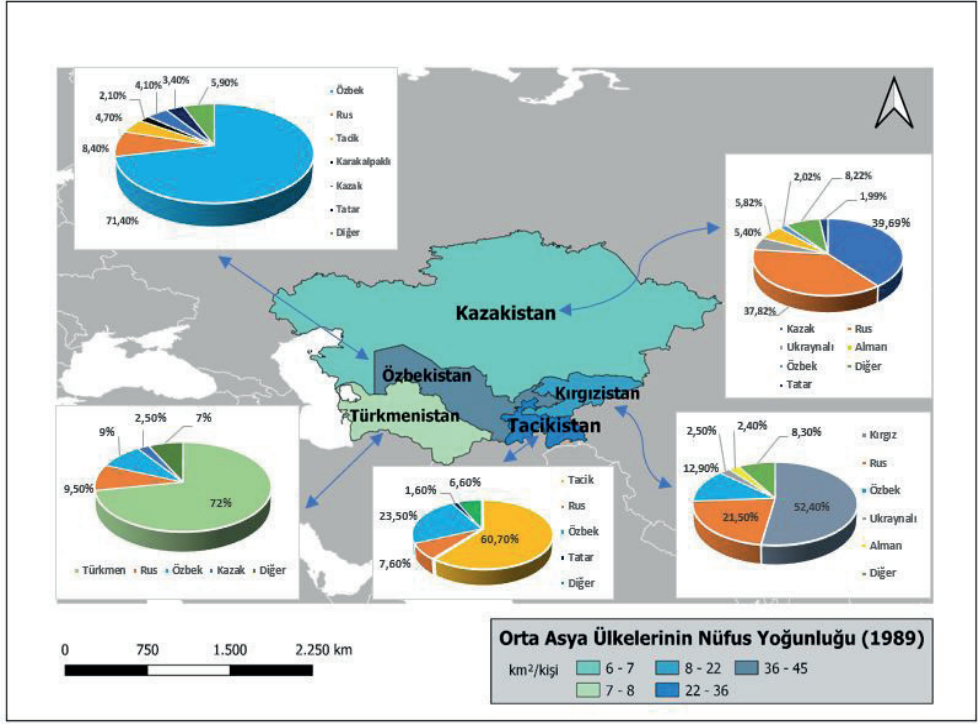
42 “ПРИКАЗАНО ЗАЧИСТИТЬ”. <https://vlast.kz/memorialday/23099-karlag-istoria.html> adresinden alındı. Erişim: 18.02.2021.

Şekil 2: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus Yoğunluğu (1959) ve Etnik Nüfus Dağılımı

1959 yılı nüfus sayımından hareketle Özbekistan nüfus dağılımına bakıldığında; Özbek 5 milyon 38 bin (%62,2), Rus 1 milyon 90 bin (%13,5), Tacik 311 bin (%3,8), Kazak 335 bin (%4,1) ve Karakalpak 168 binlik kısmını oluştururken (%2,1) geri kalan yüzdelik kesimde de birçok farklı etnik grup yer almaktadır. 1959 nüfus sayımındaki kayıtlara göre, bu topraklara yerleştirilen Kırım Türklerini de unutmamak gerekir. Aynı zamanda Özbekistan'da 138 bin Koreli ve 94 bin civarı da Yahudi'nin yaşadığı kaynaklardan okunmaktadır. 1959 yılına kadar Orta Asya genelinde tüm ülkelerde Rus nüfusu ciddi oranda artarken, yerli nüfuslar ise kendi ülkelerinde oransal olarak azalmıştır. Fakat 1960'lı yıllardan itibaren yükselen nüfus artışıyla birlikte bu durum değişmeye başlamıştır ve siyasi ortam eşliğinde yerli nüfus oranları, Rus nüfusun karşısında yükselişe geçmiştir.

1959 nüfus sayımı sonrasında 1970, 1979 ve 1989 yıllarında nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu nüfus sayımlarında Orta Asya bölgesinde yaşayan yerel etnik grupların da nüfus miktarlarının hızla yükselmeye başladığı bir döneme girilmiştir.

Şekil 3: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus Yoğunluğu (1989) ve Etnik Nüfus Dağılımı

1979 yılında gerçekleşen nüfus sayımından itibaren Kazakistan, Orta Asya bölgesindeki nüfus konusundaki liderliğini Özbekistan'a kaptırmıştır. 1989 yılına gelindiğinde nüfus sayımına göre, Kazakistan nüfusu 16 milyonun üzerindedir. Kazakistan'ın nüfusu 1959-1989 yılları arasında artan nüfus ivmesiyle bağlantılı olarak, SSCB döneminin son nüfus sayımı olan 1989 yılında Şekil 3'te de görüleceği üzere 6.534.616 milyon (%39,69) ile Kazak nüfusu, 6.227.549 milyonluk (%37,82) Rus nüfusunun önüne geçmiştir. Kazak ve Rus nüfusunu takiben 957.518 (%5,82) ile Alman ve 896.240 (%5,44) ile Ukraynalılar gelmektedir. Diğer etnik grupların yoğunluk açısından dağılımına bakıldığında; sırasıyla Özbek, Tatar, Uygur, Belaroslular ve Koreliler şeklindedir. Kazak nüfusu ülke genelinde her ne kadar Rus nüfusunun önüne miktar olarak geçse de Kazakistan'ın önemli şehirlerinde Rusların nüfus bakımından üstünlüğü devam etmiştir. Örneğin Kazakistan'ın eski başkenti olan Almatı şehrinin 1989 yılındaki nüfusunun %57,41'ini Ruslar, %23,80'ini Kazaklar oluştururken, günümüzde başkentlik yapan Nur-Sultan şehrinin de 1989 yılındaki nüfusunun %54,10'unu Ruslar, %17,71'ini Kazaklar oluşturmaktadır.⁴³ Şehirlerdeki Rus nüfusunun etkisinin azalması ancak Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandıktan uzun bir süre sonra olabilmıştır. Hatta bu unsurun desteklenebilmesi için ülkenin başkentinin kuzey bölgesine (Nur Sultan) taşınması kararı alınmıştır.

43 <http://pop-stat.mashke.org/kazakhstan-ethnic1989reg-census.htm> adresinden alındı. Erişim: 20.01.2021.

1959-1989 yılları arasında Kırgızistan'ın nüfusu iki katından fazla artarak 4.257.755 milyon kişiye ulaşmıştır. Nüfus artışının asıl kaynağı Kırgız nüfusunun yükselişine bağlıdır. Kırgızistan'ın 1989 yılı nüfus dağılımını ana eksenleri ile incelediğimizde; Kırgızlar 2.229.663 (%52,4), Ruslar 916.558 (%21,5), Özbekler 550.096 (%12,9) olmak üzere ülke nüfusunun büyük kısmını oluşturmuştur. Rus nüfusu 1959 yılından 1989 yılına kadar geçen 30 yıllık bir süreçte Kırgızistan'da yaklaşık olarak 300 bin kişi artmasına rağmen ülkenin toplam nüfusu içerisinde oransal olarak düşüş yaşamıştır. Bunun nedeni ise Kırgız nüfusunun kısa bir sürede kendi nüfusunun katlamasıdır. Kazakistan'da olduğu gibi, Kırgızistan'ın başkenti olan Bişkek'in de 1989 yılına göre nüfusunun %55,72'si Ruslar ve %22,88'i ise Kırgızlardan oluşmaktaydı. Şehir yaşamı ve kırsal yaşam üzerindeki farklılıklar bölge ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da bağımsızlığa kadar süregelmiştir.

Söz konusu dönemde Özbekistan nüfus patlaması yaşayan ülkelerin başında gelmektedir. 1959'dan 1989'a kadar geçen 30 yılda nüfus artışı nerdeyse 3 katına yaklaşmıştır. Özbekistan'ın nüfusu 1989 yılında 19.810.077 kişiye ulaşmıştır. Özbekistan'da Özbek nüfusu 1970 yılında hemen hemen 8 milyonken, 1989 yılında 14.142.475'e yükselmiştir. Ülkedeki Rus nüfusu ciddi bir şekilde artış gösterse de Özbek nüfus artışıyla baş edecek boyutlara ulaşamamıştır. Ülkede Tacik ve Kazak nüfus artışları da bu dönemde dikkat çekicidir. Tacik nüfusunun 900 bin ve Kazak nüfusunun ise 800 binin üzerinde olduğu düşünülmektedir. Aynı dönemde Karakalpakların nüfusu da 414.878'e yükselmiştir. Özbekistan 1989 yılı nüfus sayımına göre, Türkmenistan'dan sonra Orta Asya bölgesinde oransal olarak en çok kendi vatandaşının yaşadığı ülke olmuştur. Özbekistan'ın 1989 yılındaki etnik nüfus dağılışı irdelendiğinde; Özbek (%71,4), Rus (%8,4), Tacik (%4,7), Kazak (%4,1), Tatar (%3,4), Karakalpak (%2,1) vb. şekilde nüfus değişikliği göstermiştir. Rus nüfusunun sınırlı kalışı ve etki gücünün daha az kalması neticesinde Taşkent ve önemli şehirlerde yaşayanların üstünlüğü Özbeklere geçmiştir. Bu gibi faktörlere rağmen, 1989 yılındaki nüfus sayımına göre, Taşkent şehri nüfusunun %44,2'sini Özbekler, %34'ünü de Rusların oluşturduğu unutulmamalıdır.⁴⁴ Rus nüfusunun bu bölgede bu kadar yoğun oluşunun ana nedeni modern Taşkent'in Çarlık Rusya döneminde kurulmasıdır.

Tacikistan'ın ise 1989 yılında nüfusu 5.092.609 kişi olmuştur. Bölgedeki diğer ülkelere benzer olarak nüfus miktarı hızla artış göstermiştir. Ülkedeki Tacik nüfusu 1959 yılına kıyasla 3 katını geçerek 3.172.420 kişiye ulaşmıştır. Orta Asya'daki diğer ülkelere göre Rus nüfusu, Tacikistan topraklarında zamanla nüfus miktarında artışlar kaydetse de ülkedeki Özbek nüfusunun yerine geçememiştir. 1989 yılı nüfus sayımına göre etnik nüfusun dağılımına bakıldığında; Tacik (%62,3), Özbek (%23,5) ve Rus (%7,6) etnik grupları ülkenin ana hatlarını oluşturmuşlardır. Duşanbe şehrinin 1989 yılındaki nüfus sayımına göre, Tacik (%39,19), Rus

44 “Демографическая и языковая ситуация в столицах СССР в конце 80-х - начале 90-х гг”, т.у. <http://www.fedy-diary.ru/library-pages/auditorium-n-f-bugaj-20-50-e-gody-pereseleniya-i-deportacii-evrejskogo-naseleniya-v-sssr/m-n-guboglo-etnodemograficheskaya-i-yazykovaya-situaciya-v-stolicax-soyuznyx-respublik-sssr-v-konce-80-x-nachale-90-x-godov/> adresinden alındı. Erişim: 24.01.2021.

(%32,37), Özbek (%10,49) vb. etnik grupları bölgede yaşamıştır.⁴⁵ Rus nüfusunun, Tacikistan'da Özbek nüfusundan az olmasına rağmen Rusların, Özbek nüfusuna kıyasla ülkenin şehir bölgelerinde daha çok yaşadığına dair kanıtı ülkenin başkentinde ulaşabiliriz.

1989 yılındaki nüfus sayımına göre Türkmenistan, Orta Asya bölgesinde yer alan en az nüfusa sahip ülke olarak unvanını devam ettirmiştir. Türkmenistan, 1926 yılında nüfus bakımından Kırgızistan ve Tacikistan'ın önünde olmasına rağmen 1939 yılında gerçekleşen nüfus sayımındaki verilere göre nüfus açısından bu ülkelerin gerisine düşmüştür. 1959-1989 yılları arasında nüfus miktarı olarak 2 milyondan fazla artarak 3.522.717'e ulaşmıştır. Ülke topraklarında yaşayan Rus nüfusu, 1979 yılından 1989 yılına kadar yaklaşık 15 bin kişi azalmıştır. Eski yıllara kıyasla nüfus artış hızının yukarıya doğru ivme kazandığını söyleyebiliriz. Türkmenistan'da bu nüfus sayımına göre etnik nüfusun dağılışını incelediğimizde; Türkmen 2.536.606 (%72), Rus 333.892 (%9,5) ve Özbek 317.333 (%9) kökenli etnik topluluklar, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturmuştur.

Orta Asya'da Bağımsızlık Sonrası Nüfus (1991 ve sonrası)

1991 yılında Orta Asya'da yer alan 5 ülkenin (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, devletlerin ilk yıllarının yeni düzeni oturtmaya çalışmakla geçtiği bilinmektedir. Orta Asya bölgesinde bağımsızlık sonrası yaşanan geçiş süresince bazı sorunlar (etnik, kimlik, sınır, güvenlik, ekonomik, su paylaşımı vb.) ortaya çıkmıştır. Ülkelerinin 1991 yılındaki nüfusları incelendiğinde; Kazakistan 16 milyon 450 bin, Kırgızistan 4 milyon 463 bin, Özbekistan 20 milyon 952 bin, Tacikistan 5 milyon 400 bin ve Türkmenistan ise 3 milyon 789 bin nüfusa sahiptir.⁴⁶ Orta Asya ülkelerinde bağımsızlık sonrasında, başta Ruslar, Almanlar, Ukraynalılar, Yahudiler vb. etnik gruplar ve sonrasında ise yerli nüfuslar, yasal veya yasadışı bir şekilde işçi göçü hareketlerinde bulunmuşlardır.⁴⁷ Bölgedeki tüm ülkeler bu göç hareketinden etkilense de bariz şekilde Kazakistan, diğer devletlere göre nüfus konusunda daha büyük kayıplar yaşamıştır.

Kazakistan nüfusu 1995'te 15 milyon 815 bin iken, 2000 yılında 14 milyon 883 bine gerilemiş, 2010'da 16 milyon 321 bine ulaşabilmiş ve 2019 yılında 18 milyon 500 bini geçmiştir. Kazakistan'ın yıllara göre nüfusunu kıyasladığımızda; 1991 yılından 2000 yılına kadar nüfusun yüksek oranlarda azaldığı gözlenmiştir. Ülke 28 yıllık bir zaman diliminde (1991-2019) 2 milyonun biraz üzerinde bir nüfus artışı kaydedebilmiştir. Kazakistan'ın diğer ülkelere nazaran nüfus kayıplarının büyük boyutlara ulaşmasında, stratejik olarak SSCB döneminde ülke topraklarında yaşayan etnik nüfusun çeşitlendirilmesi ve bilhassa da Rus milletinin kendi

45 *USSR Census Data 1989*. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_89.php?reg=76 adresinden alındı. Erişim: 19.01.2021.

46 <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=KZ-TM-UZ-TJ-KG> adresinden alındı. Erişim: 08.01.2021.

47 A. M., Myrzakhmetova., ve E. E. Aitbaev. "Tendencies of the International Labor Migration in the Conditions of Globalization of the Central Asian Region". *Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities* 2 (1), 2019.

vatanları dışında en çok yaşadığı bu toprakları kendi ülkesinin arka bahçesi olarak görmesi sebep olarak sayılabilir. Geçmiş yüzyıllara kıyasla teknolojik gelişmelerle birlikte coğrafyanın fiziki unsurlarının etkisi azalırken, beşerî unsurların önemi daha da artmıştır ve jeopolitiğin beşerî unsurları arasında nüfus daha ön plana çıkmıştır.

Bir devletin ilk temel amacı varlığını korumak ve sürekliliğini sağlamaktır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’ni oluşturan nüfus kitlesinin ortak noktasının “Türklük” olması, nüfus potansiyelleri, eğitim seviyesi, zengin yer altı kaynaklarının varlığı ile nüfus ilişkisi önemli bir avantaj ve değerlendirilmesi gereken bir potansiyel olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸ Bunun için de nüfus faktörü önemli bir etkidir. Küreselleşmeyle birlikte geçmiş dönemlerdeki yönetim biçimleri değişime uğramış ve yerine ulus devlet anlayışı hâkim olmuştur. Günümüzde, ülkelerin jeopolitiğin beşerî unsuru olan nüfus yönünden daha ön plana çıktığı bir süreç yaşanmaktadır. Ülkeler, siyasi coğrafyada çıkarlarını esas alacak durumlarda nüfus faktörüne başvurabilmektedir. Çünkü bir devlet ne kadar gelişmiş olsa bile varlığını sürdürebilmesi demografik eksenlere bağlıdır. Örneğin SSCB döneminde, jeostratejik unsur olarak Rus nüfusu Orta Asya da yer alan devletlere yerleştirilmiştir ve bu Rus nüfus dağılımı yakınlık ve jeopolitik esaslara göre bölge ülkeleri arasında miktar bakımından değişiklik göstermiştir.

Bağımsızlık sonrasında ise meydana gelen kargaşa ortamında göç hareketlerinin hızlanarak bölgede dikkati çeken toplumsal olaylara dönüştüğü söylenebilir. Orta Asya devletlerinin tamamında yaşanan bu göçlerin sonuçlarını daha iyi anlayabilmek için net göçmen oranlarına aşağıdaki Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. Orta Asya Ülkelerinin 1990-2020 Yılları Arasında Net Göçmen Oranı (1000 kişi başına düşen ortalama yıllık net göçmen sayısı)						
Yıl/Ülkeler	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	Ortalama
1990-1995	-17.868	-12.362	-8.410	2.212	-2.989	-8.624
1995-2000	-16.403	-1.150	-7.921	-2.965	-2.041	-6.758
2000-2005	0.587	-6.919	-4.458	-5.431	-1.893	-2.255
2005-2010	-0.445	-2.919	-4.073	-2.549	-1.020	-1.519
2010-2015	1.890	-3.281	-3.428	-1.878	-0.447	-0.570
2015-2020	-0.990	-0.641	-2.223	-0.862	-0.275	-0.782

Kaynak: 49

Tablo 3’ten yararlanarak 1990-1995 yıllarında en çok göç hareketini gerçekleştiren ülkenin Rusların en çok bulunduğu Kazakistan ve sonrasında ise Kırgızistan olduğu görülmektedir. Kırgızistan’ı sırayla Tacikistan ve Özbekistan takip etmiştir. Kırgızistan’ın nüfusu; 1995’te 4 milyon 560 bin, 2000 yılında 4 milyon 898 bin, 2010’da 5 milyon 447 bini ve 2019’da 6

48 Hamza, Akengin. “Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyet Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme”. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 4 (1), (2017), 1-11.

49 “2019 Revision of World Population Prospects”. <https://population.un.org/wpp/> adresinden alındı. Erişim: 18.01.2021.

milyon 456 bini geçmiştir. Kırgızistan'ın, Kazakistan'a nazaran 1990-1995 yıllarında göç vermesine rağmen nüfusunda düşme yaşanmamıştır. Bunun nedeni Kırgızistan'ın nüfus artış hızının bu yıllarda daha yüksek olması ve nüfus kaybını bu yolla kapatmasıdır.

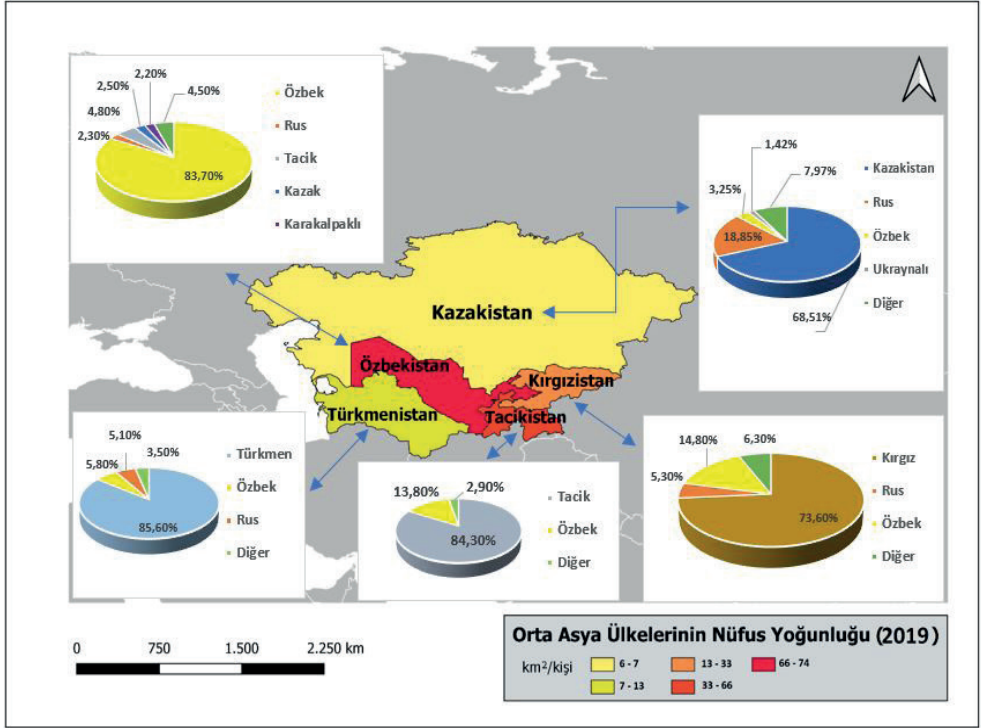
Tacikistan'ın nüfusu ise; 1995'te 5 milyon 764 bin, 2000'de 6 milyon 216 bin, 2010'da 7 milyon 527 bin ve 2019 yılında 9 milyon 321 bin civarındadır. Ülke nüfusunun gelişimine bakıldığında, göç vermesine rağmen nüfusu neredeyse 2 katına yaklaşmıştır. Tacikistan, Orta Asya devletleri arasında yıllık nüfus artışının en yüksek olduğu ülke konumundadır. Tacikistan'da Kırgızistan gibi bağımsızlıktan itibaren göç veren ülkelerin başındadır. Bunun asıl nedeni de Kırgızistan ve Tacikistan'ın ekonomik olarak geri kalmış olmalarından dolayı başta Rusya olmak üzere çevre ülkelere iş göçü hareketlerinde bulunmalarıdır.

Türkmenistan'ın nüfusu; 1995'te 4 milyon 207 bin, 2000'de 4 milyon 516 bin, 2010 yılında 5 milyon 87 bin ve 2019 yılında ise 5 milyon 942 bini geçmiştir. Türkmenistan nüfus olarak dışarıya az göç veren ülkelerden birisi olmasının yanında nüfus miktarı bakımından bölgenin sonuncu ülkesidir.

Özbekistan'ın nüfusu; 1995'te 22 milyon 785 bin, 2000'de 24 milyon 650 bin, 2010'da 28 milyon 562 bin ve 2019 yılında ise 32 milyon 980 bine ulaşmıştır. Özbekistan Orta Asya'nın en büyük nüfusuna sahiptir ve bölgenin genel nüfusunun yaklaşık yarısını meydana getirmektedir. Özbekistan dışındaki ülkelerin nüfus toplamının ortalama 40 milyon 219 bin olduğunu düşünüldüğünde, ülkenin nüfus gücü bölgede jeopolitik unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

2010-2019 yıllarında Orta Asya ülkelerinin etnik nüfus dağılışı incelendiğinde yıllar arasında farklılıklar görülmektedir⁵⁰. 2019 yılı esas alınarak Orta Asya ülkelerinin nüfus konusunda küresel sıralamaları irdelendiğinde; Özbekistan 42, Kazakistan 64, Tacikistan 96, Kırgızistan 112 ve Türkmenistan ise 113'üncü sıradadır. Orta Asya ülkelerinin nüfus yoğunlukları arasındaki makas bağımsızlık sonrasında daha da açılmıştır. Ülkeler, 2019 yılında km² başına düşen nüfus yoğunluğu açısından incelendiğinde en yoğun Özbekistan iken, en az olanı ise Kazakistan'dır.

50 Veri temininde yaşanan güçlükler nedeniyle Kazakistan'ın 2019, Kırgızistan'ın 2019, Özbekistan'ın 2017, Türkmenistan'ın 2012 ve Tacikistan'ın ise 2010 yılına ait verileri alınmış ve ona göre grafikler oluşturulmuştur. Fakat yıl farkı çok olan ülkelerin de günümüzde tahmini olarak %2-3 oranında yerel nüfusta artı yönde değişiklik olabileceği öngörülebilmektedir.

Şekil 4: Orta Asya Ülkelerinin Nüfus Yoğunluğu (2019) ve Etnik Nüfus Dağılımı

2019 yılında Kazakistan topraklarında, 3 milyon 500 bin civarı Rus vatandaşı yaşamakta ve ülke nüfusunun nerdeyse %19'unu oluşturmaktadır. Özellikle Rus nüfusu, ülkenin büyük şehirlerinde yaşamaktadır. Örneğin 2019 yılında Almatı şehrinin %25,24'ü Rus ve Nur-Sultan'ın ise %12,85'i Rus kökenli nüfusa sahiptir.⁵¹ 1999 nüfus sayımında her iki şehir için de Rus nüfusun %40'ın üzerinde olduğu da bilinmektedir.

Günümüzde Kırgızistan, Kazakistan'ın aksine Rus nüfusunun yanı sıra önemli miktarlarda Özbek nüfusu da içermektedir. 2019 yılı verilerine göre ülkenin %73,6'sını Kırgız, %14,8'ini Özbekler ve %5,3'ünü ise Ruslar oluşturmaktadır (Şekil 4).⁵² 2009 yılından 2019 yılına kadar geçen 10 yıllık sürede Kırgızistan'da Kırgız nüfusu 1 milyon artarak 4 milyon 804 bin kişiye ulaşmıştır. Ülkenin başkenti olan Bişkek şehrinin etnik nüfus dağılımında Kırgız ve Rus nüfus miktarları öne çıkmaktadır. 2009 yılında Bişkek şehrinin %66,16'sı Kırgız, %22,98'i Rus iken 2019 yılında Kırgız nüfusu %74,36'ya yükselmiş, Rus nüfusu ise %16,07'ye gerilemiştir.⁵³ 2019 yılına göre Kırgızistan'da yaşayan Rus nüfusunun 165 bin civarı sadece ülke başkentinde yaşamaktadır.

51 <http://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT306055>.adresinden alındı. Erişim: 19.01.2021.

52 <http://www.stat.kg/en/opendata/category/312/>. adresinden alındı. Erişim: 24.02.2021.

53 <http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> adresinden alındı. Erişim: 03.06.2021.

Tacikistan, günümüzde Orta Asya bölgesinde Rus nüfusun en az yer aldığı ülkedir. Ülke nüfusunda Tacikler dışında Özbek nüfusu da etkili olmaktadır. Tacikistan'ın 2010 yılına göre etnik nüfus dağılımına bakıldığında; %84,3 Tacik, %13,8 Özbek ve %0,5'i Rus nüfustur. Duşanbe şehri nüfusunun 1989 yılında %32,37'sini Rus nüfusu oluşturuyorken, 2010 yılında bu oran %2,63'e düşmüştür.⁵⁴ Orta Asya genelinde Rus nüfusunun, bağımsızlık öncesi ve sonrasındaki değişimini en iyi anlatan örneklerden birisini Tacikistan'ın başkentinde görebiliriz.

Türkmenistan, Orta Asya'daki ülkeleri arasında kendi öz nüfusunu kendi içinde en çok barındıran ülkedir. Ülke nüfusunun; %85,6'sını Türkmen, %5,8'ini Özbek ve %5,1'ini Rus nüfusu meydana getirmektedir. Ülke nüfusunun az olması nedeniyle, azınlık etnik grupları oransal olarak daha yüksek bir yer kaplamaktadır. Örneğin Türkmen nüfusu 4 milyon 66 bin, Özbek nüfusu 275 bin, Rus nüfusu da 242 binlerdedir. Aşabat şehrinin nüfusu hakkında BM ve resmi kaynaklarca miktar farkının çok olması nedeniyle etnik nüfus dağılımı tahmini olarak yapılabilmektedir.

Özbekistan'da etnik çeşitlilik Rus nüfusunun yanı sıra komşu ülke milletlerinden oluşmaktadır. Ülkede nüfusun %83,7'si Özbek, %4,8'i Tacik, %2,5'i Kazak, %2,3'ü Rus, %2,2'si Karakalpak ve diğer etnik nüfuslardan meydana gelmektedir.⁵⁵ Özbek nüfusunun günümüzde tahmini olarak %85'lere kadar çıkma durumundan bahsedebiliriz. Orta Asya bölgesindeki devletlerde genelde ikinci etnik nüfus Ruslar ya da Özbekler olurken Özbekistan'da ise Tacik nüfusu ikinci sıradadır. Bu durum Özbekistan ve Tacikistan arasındaki sınır paylaşımı sorununda bile etkili olmaktadır.

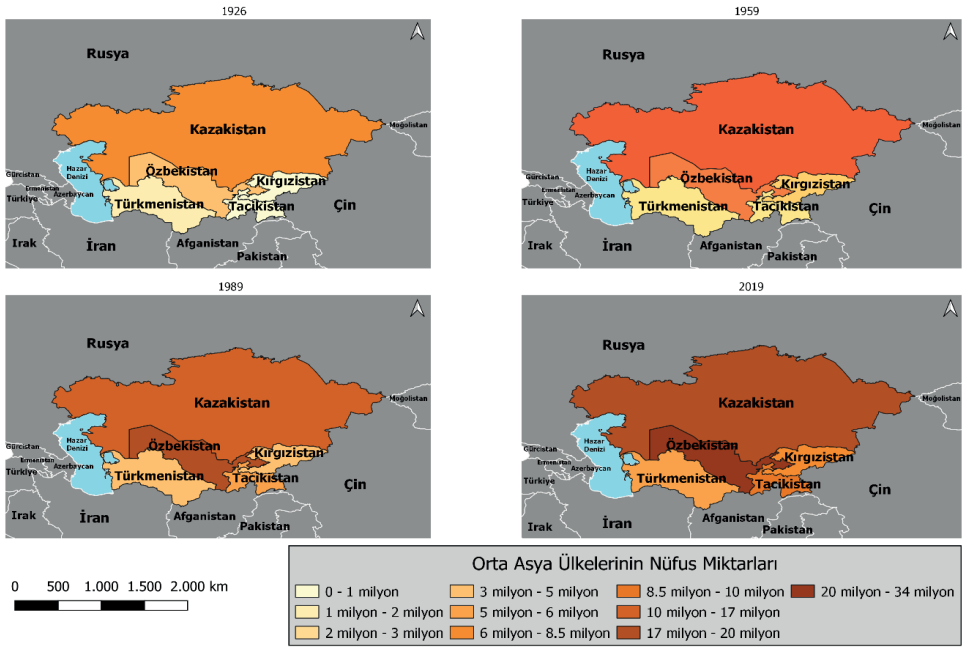
Orta Asya ülkelerinin milli sınırlarının belirlendiği dönemden 2019 yılına kadarki nüfus sayımlarını kıyaslayabilmek amacıyla tek bir haritada incelediğinde (Şekil 5'ten de görüleceği üzere) ülkelerin komşuluk ilişkilerinin önemli bir yer tutmak zorunda olduğu açıkça görülmektedir. Devletlerin komşu sayısının az ya da çok olması durumunda kültürel, politik ve sınır gibi bazı sorunlarla karşı karşıya kalabildiği ve buna bağlı olarak sınır sorunlarına dayalı çatışmaların yaşanabildiği bilinmektedir. Örneğin Sovyet döneminde bilinçli olarak oluşturulan Fergana Vadisi sorununu Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın çözüme kavuşturması gereken konuların başında gelmektedir. Ve bu sorun kaynaklı bölge de her an savaş riski bulunmaktadır. Stalin dönemine dayanan sınır sorunlarında bölme ve yönetme stratejisine bağlı olarak oluşturulmuş sıkıntuların devam ettiği de görülmektedir. Örneğin, 1920'li yılların başında Voruh, Tacik Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırlarındayken, 1950'li yıllarda Kırgız Sovyet Cumhuriyeti'nde ekslav toprağı haline dönüşmüştür.⁵⁶ Fergana vadisindeki Anklav topraklarının

54 http://web.archive.org/web/20131014054442/http://www.stat.tj/ru/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355501132.pdf. adresinden alındı. Erişim: 13.02.2021.

55 <https://web.archive.org/web/20180822145750/https://www.stat.uz/en/press-center/news-committee/435-analiticheskije-materialy-en1/2075-demographic-situation-in-the-republic-of-uzbekistan>. adresinden alındı. Erişim: 02.03.2021.

56 Torokul, Doorov., Salimjon Aioubov, ve Charles Recknagel. "Small Exclave Spells Big Problems For Kyrgyzstan, Tajikistan". <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-tajikistan-exclaves-vorukh-tensions/25232311.html> adresinden alındı. Erişim: 18.01.2021.

genel olarak dağılımına bakıldığında; Tacikistan'ın Voruh ve Kayrağaç bölgeleri Kırgızistan sınırlarına dahil, Sarvak ise Özbekistan'a; Kırgızistan'ın Barak yerleşmesi Özbekistan'a, Özbekistan'ın Soh, Şahimardan, Jangail ve Çonkara da Kırgızistan sınırlarında bulunmaktadır. Yerleşmelerin etnik yapısında ise hangi ülkeden alındıysa o devletin vatandaşları çoğunluğu oluşturmaktadır. Günümüzde Orta Asya'da sınır sorunlarının tamamen çözülememesinde coğrafi faktörler, ulaşım ve önemli su kaynaklarının paylaşımı gibi sorunların yanında aslında genel bir jeopolitik çerçeveden bakma problemi bulunmaktadır.

Şekil 5: Orta Asya Ülkelerinin Yıllara Göre Nüfus Miktarındaki Değişimler (1926- 1959- 1989- 2019)

Ülkelerin nüfus ve beşerî unsurlardan yola çıkarak hareket etmeleri geleceğe yönelik yapılabilecek tahminler, atılacak jeopolitik adımlar açısından önem arz etmektedir. Özellikle nüfus açısından mevcut bölge ülkelerinin doğurganlık oranlarında azalışların olacağı ve genç olan nüfus ortalamasının ilerleyen tarihlerde yükseleceği öngörülmektedir. Ülkelerin gelecekte gelişmişlik seviyelerindeki artışlar özelinde düşünüldüğünde en çok etkilenecek olanlar Kazakistan ve Özbekistan olacaktır. Çünkü günümüzde bile bu iki devlet Orta Asya bölgesinde nüfus artışının en az yaşandığı ülkelerin başında gelmektedir ve gelecekte de bu oranlar daha da düşeceği için nüfuslarının ikiye katlama süreçleri uzayacaktır. Nüfus miktarlarının 2050'li yıllarda Avrupalı devletlerde olduğu gibi durgunlaşma riskiyle bile karşı karşıya kalabileceği bilinmektedir. Bu ülkeler arasında Tacikistan dışarda tutulmaktadır ki bu ülkenin diğer devletlere

nazaran farklı bir nüfus gelişme eğrisi oluşturması beklenmektedir. Neden olarak ise daha az gelişme potansiyelinin olması gösterilebilir. Tüm gerekçeler değerlendirildiğinde bölge ülkelerinin hem bölge içerisindeki göç hareketlerini hem de uluslararası -özellikle Rus, Çin, Afgan ve İran- göçmenlerin sayılarının dengelerini iyi gözetmesi ve planlaması önem arz etmektedir.

4. Sonuç

Orta Asya devletlerinin her birinin geçmişten günümüze yaşadıkları demografik değişim süreçleri üzerinde durulan bu çalışmada, Orta Asya'daki devletlerin birçok ulusla etkileşim halinde bulunduğu ve en önemlisi de Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği döneminde uygulanan siyasi politikalara bağlı olarak nüfus etmeninin bir bölge ve ülkeyi nasıl etkilediğinin tespiti yapılmıştır. Bölgede ilk olarak Kazakistan ile başlayan süreç Orta Asya'nın tamamına yayılmıştır. Rusların kalıcılığı sağlayabilmek amacıyla başta kendi insanını sonrasında da Slav kökenli nüfusları bu topraklara sistematik olarak yerleştirdiği görülmektedir. Özellikle Stalin dönemi sonrasında Sovyetler Birliği'nin bölgede iş gücüne ihtiyaç duyması nedeniyle bölge nüfusu göç ya da sürgünlerle dışarıdan desteklenmiş ve sonrasında Orta Asya'nın nüfus yapısı daha da karmaşıklaşmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde bölge üzerinde uygulanan siyasi politikaların temel amacının Orta Asya topluluklarının kimliklerini izole etmek ve sahada kendi kalıcılıklarını sağlamak olduğu aşikardır. Bu bahsedilen süreç 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp XX. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Orta Asya Cumhuriyetlerinin 1991 yılında kurulması sonrasında, başta Ruslar olmak üzere birçok etnik topluluğun büyük bir kısmının ülkelerine geri göç ettiği tespit edilmiştir. Her ne kadar Rus nüfusun büyük bir kısmı ülkesine göç etmişse de halen Orta Asya'nın bazı devletlerinde önemli miktarlarda -genellikle başkentler ve büyük şehirler etrafında kümelenmiş şekilde- yaşamaktadırlar.

Jeopolitik açıdan durumu değerlendirdiğimizde, nüfusun niceliği, niteliği ve büyüklüğü gibi unsurlar siyasi ölçüde ülkelerin çıkarları doğrultusunda hem ülke içi hem de ülke dışı aktörlere karşı kullanılacak önemli demografik parametrelerdir. Orta Asya'da geçmiş yüzyılda başlanan demografik eylemlerin kısmi olarak gerçekleştiği bazı ülkelerin günümüzde bile halen ikinci resmi dillerinin Rusça olmasından rahatça anlaşılabilir. Bu örnek nüfus unsurunun jeopolitik açıdan Ruslar tarafından başarılı şekilde planlanabildiğinin en güzel örneğidir.

Orta Asya bölgesinin büyük bir yüzölçümüne sahip olması, bölge sınır ülkelerine göre düşünüldüğünde -Çin, Hindistan- nüfus miktarının azlığı, önemli doğal kaynaklara sahip olması, geçmişteki bağlar ve etkileşimler, yakınlık ilişkileri, sosyoekonomik boyutlar gibi birçok sebepten kaynaklı olarak Rusya için siyasi açıdan önemli topraklardır. Tüm bu önemli nedenlerle Ruslar, Orta Asya cumhuriyetlerinde uygulayacakları nüfus politikalarına önem vermişlerdir. Günümüzde ise Orta Asya ülkelerinin nüfuslarındaki değişimler, gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstermektedir. Kazakistan ve Özbekistan'ın nüfus artışları daha azken, Kırgızistan ve Tacikistan'da ise bu oran daha fazladır. Muhtemel gelecekte ise devletlerin

gelişmişlik seviyelerinde beklenen iyileşmelerle bağlantılı olarak nüfus miktarlarındaki artışların daha da yavaşlayacağı tahmin edilmektedir. Bu veriler ışığında Orta Asya nüfusunun zaman içinde kademeli bir şekilde katlama sürecinin yükseleceği ve beraberinde öz etnik kimliklerin ülke nüfuslarında oransal yüzdeliğinin artacağı aşikardır.

Orta Asya’da jeopolitik açıdan ülke ülke sonuca yönelik bir değerlendirme yapıldığında;

- Bağımsızlık öncesinde Kazakistan’da Kazak asıllı nüfusunun Rus nüfusuna göre orantısız olduğu, bağımsızlık sonrasında başkentinin kuzeye taşınmasıyla birlikte nüfus dengesinin değişmesi

- Kazakistan’ın sosyo-ekonomik açıdan gelişmesi, doğurganlık oranlarının düşmesi, bebek ölümlerinin azalmasının yanında 2.724.900 km²’lik büyük bir yüzölçümüne sahip olması ve dünya nüfusunun devamlı artması

- 20 Haziran 1950 tarihli Pravda’da Stalin’in dediği üzere: “İki dilin birbiriyle karşılaşmasının, onlardan ayrı bir üçüncü dili oluşturduğuna inanmak hatalı olur. Aslında dillerden biri, genellikle bu karşılaşmadan muzaffer olarak ayrılır diye ifade etmiştir.⁵⁷⁻⁵⁸ Günümüzde ise halen Kazakistan’da nüfusun yüzde 20’ye yakını Ruslar oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak 1600 civarında Rus okulu Kazakistan’da bulunmaktadır. Rusya bu sayının daha da artırılması için gerekli tüm adımları atmaktayken Rusya da bulunan Kazakların kendi dillerinde bir tane bile okulunun bulunmaması problemi

- Toplam nüfusu 42 milyon olan Orta Asya’nın 32 milyonunu Özbek nüfus oluşturmaktadır. Özbekistan nüfusunun hem ülke içinde hem de bölge ülkelerinin içerisinde önemli oranlarda bulunması bir demografik güç olmasının yolunu açması

- Özbekistan nüfusunun her ne kadar diğer ülkelere oranla fazla olsa da ülke içerisinde doğu batı şeklinde orantısız bir dağılımının olması

- Özbekistan’ın kendine komşu ülkeler üzerinde nüfus baskısı oluşturması

- Az nüfuslu Türkmenistan’ın komşusu İran’da 2,5 milyona yakın bir Türkmen nüfusunun bulunması

- Türkmenistan’ın yüzde 80’inin çöl olduğu düşünüldüğünde nüfus yoğunluğunun (kilometrekare başına 7-8 kişi) sanıldığı kadar da az olmadığı unutulmaması gerektiği

- Türkmenistan nüfusunun Sovyet döneminde sadece tarıma yönlendirilmesi neticesinde yetişmiş insan (askeri, bilimsel, uzman vb.) açısından sıkıntılı durumda olması

- Tacikistan’ın Orta Asya’da nüfusun en hızlı arttığı ülke olması

- Tacikistan içerisinde yüzde 15 civarında Özbek nüfusunun yaşaması üzerine çalışmalar yapılırken diğer taraftan Tacikistan dışında yaşayan 12 milyon Tacik (yaklaşık 10 milyonu Afganistan’da) unutulmaması gerektiği

- Tacikistan için Voruh başta olmak üzere bölgedeki genel olarak Anklav ve Eksklav Topraklar sorununun Orta Asya genelinde devam etmesi

57 Vincent, Monteil. *Sovyet Müslümanları*. Pınar Yayınları, 1992.

58 Haluk, Ölçekçi. “Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan’da Rus Varlığı”. *Bilig*, sy 2, (1996): 54-74.

- Kırgızistan başta olmak üzere yaklaşık 10 milyon nüfusun yaşadığı Fergana Vadisi sorununun devam etmesi
- Kırgızların elindeki en değerli kaynak olan su kaynaklarının Orta Asya'daki kullanım haklarının belirlenmemesi
- Kırgızistan'da dağlı-ovalı ya da kuzeyli-güneyli şeklinde toplumsal bir bölünmenin olması

gibi birçok olumlu ve olumsuz gelişmelerin yaşanabileceği bir bölgedir. Ve en önemlisi bu sorunlar üzerinden ilerlemek isteyen birçok küresel güç bulunmaktadır. Rusların ya da küresel güçlerin adını bazen Great Game bazen Sıcak Denizlere İniş planı bazen de güneyden çevrenleme olarak adlandırdıkları bölgenin aslında insandan arındırılmış bölge olmadığı yaşanan acı gelişmeler neticesinde görülmüştür. Nüfus konusunun değişen jeopolitik bir unsur olarak her ülke ve bölgenin iyi planlama yapması gerekmektedir. Ülkelerin küresel güçlere karşı tek başlarına güçleri yetmiyorsa kendi çıkarlarıyla eş doğrultuda bulunan bölgesel birliklikler kurup -örneğin Türk Devletleri Teşkilatı- jeopolitiğin değişen ve değişmeyen unsurlarını planlanmaları ve uygulanmaları gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- K.K., O.Ş.; Veri Toplama- K.K., O.Ş.; Veri Analizi/Yorumlama- K.K., O.Ş.; Yazı Taslağı- K.K., O.Ş.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- K.K., O.Ş.; Son Onay ve Sorumluluk- K.K., O.Ş.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- K.K., O.Ş.; Data Acquisition- K.K., O.Ş.; Data Analysis/Interpretation- K.K., O.Ş.; Drafting Manuscript- K.K., O.Ş.; Critical Revision of Manuscript- K.K., O.Ş.; Final Approval and Accountability- K.K., O.Ş.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Абашин, Сергей Николаевич. “Этнографическое знание и национальное строительство в Средней Азии (проблема сартов в XIX-начале XXI в.)”. PhD Thesis, Ин-т этнологии и антропологии им. НН Миклухо-Маклая РАН, 2008.
- Akengin, Hamza. “Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyet Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), (2017), 1-11.
- Baldauf, Ingeborg. “Some Thoughts on the Making of the Uzbek Nation”. *Cahiers Du Monde Russe* 32-1, pp. 79-95, 1991.
- Всесоюзная перепись населения 1926: Население по полу, народности. 1927-1929.
- Bezverbnny, Vadim. “Geopolitics of Population: How the Demographic Processes Are Shaping National Power.”, 2015.
- Cameron, Sarah. “The Kazakh Famine of 1930-33: Current Research and New Directions”. *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 3 (2), (2016), 117-32.
- Садыралиев, Ж.С. “О численности и размещении населения Кыргызской Республики”. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, 2018, 72-76.

- Статистический ежегодник России. *Типография Штаба Петроградского военного округа*, 1915.
- Davies, Robert William, R. W. Davies., Harrison Mark, ve Wheatcroft Stephen G.. *The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945*. Cambridge University Press, 1994.
- Demeny, Paul. "Geopolitical Aspects of Population in the Twenty-First Century". *Population and development review* 38 (4), (2012): 685-705.
- Dıykanbayeva, Mayramgül. "1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi (TEKE) Dergisi* 3 (3), (2014): 112-26.
- Doorov, Torokul, Salimjon Aiubov, ve Charles Recknagel. "Small Exclave Spells Big Problems For Kyrgyzstan, Tajikistan". <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-tajikistan-exclaves-vorukh-tensions/25232311.html> adresinden alındı. Erişim: 18.01.2021.
- Duarte, Paulo. "Asia Central: lo sobresaliente de su historia y geografía". *Revista De Relaciones Internacionales, Estrategia Y Seguridad* 9 (1), (2014): 21-35.
- Hayit, Baymirza. "*Basmacılar*": *Türkistan millî mücadele tarihi (1917-1934)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- İlhan, Suat. *Jeopolitik Duyarlılık*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2003.
- Kapan, Kaan. "*Coğrafyanın Üstünlüğü*" ve "*Jeopolitik Önem*" Perspektifinden Doğu Akdeniz ve Adalar (Ege Denizi). İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kapan, Kaan, ve Gökçe Coşanar. "Sınır Yerleşmelerine Jeopolitik Açından Bakmak: İğdır Örneği". *Ulusal Uluslararası Çalışmalar Dergisi* 4 (2), 2020.
- Kara, Füsün. "1916 Kırgız büyük isyanı: Ürkün". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 6/2, (2011): 537-46.
- Köylü, Murat. "Ürkün: Bir Katliam Öyküsü". *Akademik İncelemeler Dergisi* 11 (2), 2016.
- Краснобаева, Нелли Леонидовна. "Динамика численности и этнический состав населения Казахстана по данным I Всесоюзной переписи 1926 г". *Известия Алтайского государственного университета*, sy 4, 2004.
- Краснобаева, Нелли Леонидовна. "Население Казахстана в конце XIX-первой четверти XX века". диссертации. 2004, 234 s.
- Leclercq, Jules Joseph. *Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya (1890): Transkafkasya - Buhara - Fergana - Tanrı Dağları*. (Çev.Hakan Birsal). İstanbul: IQ Kültür SanatYayıncılık, 2015.
- Leylak, Mehmet H. *Orta Asya ve Kafkaslar'da Türkler'in Demografik Yapısı (XX. Yüzyıl)*. Ankara: Tamga Yayıncılık, Matbaacılık, 2000.
- Moisio, Sami, ve Paasi, Anssi. "From Geopolitical to Goeconomic? The Changing Political Rationalities of State Space". *Geopolitics* 18 (2), (2013): 267-83.
- Monteil, Vincent. *Sovyet Müslümanları*. Pınar Yayınları, 1992.
- Myrzakhmetova, A. M., ve E. E. Aitbaev. "Tendencies of the International Labor Migration in the Conditions of Globalization of the Central Asian Region". *Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities* 2 (1), (2019): 59-61.
- Ölçekçi, Haluk. "Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan'da Rus Varlığı". *Bilgi*, sy 2, (1996): 54-74.
- Özkan, Murat. *Türkistan'ın Keşif Çağı Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara*. (2. bs.) İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Putkaradze, Tariel. "Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (On Politicization of the Kartvelological Studies)". *The Patriarchate of Georgia and the Konrad Adenauer Foundation*. 2008, s. 173-237.

- Roy, Olivier. *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi*. (Çev. Mehmet Moralı). (5. bs.). Metis Yayınları, 2018.
- Tanoğlu, Ali. *Beşerî Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme*. (2. bs. C. 1). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul. 1969.
- Тройницкий, Николай Александрович. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н.А. Тройницкого. - [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1899-1905.
- Шамсутдинов Р. Т. “Советы и образование национальных республик Средней Азии (1917-1925 гг.) // Вопросы истории.” 1986.
- Халфин Н.А. Политика России в Средней Азии, 1857-1868. М.: Издательство восточной литературы, 1960, 272 с.
- Жумагазиева Н.М. “ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В КЫРГЫЗСТАНЕ”. *Вестник Барнаульского юридического института МВД России*, sy 1, (2013): 20-24.
- Прохоров, А. М. “Большая советская энциклопедия”. Сарты. (3-е изд). С. 30. Москва: Советская энциклопедия, 1969-1978, 1978.
- “USSR Census Data 1926-1989”. <http://www.demoscope.ru/> adresinden alındı. Erişim: 16.01.2021.
- USSR Census Data 1989. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_89.php?reg=76 adresinden alındı. Erişim: 19.01.2021.
- “Демографическая и языковая ситуация в столицах СССР в конце 80-х - начале 90-х гг”, т.у. <http://www.fedy-diary.ru/library-pages/auditorium-n-f-bugaj-20-50-e-gody-pereseleniya-i-deportacii-evrejskogo-naseleniya-v-sssr/m-n-guboglo-etnodemograficheskaya-i-yazykovaya-situaciya-v-stolicax-soyuznyx-respublik-sssr-v-konce-80-x-nachale-90-x-godov/> adresinden alındı. Erişim: 24.01.2021.
- “The population of Kazakhstan in 1917-1939”. <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9313/> adresinden alındı. Erişim: 28.01.2021.
- “2019 Revision of World Population Prospects”. <https://population.un.org/wpp/> adresinden alındı. Erişim: 18.01.2021.
- “ПРИКАЗАНО ЗАЧИСТИТЬ”. <https://vlast.kz/memorialday/23099-karlag-istoria.html> adresinden alındı. Erişim: 18.02.2021.
- <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=KZ-TM-UZ-TJ-KG> adresinden alındı. Erişim: 08.01.2021.
- <http://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT306055>. adresinden alındı. Erişim: 19.01.2021.
- <http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> adresinden alındı. Erişim: 03.05.2021.
- <http://www.stat.kg/en/opendata/category/312/>. adresinden alındı. Erişim: 24.02.2021.
- <http://pop-stat.mashke.org/kazakhstan-ethnic1989reg-census.htm> adresinden alındı. Erişim: 20.01.2021.
- <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı. Erişim: 12.02.2021.
- http://web.archive.org/web/20131014054442/http://www.stat.tj/ru/img/526b8592e834fcaaccec26a22965ea2b_1355501132.pdf. adresinden alındı. Erişim: 13.02.2021.
- <https://web.archive.org/web/20180822145750/https://www.stat.uz/en/press-center/news-committee/435-analiticheskie-materialy-en/2075-demographic-situation-in-the-republic-of-uzbekistan>. adresinden alındı. Erişim: 02.03.2021.

Çarlık ve Bolşevik Rusya Döneminde Türk-Müslüman Kurultayları'nın Bolşevik Devrimine Etkisi

The Effect of Turkish-Muslim Congresses on the Bolshevik Revolution in Tsarist and Bolshevik Russia Period

Ahmet Karaca¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ahmet Karaca (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye
E-posta: karacaoglan85@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8556-7337

Başvuru/Submitted: 03.12.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
08.01.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
23.01.2022
Kabul/Accepted: 11.02.2022

Atıf/Citation: Karaca, Ahmet. "Çarlık ve Bolşevik Rusya Döneminde Türk-Müslüman Kurultayları'nın Bolşevik Devrimine Etkisi". *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022): 75-87.
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.004>

öz

Bu makale, 1905-1917 tarihlerinde Rusya Türklerinin, düzenlemiş oldukları kurultayları, kurultaylara giden süreci, kurultaylarda görüşülen ve alınan kararları, bu faaliyetler karşısında Rusya'nın tutumu ile aynı faaliyetlerin Bolşevik Devrimine etkisini içermektedir. Askeri ve mali yönden oldukça zayıflamış ve topraklarının neredeyse tamamı işgal edilmiş olan Rusya Türkleri, 1905-1917 yılları arasında gelişen olaylara seyirci kalmamış ve bir takım siyasi faaliyetlere girişmiştir. Bu siyasi faaliyetlerin asıl maksadı, Türkistan'ın yeniden Türkistanlılar tarafından yönetilmesiydi. Ancak, birlik içerisinde hareket edilememesi, bu faaliyetleri sonuçsuz bırakmıştır.

Amahtar Kelimeler: Müslüman Kurultayı, Ekim Devrimi, Manifesto, Çarlık Rusyası, Rusya Müslümanları

ABSTRACT

The end of the 19th Century witnessed Turkestan's occupation by Tsarist Russia. This occupation started with the capture of Kazan by Ivan the Terrible in 1552; it was followed by the conquest of the Khanates of Siberia, Astrakhan, and Crimea, concluding with the capture of the Kazakh Hordes, Hive, Hokand, Bukhara, and Turkmen settlements. While the occupation continued, Russia began implementing a policy characterized by rapid assimilation at the political and cultural levels in Turkestan. The administration was seized from the Khans and transferred to the Russian rulers. However, by 1905, Russia began to implode. Some national and political movements ensued under the leadership of the Kazan Tatars. Yusuf Akçura, Abdürreşit İbrahim and İsmail Gasprıralı's contributions to these movements were noteworthy.

By 1905, the Turks of Russia had begun aligning their political activities with the attainment of freedom, holding several congresses from 1905 to 1917.

Keywords: Muslim Congress, October Revolution, Manifest, Tsarist Russia, Muslims of Russia

EXTENDED ABSTRACT

1. The Turkish–Muslim Congresses Held in 1905 and the Manifesto of October 17

In 1905, the Ufa Congress, which was the first congress organized by the Turks of Russia, was established. Although the reason for convening the Ufa Congress was perceived by the Government as the regulation of religious needs, the primary goal of this congress was to constitute the first important step in the political unification of the Turks of Russia. This congress was organized under the control of Russian politicians without the religious officials even being intimated about it.

The discussion at the congress covered the subjects of integrating the religious administration into one entity; appointing muftis; determining the additional qualifications required as eligibility criteria for muftis; recruiting Kyrgyz–Kazakhs to the mufti administration; enhancing the imamate and müderrislik exams; connecting the law branch of the mufti organization to the Ministry of Justice, the education branch to the Ministry of Education, and the Administrative Branch to the Ministry of Interior; improving the mufti organization; and expanding the mufti staff. Because the congress was held for a short amount of time with insufficient participation, its decisions were not considered satisfactory by some Muslim circles. This perception led to the establishment of a new congress named All-Russian Muslims, which was held in Nizhny Novgorod.

2. The Turkish–Muslim Congresses in 1906

The publication of a large number of newspapers in various regions of Russia since 1906 enabled the Turks of Russia to participate in political movements and elections in a single body without fragmentation, ensuring the idea of “unity” in all respects. The Second All-Russian Congress of Muslims was held from January 13 to January 23, 1906 at St. Petersburg. The only exceptions were Kazakh representatives. The most important decision was the establishment of the organization “Alliance of Muslims of Russia.”

The Third Congress of All-Russian Muslims was held in Nizhny Novgorod from August 16 to August 21, 1906. While the former congresses were held without permission from official authorities, this congress obtained permission from the Ministry of Internal Affairs. Shah Mardan Kuççigul (Kazakh), a Kazakh from the Astrakhan region, participated in this congress, marking the first instance of a Turkestani’s participation in a congress. Education was the predominantly discussed subject in this congress. This congress facilitated the uniformity of the Turkic language education system in every region. Literary Turkish (Turkish in Turkey) would unite the Turks of Russia. Consequently, the Turkish language was taught through the local dialect.

3. The Turkish–Muslim Congresses in 1914

On June 15, 1914, over 40 individuals comprising Muslim members of the Duma, the clergy, and dignitaries of Russian Muslims attended the congress held at St. Petersburg. The congress discussed religious freedom, education, and matters pertaining to Muslim women’s marriages.

4. The Turkish–Muslim Congresses in 1917

The maximum number of congresses was held in 1917, and decisions of autonomy were adopted during this time. The Third Kazakh Congress was held from December 18 to December 26, 1917. At this congress, autonomy was proclaimed within the framework of the Democratic Republic of Russia. Ultimately, a government called Alaş-Orda was established, and Ali Khan Bökey was elected as the Prime Minister in the new government.

The most effective congress was that held from May 1 to May 11, 1917 in Moscow. Nearly 900 delegates from different regions of Russia participated in the congress; of these delegates, 112 were women. This congress witnessed the maximum number of attendees among all congresses having been held so far. While other congresses had aimed to solve religious problems, this congress discussed political issues to the best extent possible.

Consequence

The revolution of 1905 weakened the existing system in tsarist Russia and fueled the fervor for independence among the Turks in Russia. Because the Turks in Russia did not enjoy any military powers, they tried attaining their freedom through political activities. Although the meetings in 1905 primarily constituted demands for the regulation of religious life, the congresses held in 1906 and particularly in 1917 were also centered on the demand for political rights.

The exchange between the Bolsheviks and the Turks of Russia was mostly limited to the intellectual sphere. The two movements acted independently of each other. The Turks of Russia perceived the situation as an opportunity to make their own way, but could not make any acquisition.

Giriş

19. yüzyılın sonlarında, Türkistan coğrafyası Çarlık Rusya tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. Bu işgal, Korkunç İvan'ın 1552 yılında Kazan'ı ele geçirmesiyle başladı, Sibir, Astrahan, Kırım Hanlıkları ile devam etti ve Kazak Cüzleri, Hive, Hokand, Buhara ve Türkmen yerleşkelerinin de ele geçirilmesiyle son buldu. İşgal devam ederken bir yandan Rusya, Türkistan'da hızlı bir asimilasyon politikası uygulamaya başladı. Bu asimilasyon kültürel sahada olduğu kadar siyasi sahada da ilerledi. Sibiry, Bozkır ve Türkistan Genel Valilikleri kuruldu. Yönetim, Hanların elinden alınarak, Rus asıllı yöneticilere verildi. Türkistanlıların kendi toprakları ve vatandaşları üzerinde karar verme yetkileri ellerinden alındı. Ancak, 1905 yılına gelindiğinde Rusya içerden kaynamaya başladı. Çar'ın tahtı sallanıyordu. Rusya'nın çeşitli bölgelerinde başlayan işçi grevleri ve toplu gösteriler, Rusya Türkleri arasında da heyecanla karşılandı. Kendisine tanınan haklar din özgürlüğünden ibaret olan Türkler, bu ihtilal hareketi ile daha fazla hak sahibi olacaklarını düşünüyorlardı. Nitekim, Kazan Tüklerinin önderliğinde milli ve siyasi bazı hareketler belirdi. Bu hususta Yusuf Akçura ve Abdürreşit İbrahim ile Kırımlı İsmail Gasprinski'nin büyük hizmetleri dokundu¹. Siyasi faaliyet içerisine giren Rusya Türkleri, aşırı sağcılıktan aşırı solculuğa geniş bir yelpazede yer aldılar. Ancak bu hareketlerin temel iki niteliği bağımsızlık isteği ve İslamiyet'i korumaktı. Hepsi de İslam'ı milli varlıklarının temeli ve vazgeçilmez unsuru sayıyorlardı. Marksistler bile halklarının İslam'dan koparılmasına rıza göstermiyorlardı². Rusya Türkleri arasında en aktif rol oynayan topluluk Tatarlar olmuştur. Bunun sebebi uzun süre Rus hakimiyeti altında yaşayan Tatarların bir takım mücadeleler sonucunda ticaret ve eğitim konusunda öne çıkarak Tatar burjuvazisini oluşturmalarıdır³.

1905 yılından itibaren Rusya Türkleri, özgürlük yolunda siyasi faaliyetlerine hız verdiler ve bir dizi kurultay düzenlediler. Bu kurultayların tarih ve yerleri şu şekildedir: 15 Ağustos 1905 Ufa Müslüman Kurultayı, 15 Ağustos 1905 Rusya Müslümanlarının Birinci Kurultayı (Nijniy Novgorod), 26 Ekim ve 19 Kasım 1905 Akmescit Kurultayları, 13-23 Ocak 1906 Rusya Müslümanlarının İkinci Kurultayı (St. Petersburg), 22 Şubat 1906 Akmescit Kurultayı, 16-21 Ağustos 1906 Rusya Müslümanlarının Üçüncü Kurultayı (Nijniy Novgorod), 15 Haziran 1914 Rusya Müslümanlarının Dördüncü Kurultayı (Peterburg), 17 Mart 1917 Kırım-Akmescit Kurultayı, 16 Nisan 1917 Bakü Kurultayı, 1 Nisan 1917 1. Kazak Kurultayı (Orenburg), 21-26 Temmuz 1917 2. Kazak Kurultayı, 18-26 Aralık 1917 3. Kazak Kurultayı (Orenburg), 16-23 Nisan 1917 Taşkent Şura-yı İslam Kurultayı, 13-17 Nisan 1917 1. Ufa Müslüman Kurultayı, 24 Nisan 1917 Muslimeler Kurultayı (Kazan), 20-27 Nisan 1917 1. Bütün Rusya Müslüman Muallimler Kurultayı (Kazan), 27-30 Nisan Kazan Müslüman Harbi Şurası, Rusya Müslümanları Genel Kurultayı 1-11 Mayıs (Moskova) 1917. İlaveten 1917 tarihinde Hokand ve Orenburg'da yerel toplantılar düzenlendi.

1 Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye kadar)**, TTK Yayınevi, Ankara 1987, s. 390.

2 Seyfettin Erşahin, **Türkistan'da İslam ve Müslümanlar**, TDAV Yayınları, Ankara 2007, s. 68.

3 Dinçer Koç, "1917 Şubatı Rus İnkılabı'ndan Sonraki II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi", Akademik Bakış Dergisi, Celalabat-Kırgızistan Ocak 2006, sayı:8, s. 2.

1. 1905 Tarihinde Düzenlenen Türk-Müslüman Kurultayları ve 17 Ekim Manifestosu

1905 tarihinde Rusya Türkleri tarafından, geniş katılımımlı düzenlenen ilk kurultay, Ufa Kurultayıdır. Kurultayın toplanma sebebi, Hükümet tarafından dini ihtiyaçların düzenlenmesi olarak algılansa da, asıl amaç Rusya Türkleri arasındaki siyasi birleşmenin, ortak hareketin ilk önemli adımını teşkil etmektir. 10-15 Nisan tarihleri arasında hükümetin teşvikiyle “*Ulema Cemiyeti*” adı altında, Ufa müftülüğüne bağlı din adamları tarafından gerçekleştirilmiştir⁴. Kazan ve Moskova’dan gelen temsilciler, o tarihlerde Petersburg’da bulunan Orenburg müftüsüne taleplerini dile getirmişlerdir. Müftü ilk önce imparator daha sonra ise Başbakan Sergey Yulyeviç Witte⁵ ile görüşerek talepleri ilettiler. Bir kurultayın, hükümet tarafından kontrollü bir şekilde toplanması, Başbakan’ın da işine geldi. Çünkü Başbakan, Rusya Türkleri tarafından çeşitli bölgelerden gönderilen dilekçelerden bunalmış bulunuyordu. Bu toplantıyı düzenleterek Rusya Müslümanlarının isteklerinin önüne geçmeyi tasarlamaktaydı⁶. Davetiyeler, Orenburg müftülüğü tarafından konusuz olarak gönderildi. Bunun maksadı ise, imamların kurultaya hazırlıksız olarak gelmesini sağlamaktı. Davet edilen toplam 39 din adamından⁷ üçte biri toplantıya katıldı. Davet edilmeyip kurultaya katılanlar arasında Yusuf Akçura⁸ gibi önemli isimler bulunmaktaydı. Yusuf Akçura bu toplantıda imzalı bir dilekçe sundu. Dilekçede Ebusuud Ahtemov, Muhammet Zikir Remiev, Muhammet Yusuf Dibirdiev’in imzaları vardı. Dilekçede toplantıda alınan kararların halka bildirilmesi; yalnız dini değil sosyal ve siyasi meselelerin de incelenmesi için aydınlar ve din adamlarından kurulu bir heyetin de bu toplantıya katılmasına izin verilmesi isteniyordu⁹. Kurultay, Müftü Muhammedyar Sultanov’un açılış konuşması ile başladı. Kurultayda görüşülen konular; dini idarenin tek bir elde toplanması, müftülerin görevlendirilmesi, müftülerde aranacak ilave nitelikler, Kırgız-Kazakların müftülük idaresine alınması, imamlık ve müderrislik sınavları, müftülük teşkilatında bulunan hukuk şubesinin Adalet Bakanlığına, eğitim şubesinin Eğitim Bakanlığına, İdari Şubenin İçişleri Bakanlığına bağlı olması, müftülüğün maddi bakımdan iyileştirilmesi, müftülük kadrosunun genişletilmesi gibi konulardan oluşmaktaydı. Kurultayda alınan kararlar 19 bölüm ve 90 maddeden oluşan layihâ, Müftü Muhammedyar Sultanov’un mektubu ve görüşleriyle birlikte 12 Mayıs 1905 tarih ve 268 numarayla Başbakan’a yollandı. Aynı yıl Ufa Kurultayı adıyla kitap olarak basıldı¹⁰. Kurultayın kısa bir süre içerisinde ve eksik katılımımlı icra edilmesinden dolayı, alınan kararlar kimi Müslüman çevreler tarafından tatmin edici olarak görülmedi ve bu durum Nijniy Novgorod’da yapılacak olan “*Bütün Rusya Müslümanları*” Kurultayının temelini teşkil etti.

4 Nadir Devlet, **Millet ile Sovyet Arasında**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011, s. 30.

5 Hollanda kökenli Rus kontu. Witte’nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. **Sidney Harcave, The Memoirs of Count Witte, London 1990, M. E. Sharp Inc.**

6 Giray Saynur Bozkurt, **1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 128.

7 Davet edilenlerin listesi için bkz. Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, s. 95-96, not: 360.

8 Kazan Tatarlarından Türk Devlet Adamı, Kars Milletvekili, TTK Kurucu Üyesi. Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. **Yusuf Akçura, Hatıralarım, Ankara 2005, Hece Yayınları.**

9 Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, TTK Yayınevi, Ankara 1999, s. 96.

10 Bozkurt, **a.g.e.**, s. 135.

Abdürreşid İbrahim, İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşev, Ali Hüseyinzade, Alim Maksud, Bünyamin Ahtem gibi dönemin önde gelen isimlerinin girişimleriyle 10 Ağustos 1905 tarihinden itibaren Mekerce Fuarı'na (Nijni Novgorod Panayırına) ülkenin çeşitli yerlerinden temsilciler akmaya başladılar. Kurultay için validen iki kere izin istenmesine karşılık, bu müracaatlar geri çevrildi. Bunun üzerine Reşit İbrahim'in bir gemi kiralarak, kurultayı gemide gezinti esnasında düzenleme fikri kabul edildi¹¹. 15 Ağustos 1905'te davetliler "*Gustav Struve*" adlı gemide toplandılar. Toplantıya 120'den fazla kişi katılmıştı¹². Bu kongrede Türkistan'dan hiçbir temsilci yoktu. Katılımcılar Kazan, Azerbaycan ve Kırım'dan gelmekteydiler¹³. Kurultay, Şakir Sadık Rahmankul'un Kuran-ı Kerim okumasıyla başladı. Açılış konuşmasını İsmail Gaspıralı yaptı. Toplantıda genel olarak birlik, beraberlik vurgusu yapıldı. Şii ve Sünniler arasındaki anlaşmazlıklar son buldu. Alınan kararların zabıt müsveddesini Reşit İbrahim yanına aldı. Kurultayda, "*Müslümanların birleşmeleri, Rus aydınları ile birlikte demokrasinin savunulması, Rus vatandaşlarına verilen hakların ayınlarının Müslümanlara da verilmesi, eğitim alanında atılacak adımlar ve alınan kararların mahalli idareler tarafından yürütülmesi*" kararları alındı. Temsilciler 20 Ağustos'ta bölgelerine döndüler. Kurultay, Müslümanlar üzerinde olumlu etkiler bıraktı. Birlik olma fikri benimsendi. Ali Merdan Topçubaşı, Ahmet Agayev ve Reşid İbrahim kurulacak ittifakın nizamname ve siyasi programını ele aldılar¹⁴. Ancak Ekim manifestosu sonucunda Rusya'da toplam 11 parti kuruldu ve Müslümanlar hangi partiye destek verecekleri konusunda birlikte hareket edemediler. Bunun üzerine, Reşid İbrahim ve İsmail Gaspıralı Müslümanlar arasında genel bir toplantı yapma fikrini ortaya atmaya başladılar.

1905 yılında Rusya Türkleri tarafından bölgesel nitelik taşıyan kurultaylar da düzenlenmiştir. Bunda özellikle 17 Ekim Manifestosunun ülkede yarattığı kargaşa ortamı oldukça etkili olmuştur. 26 Ekim 1905 tarihinde İsmail Gaspıralı tarafından Bahçesaray Şehir Salonunda bir toplantı düzenlendi. Davete yaklaşık 100 kişi katıldı. Toplantı dört saat sürdü. Toplantıda, idarenin islahı, eşitlik, adaletin tam olarak sağlanması, yeni kurulan partilerin programları ve Polonya ile Finlandiya'nın Rus Hükümetinden talepleri gibi konular ele alındı. Bu toplantıda alınan en önemli karar, Rus Liberal Partisinin desteklenmesi idi. Gerekçe ise, Rus Liberal Partisinin, din ve millet ayrımı yapılmaksızın bütün milletlere eşit derecede imtiyaz vereceği ve herkese eşit derecede adalet ile davranılmasını talep edeceği idi. Bu gerekçe, Kâtip İsmail Efendi Lemanov tarafından dile getirildi¹⁵. Bu toplantı Kırım Türkleri arasında geniş yankı uyandırdı. Daha geniş çaplı bir toplantı yapılması konusunda ve Ağustos ayında "*Her vilayette, Müslüman İttifakı Cemiyetinin şubeleri açılacaktır*" kararını gerçekleştirmek üzere Akmescit'te 23 Kasım'da, bir toplantı yapılacağı Tercüman Gazetesinden duyuruldu.

Belediye Başkanı Mustafa Mirza ile 1. Bütün Rusya Müslüman Toplantısı Başkanı Tercüman Gazetesinin sahibi ve yazarı İsmail Gaspıralı bir araya gelerek toplantı tarihini 19 Kasım 1905

11 Bozkurt, a.g.e., s. 102.

12 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 103.

13 Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 200.

14 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 105.

15 Bozkurt, a.g.e., s. 203.

olarak tespit ettiler. Ancak katılımcıların sayıca çokluğu nedeniyle toplantı Zâdegân Sarayında yapılmak üzere 20 Kasım saat 10:00'a ertelendi. Toplantı Başkanlığına, İsmail Gaspıralı seçildi. Toplantıya Akmesic Valisi de katıldı. Toplantıda, ruhani idarenin değiştirilmesi ve güçlendirilmesi, vakıf işçilerinin iyileştirilmesi, Müslüman İttifakı Cemiyetine Kırım Müslümanlarının katılıp katılmayacağı, hangi Rus Partisinin siyasi işlerde destekleneceği gibi konular görüşüldü. Toplantı sonucunda ise, Müslüman İttifakı Cemiyetinin kurulmasının faydalı olacağı ve bu cemiyetin bir şubesinin de Kırım'da açılması gerektiği, desteklenecek Rus Partisi konusunda acele edilmemesi gerektiği, devlet dairelerinde çalışan memur Müslümanların durumları ile memurluğa seçilecek kimselerin gazete ilanıyla seçilmesi gerekliliği hususlarında karar alınmıştır¹⁶.

2. 1906 Tarihinde Düzenlenen Türk-Müslüman Kurultayları

Özellikle 1906'dan itibaren Rusya'nın çeşitli bölgelerinde çok sayıda gazetenin yayımlanması, Rusya Türklerinin parçalanmadan tek bir vücut halinde siyasi harekete ve seçimlere katılmalarını sağlamakla birlikte, Ekim Devrimi öncesindeki milli faaliyetlerin programının her bakımdan "birlik" fikri çerçevesinde oluşmasını sağlamıştır¹⁷.

İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı, 13-23 Ocak tarihleri arasında Petersburg'da gerçekleştirildi. 13 Ocak'tan itibaren şehre Rusya'nın her tarafından Müslüman temsilciler gelmeye başladı. Kurultayın aldığı ilk yara ise, yirmi Kazak delegenin Molla Carullah Bilgi ve Yusuf Akçura tarafından verilen ziyafete, Rus ordusunda görevli bir Kazak olan General Cengiz Han'ın tehditleri yüzünden katılmamaları oldu. Yalnızca bir Kazak imam yemeğe katıldı ve ağlayarak ifade ettiğine göre Beyleri Cengiz, Nogaylara (Tatarlara) katılmamaları, şehri terketmeleri yönünde tehditte bulunmakta idi¹⁸. 22 Ocak tarihine kadar toplantı için izin çıkmadı ancak katılımcılar ümitle beklediler. Nihayet 22 Ocak'ta Hasan Habibullah'ın evinde toplandılar. Toplantıya Gaspıralı başkanlık etti. Toplantı, 23 Ocak'ta Muhammet Alim Maksut'un evinde devam etti. Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nda alınan kararlar okundu. Toplantıda bulunanlar, Kuran-ı Kerim'e el basarak Rusya Müslümanlarının "ittifakı" için çalışacaklarına dair and içtiler. Toplantıya resmi izin vermeyen Hükümetin protesto edilmesine, Azerbaycan ve Kafkasya'da devam etmekte olan Ermeni vahşetini bütün Rusya Müslümanları namına kınayarak, bu konuda hükümete bir dilekçeyle temsili gönderilmesine, toplantıda bulunan delegelerin dönüşlerinde yerel Rus makamlarınca takibata uğrama hatta hapsedilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları halinde maddi yardımla dayanışma gösterilmesine karar verildi¹⁹. "Rusya Müslümanları İttifakı" teşkilatı kuruldu. Bu teşkilatın bir merkez komitesi olacaktı ve bütün Rusya 16 bölgeye bölünecekti. Toplantıda, ittifakın Merkez İdaresinin teşkil

16 Bozkurt, a.g.e., s. 213.

17 Ertuğrul Karas, "90. Yıldönümünde 1. Kırım Tatar Milli Kurultayı", Fikirde Birlik Dergisi, Sayı 20, s. 2.

18 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 106.

19 Bozkurt, a.g.e., s. 230.

görevi, Bakü şubesine verildi²⁰. Her bölgenin meclisi olacak, üyeleri o bölgede toplanan kongre tarafından seçilecekti ve Genel Kongreye faaliyet raporu verilecekti²¹. Ne yazık ki bölge meclisleri, Kazan hariç, maddi imkânsızlıklar yüzünden faaliyet gösterememiştir.

İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kurultayına katılan Kırım Türkleri, Kırım'a döndükten sonra mevcut durumun ve alınan kararların değerlendirilmesi için 22 Şubat 1906 tarihinde bir kurultay tertip ettiler. Kurultayın konusu ve içeriği Tercüman Gazetesinde duyuruldu. Kurultaya, Kırım'dan 100'den fazla temsilci katıldı. Kurultayda, İkinci Bütün Rusya Müslümanları Toplantısında alınan karar gereği, Kadet Partisinin desteklenmesi, düzenlenecek yeni yasadaki dini düzenlemelerin millet meclisine bırakılması, Kırım Müftüsünün ve “*uyezdi*” kadısının görevden alınması kararları alınmıştır²².

Bütün Rusya Müslümanlarının Üçüncü Kurultayı, 16-21 Ağustos tarihleri arasında Nijni Novgorod'ta (Mekerce Panayırında) yapıldı. Daha önceki umumi kurultaylar resmi makamlardan izin almadan gerçekleştirilmişti. Bu kurultayda ise, İçişleri Bakanlığında izin alınabildi. Resmi izin alınabildiğinden dolayı kurultay oldukça kalabalıktı. Türk ve Rus gazetelerinin muhabirleri de kurultayı izlemekteydi²³. Bu kongreye ilk defa, Astrahan bölgesinden Şah Mardan Kuççigul (Kazak) adında bir Türkistanlı iştirak etti²⁴. Kongrede temsil konusunda farklı görüşler ortaya atıldı. Ayaz İshaki, “*İttifak*”ın zenginler tarafından hazırlandığını öne sürerek, Müslümanların her sınıfı için ayrı bir parti kurulmasının gerektiğini söyledi. Reşid İbrahim ise yalnızca Rusya Müslümanlarını değil tüm dünya Müslümanlarını birleştirmek gerektiğini savundu. Yusuf Akçura ise, Rusya Müslümanlarının büyük çoğunluğunu toplayarak bir parti oluşturulması gerektiğini dile getirdi. Kurultayın en önemli konusu eğitimdi. Alınan karara göre, Rusya Müslümanlarının eğitim sistemi her bölgede aynı olacak, mahalli şive ile birlikte Türkleri birleştirici edebi Türkçe (Türkiye Türkçesi) okutulup, öğretilenecekti²⁵. Ayrıca eğitim konusunda, Rusya Eğitim Bakanlığının, Rus olmayan milletleri Ruslaştırma amacı güden layihası da tenkit edilmişti. Kurultayda görüşülen diğer önemli konu ise “*Dini-ruhani müesseselerin ıslahı*” idi. Bu madde için bir komisyon kuruldu. Komisyonun raporunda, Rusya Müslümanlarının dini müesseselerine ait yürürlükteki kanun ve hükümlerin değiştirilmesi, Rusya'daki müftülerin halk tarafından serbestçe seçilmesi, bütün Müslüman ruhanilerin maaş olarak hukuken Rus papazları ile aynı dereceye getirilmeleri teklif ediliyordu. Bunun yanında, Kongre başkanı Ali Merdan Topçubaşı'nın, Kafkasya'daki Sünnilik ve Şiiilik gibi mezheplerin, Müslümanların birleşmesinde bir engel teşkil etmemesi önerisi oy birliğiyle kabul edildi. Ayrıca, kadınların seçme ve seçilme hakları da kurultayda kabul edilen diğer bir konu oldu. Şahmerdan Molla, Kazak topraklarının, Rus göçmenleri tarafından zaptının engellenmesi konusunda bir teklifte

20 Bozkurt, a.g.e., s. 233.

21 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 107.

22 Bozkurt, a.g.e., s. 247-248.

23 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 109.

24 Hayit, a.g.e., s. 200.

25 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 111.

bulundu. Başkurt Şah Haydar Mirza Sırtlanov da Başkurtlar adına bu görüşe katıldı ve bu öneri zabıtlara eklendi²⁶. Uzun görüşmelerden sonra, Ali Merdan Topçubaşı'nın hazırlamış olduğu “İttifak” programı ufak değişikliklerle kabul edildi. Kongre sonucunda bir merkez komitesi seçildi. Bu komiteden üç kişi, daimi olarak Petersburg’da ikâmet edecekti. Bu suretle “İttifak” resmi bir siyasi parti haline getirilecekti. İttifak ve Kadet’lerin programı hemen hemen birbirine benzemektedir²⁷. Üçüncü Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı, diğer iki kurultaya nazaran, alınan kararlar ve siyasi yönde atılan adımlarla olumlu sonuçlar doğurmuş, Müslümanların birlikte hareket etmelerini kolaylaştırmıştır.

3. 1914 Tarihinde Düzenlenen Türk-Müslüman Kurultayları

Dördüncü Rus Dumasında, Rusya Müslümanların taleplerini, düşüncelerinin öğrenilmesine kanaat getirildiği için, Duma'nın Müslümanların topluca yaşadığı yerlerde incelemeler yapması olumlu karşılandı. Fakat, bu temaslar problemlerin anlaşılmasında yeterli olmayacağından, bir Müslüman kurultayının toplanmasına karar verildi. Rus Hükümeti, kurultayın çalışma alanını kısıtlamış, gazetecilerin toplantıya katılmasını yasaklamıştı. Vakıf, Tercüman ve Yıldız gazetelerinde, kurultayla ilgili yazılar yazıldı. 15 Haziran 1914’te, Petersburg’da yapılan kurultaya, Duma’nın Müslüman üyeleri, din adamları ve Rusya Müslümanlarının ileri gelenleri katıldı²⁸. Katılımcıların toplam sayısı 40’ın üzerindeydi²⁹. Kurultayda, dini hürriyet, Müslüman kadınların eğitim ve nikâh işleri, 13-15 yaşındaki kızların evlendirilmemeleri, Türk edebi meselesi gibi konular ele alındı. Rus hükümetinin kısıtlamalarından dolayı, kurultayda siyasi konulara değinilememiştir. Alınan kararlar; dini özgürlük, eğitim, Devlet Duma’sına Kazak-Kırgız’ların temsilci gönderme hakkı tanınması üzerineydi. Kararlar, Duma’da ele alınmadığından herhangi bir bakanlık, bu kararları incelemeye almadı.

4. 1917 Tarihinde Düzenlenen Türk-Müslüman Kurultayları

Kırım’da 1917 tarihindeki siyasi faaliyetler, 17 Mart’ta, Akmesic’te halkın cami önünde toplanarak, “Hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet” sloganları atmasıyla başladı. Bu olayı müteakiben, 25 Mart’ta “Bayan” adlı salonda Kırım’ın çeşitli yerlerinden gelen temsilciler, çeşitli konular üzerinde görüşüp birtakım kararlara vardılar. Bu kararlar hükümeti karşısına almayacak kadar masumdu. Kırım Tatarları, hükümet tarafından hesaba alınmak istiyorlardı. Bir diğer toplantı ise 25 Nisan’da gerçekleştirildi. Bu toplantıda ise, Ukrayna’nın Kırım’ı içine alan, Ukrayna devleti kurma teşebbüsü karşısında Kırım Tatarlarının nasıl bir yol izleyeceği görüşüldü³⁰. Aynı yılın 16 Nisan’ında, 300 delegenin katılımıyla, Ali Merdan Topçubaşı tarafından bir kurultay gerçekleştirildi. Alınan karar ise, Rusya’da federasyon sisteminin

26 A. Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 348.

27 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 115.

28 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 220.

29 Devlet, **Sovyet ile Millet**, s. 36.

30 Devlet, **Sovyet ile Millet**, s. 51-52.

kurulması yönündeydi. Orenburg'da ise Alihan Bökeyhanov idaresinde, 1 Nisan 1917 tarihinde 1. Kazak Kurultayı düzenlendi. Bu kongreye bütün Kazaklar katılmadığı için, 18 Nisan 1917'de Caynakov başkanlığında Alma-Ata'da bir kurultay daha düzenlendi. Bu toplantılar, Kazaklar arasındaki milli şuurun güçlenmesinde ve Alaş-Orda'nın özerklik talep eden programının oluşmasında etkili oldu³¹. Nitekim Bökey Han kurultayda, “*Kurtuluş Saati gelmiştir. Bizim siyasi hedefimiz, milli kurtuluştur*” demekteydi³². 21-26 Temmuz'da Orenburg'da, 2. Kazak Kongresi yapıldı. Kongrede, Kazak-Kırgız Demokrat Partisinin adı Alaş-Orda olarak değiştirildi. Partinin amacı, Kazak-Kırgız'lar için özerklik elde etmektir. Kurultayda, Kazak-Kırgız Milletlerine özerklik verilmesi, Kazak-Kırgız topraklarına Rus Hükümeti tarafından el konulmasının durdurulması, el konulanların iadesi ve bu toprakların su ihtiyacının giderilmesine yönelik kararlar alındı³³. 18-26 Aralık tarihleri arasında ise 3. Kazak Kongresi gerçekleştirildi. Bu kongrede, Demokratik Rusya Cumhuriyeti çerçevesi dahilinde özerklik ilan edildi. Kurultayda, Alaş-Orda adında bir hükümet kuruldu. Cetitam şehri hükümetin başkenti, Ali Han Bökey de hükümetin başbakanı oldu³⁴. Alaş Orda, faaliyetlerine 1920 yılının Mart'ına kadar devam edebildi ve bir süre sonra feshedildi. Ruslar karşısında tutunamayan Alaş Orda'nın feshedilme sebepleri; kendisine ait silahlı bir gücün olmaması, maddi kaynaklardan yoksunluk ve karşısında hiçbir kuvvet tanımayan Bolşeviklerin olmasıydı³⁵. Rusya Türkleri 1917 süreciyle başlayan özgürlükçü akımlardan yararlanıp kendi yolunu çizmeye çalışsa da karşısında Bolşevikleri bulmuştur. Özgürlükçü akımlar Türkler arasında uzun süredir bekledikleri bağımsızlıklarını kazanma ümidini alevlendirmiştir. Bolşeviklerin politika ve söylemlerinden etkilenilmiştir. Onları etkileyebilmek mümkün olmamıştır.

16-23 Nisan 1917 tarihleri arasında Şura-ı İslam'ı kuran Türkistan aydınları ve Molla Şip Ali Lapin liderliğindeki diğer bir grup tarafından, 93'ü Rus, toplam 450 temsilcinin katılımıyla Taşkent'te bir kurultay düzenlendi. Türkistan ve Rusya'nın geleceği müzakere edildi. Memleketin geleceği hakkında, yalnızca Rusların karar vermemesi gerektiği dile getirildi. Kamulaştırılan arazilerin, sahiplerine geri verilmesi ve Müslüman Merkezi Şurası'nın kurulması kararları alındı³⁶. Türkistan Müslümanlarının 1917 yılındaki ilk genel kurultayının hemen arkasından Şura-yı İslamiye, Türkistan için öngördüğü siyasi hedefler ve bunlara ulaşmak için mücadele usulünü Necat gazetesinin 28 Nisan 1917 tarihli nüshasında açıkladılar. Hedeflerin ortak amacı, Türkistan Müslümanlarını aynı çatı altında birleştirmek, birlik şuurunu köylere kadar yaymak ve birlikte hedefe yürütmektir³⁷. 14-17 Nisan'da Ufa'da, 23-24 Nisan'da Kazan'da, 24-27 Nisan'da

31 Devlet, *Sovyet ile Millet*, s. 52.

32 Hayit, *a.g.e.*, s. 252.

33 Robert Paul Browder, Aleksandr Fyodorovich Kerensky, *The Russian Provisional Government-1917, Documents*, v. 1, Stanford University Press, 1961 Stanford, California, p. 416.

34 Hayit, *a.g.e.*, s. 255.

35 Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 215.

36 Devlet, *Rusya Türkleri*, s. 247.

37 Saidakbar A'zamhocayev, Şura-yı İslamiye, Fen ve Turmuş, 1992/5-6, s. 19.'den naklen Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, TDAV Yayınları, Ankara 2007, s. 71.

yine Kazan'da benzer kongreler düzenlendi³⁸. Son kongreler daha çok milli parlamento, milli irade konuları ekseninde gerçekleşmiştir³⁹. 1917 yılında düzenlenen kurultaylarda kadınların toplum içerisindeki rolü, kadın-erkek eşitliği, şeriat ve çok eşlilik konuları yoğun şekilde tartışılmıştır. Özellikle çok eşliliğin mevcut dünya düzeninde kabul edilemeyeceği, kadınların toplum içerisinde daha aktif olması ve pozitif eğitim veren okulların kurulması ile ilgili adımlar atılmıştır. Bu dönemde yayın hayatı da aktiftir. “*Suyum Bike*” adlı kadın dergisi 1917 sonuna kadar çıkarılmıştır. Bolşeviklerin lideri Lenin politik otonomiye ve bağımsızlık fikrini kesinlikle reddetmiş ve karşı çıkmıştır. Bazı Tatarlar Kızıllara karşı savaşırken bir kısmı da onlarla müzakere içerisinde olmuştur⁴⁰.

1917 yılı içerisinde düzenlenen en geniş katılımlı ve alınan kararlar açısından en etkili, 1-11 Mayıs tarihleri arasında Moskova'da gerçekleştirildi. 900'e yakın kişi Rusya'nın çeşitli yerlerinden kurultaya katılmak için geldi. Bu delegelerin 112'si kadındı. Bugüne kadar yapılan kurultayların en kalabalığıydı. Umumi toplantılar açısından değerlendirildiğinde, bu beşinci kurultaydı. Kuran-ı Kerim okunarak toplantıya başlandı. 3. Kurultay hariç diğer kurultaylar genel olarak dini sorunların çözülmesine yönelikti. Ancak bu kurultay, olabildiğince siyasi konuya değinmekteydi. Kurultayın programı 13 maddeden oluşmaktaydı: Rusya'nın gelecekteki idare şekli, Medeni ve Mahalli Muhtariyet, Kurucu Meclis, Kadınlar Meselesi, İşçiler Meselesi, Toprak Meselesi, Kenar Ülkeler, Askeri Teşkilat Meselesi, Siyasi Teşkilat Meselesi, Kurucu Meclis'e seçim öncesi kullanılacak taktik, Savaştan zarar görenlere yardım şekilleri, bütün Rusya Müslümanlarının Milli Sovyetini seçmek. Görüldüğü üzere, Rusya Türkleri artık, Rusya üzerinde en az bir Rus kadar hak sahibi olmak, Rusya'nın geleceğini şekillendirmek istemekteydi. Kurultayda, 1916 ayaklanmasından sonra Doğu Türkistan'a göç edip geri dönen Kazak-Kırgızlara, Rus göçmenleri ve Rus askerleri tarafından yapılan zulüme de değinildi. 3 Mayıs'ta açılan üçüncü toplantısında, Rusya'nın gelecekteki siyasi idaresi hakkında görüşler belirtildi. Merkezîyetçi sistem ve federasyon üzerinde görüşler yoğunlaştı. Ahmet Salihov federasyonun Müslümanları ayıracağına değindi. Onun yerine milli-medeni muhtariyet hakkının kazanılmasının daha uygun olacağını değerlendirdi. Toplantıda, Mehmet Emin Resulzade ve Zeki Velidi Togan'da görüşlerini sundular. Resulzade mahalli-milli muhtariyet sistemini savunurken, Togan doğu, orta ve güney Türklerini bir federasyon şeklinde bileştirmeyi öngörüyordu.

Muhtariyet fikri Mehmet Emin Resulzade tarafından şu şekilde zikrediliyordu:

“Biz Azerbaycanlılar, Dağıstanlılar, Türkistanlılar, Kırgızlar gibi Türk kabileleri için işçilerini kendilerinin yönetebilecekleri muhtariyetler arzu ediyoruz. Böyle olmakla beraber bütün Rusya halklarının milli ve kültürel işlerinin koordinasyonu için Milli Şura vücuda getirilecektir. Tarihin suçu yüzünden topraklarından mahrum edilen İdil boyu ve Kırım Tatarları için milli ve kültürel muhtariyet kurulabilir. Fakat onlar da diğer Türkler gibi ortak milli şuraya gireceklerdir. Türk kabilelerinin birliği, kendi ifadesini şunda bulacaktır: ilkokullarda

38 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 249.

39 Koç, **a.g.e.**, s. 6.

40 Marianne Kamp, “*Debating Sharia-The 1917 Muslim Women's Congress in Russia*”, *Journal of Women's History*, John's Hopkin's University-2015, Vol. 27 No. 4, s. 13-37.

*ve halka mahsus edebi yayınlarda yerli lehçeler kullanılacaktır; ortaokullarda Türk dili öğrenilecektir; belki aynı zamanda bazı dersler de bu dille verilecektir; yüksek okullarda öğretim ortak Türk dilinde yapılacaktır. Müslüman halkların dini ve kültürel meselelerinin koordinasyonu için tek Dini Şura'nın kurulması imkan dahilindedir*⁴¹.

Kurultaylarda alınan ve alınacak kararları yönlendiren önemli liderlerin Bolşevik hareketinden bağımsız bir şekilde kendi milletlerinin özgürlük arayışı içerisinde olduğu görülmektedir. Bolşevik hareketi ise daha çok Çarlık rejimini devirme odaklı gelişmiştir.

4 Mayıs'ta yapılan toplantıda ise Rusya Müslümanlarının 1. Dünya Savaşı ve Maarif sistemi üzerine tartışıldı ve 24 maddelik karar alınarak kabul edildi. Kararın özünde, maarifin millileşmesinden bahsedilmekteydi. 9 Mayıs'ta alınan kararlar ise daha çok toplumun dini hayatı ve kadın hakları üzerine idi. Ayrıca Rusya'daki Türk esirlerden gelen mektuplar, mecliste okundu ve Harbiye Bakanı Kerenskiy'e durumları iletildi. 10 Mayıs'ta işçi meselesi ve askeri meseleler görüldü. Müslümanların askere alınmalarının tamamen kaldırılması, muvazzaf ordu muhafaza edildiği takdirde, ordunun milliyetlere göre askeri birliklerden oluşması kararı alındı. Toplantı boyunca alınan en önemli siyasi karar ise, Merkezi Müslüman Şurası'nın (Milli Şura) kurulması oldu. Şuraya 24 asil, 3 yedek üye seçildi. Asil üyelerin içinde Türkistan, Kazakistan ve Kırım adına seçilenler geçici olarak seçildiler. Bu kurultay; katılımcıların sayısı, tartışılan konuların kapsamı açısından 1905 yılı ile başlayan Türk Kurultaylarının en önemlisidir. Rusya'daki hürriyet rüzgârları, Türkler arasında da esmiş ve bir Türk birliğinin kurulabileceği fikri oluşmuştu. Ancak, her boyun kendi mücadelesini vermesi ve Türklerin birlik olamaması Bolşevik Rusya'nın Türk topraklarını işgali ile sonuçlanmıştır.

Sonuç

19. yüzyılın sonunda Türkistan'ın Rusya tarafından işgali, Türkistanlılar tarafından girişilen bütün askeri faaliyetler, ayaklanmalara rağmen önlenemedi. Çarlık Rusya'sında 1905 ihtilâli ile birlikte mevcut sistemin güç kaybetmesi, Rusya Türkleri arasında bağımsızlık ateşini körükledi. Askeri güce sahip olmadıkları için, siyasi faaliyetlerle özgürlüğe giden yolu aralamaya çalıştılar. 1905 yılındaki toplantılar daha çok dini hayatın düzenlenmesiyle ilgili talepleri içerse de, 1906 ve özellikle 1917 yıllarında düzenlenen kurultaylar siyasi hakları da talep etmekteydi. Rusya'nın Türkistan'ı işgali sırasında birlik olamayan ve bunun sonuçlarını çok ağır ödeyen Rusya Türkleri, bu kurultaylarla birlik olmaya çalıştıysa da başaramadılar ve akıbetleri yine aynı oldu. Rusya'nın “*al, böl, yönet*” politikası kuzeydeki Tatarları, Kafkasya Türklerini ve kendi içerisinde Türkistanlıları farklı milletlere böldü. Bu bölünme, Türkistanlıların gücünü zayıflattı ve 1991 yılına kadar sürecek olan Sovyet zulmünün başlangıcı oldu.

Bolşevikler ile Rusya Türklerinin alış veriş daha çok fikirsel alanda sınırlı kalmıştır. İki akım birbirinden bağımsız hareket etmiştir ve Rusya Türkleri mevcut durumu bir fırsat olarak algılayıp kendi yollarını çizmişlerdir.

41 Karaş, a.g.m., s. 5.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Browder, Robert Paul-Kerensky, Aleksandr Fyodorovich, **The Russian Provisional Government-1917, Documents**, v. 1, Stanford University Press, Stanford, California 1961.
- Devlet, Nadir, **Millet ile Sovyet Arasında**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011.
- Devlet, Nadir, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Erşahin, Seyfettin, **Türkistan'da İslam ve Müslümanlar**, TDAV Yayınları, Ankara 2007.
- Hayit, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- Kamp, Marianne, “*Debating Sharia-The 1917 Muslim Women's Congress in Russia*”, *Journal of Women's History*, John's Hopkin's University-2015, Vol. 27 No. 4, s. 13–37.
- Karaş, Ertuğrul, “*90. Yıldönümünde 1. Kırım Tatar Milli Kurultayı*”, *Fikirde Birlik Dergisi*, sy. 20, s. 2.
- Koç, Dinçer, “*1917 Şubatı Rus İnkılabı'ndan Sonraki II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi*”, *Akademik Bakış Dergisi*, Celalabat-Kırgızistan Ocak 2006, sy:8 s. 2.
- Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye kadar)**, TTK Yayınevi, Ankara 1987.
- Saynur Bozkurt, Giray, **1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008.
- Soucek, Svat, **A History of Inner Asia**, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Togan, A. Zeki Velidi, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

İkinci Karabağ Savaşının Türk Basınına Yansımaları: “Cumhuriyet” ve “Sabah” Gazeteleri

Reflections of the Second Karabakh War in the Turkish Press: “Cumhuriyet” and “Sabah” Newspapers

Şeyma Soğancıoğlu¹

1 Sorumlu yazar/Corresponding author:
Şeyma Soğancıoğlu (Yüksek Lisans Öğrencisi),
Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye
E-posta: seymasogancioglu60@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3424-3687

Başvuru/Submitted: 05.01.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.01.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
23.02.2022
Kabul/Accepted: 11.03.2022

Atıf/Citation: Soğancıoğlu, Şeyma. “İkinci Karabağ Savaşının Türk Basınına Yansımaları: “Cumhuriyet” ve “Sabah” Gazeteleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022): 89-120.
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.005>

öz

Sovyetler Birliği'nin dağılması sırasında Rus sömürgeciliğinin “eseri” olan birçok sorun gibi “Dağlık Karabağ Meselesi” de yeniden gündeme taşınmıştır. Bu yapıya sorun Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerginliği artırarak iki ülke arasında uzun süre devam eden bir savaşın çıkmasına neden olmuştur. Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının işgal edilmesiyle başlayan bu çatışmanın ilk evresi Birinci Karabağ Savaşı olarak tanımlanmaktadır. Şunu da belirtelim ki birinci ve ikinci Karabağ savaşları şeklindeki bir adlandırma savaşın karakterini tam olarak yansıtmamaktadır. Zira bu olay bir bütün olarak yaşanan Azerbaycan-Ermenistan Savaşının bir evresidir; saldıran taraf Ermenistan, topraklarını savunan taraf ise Azerbaycan'dır. Birinci Karabağ Savaşı döneminde Rusya'nın askeri yardımı ve küresel güçlerin diplomatik desteği sayesinde Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. 1994'te ilan edilen ateşkes sürecinde sorunun çözümüne dair herhangi bir ilerleme sağlanamamış, bilakis Ermenistan tarafı ateşkes rejimini sürekli ihlal ederek yeni bir savaş provoke etmiştir. 27 Eylül 2020'de Ermenistan'ın saldırısıyla İkinci Karabağ Savaşı başlatılmıştır. Azerbaycan'ın karşı saldırısıyla devam eden bu savaşta Ermenistan ordusu ağır yenilgiye uğramıştır. Savaş, 10 Kasım 2020'de Rusya'nın öncülüğünde Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes sağlanmasına dair Üçlü Bildiri'nin imzalanmasıyla durdurulmuştur. İkinci Karabağ Savaşı, ilk günden sonuna kadar dünya basını tarafından yakından izlenmiş, savaşa ilişkin haberler Türk basınında en üst sırada yer almıştır.

Bu çalışmada Türk kamuoyunda farklı ideolojiyi benimseyen ve çeşitli kesimleri hitap eden Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinin 27 Eylül-11 Kasım 2020 tarihleri arasında İkinci Karabağ Savaşı ile ilgili yayımlanan haberleri incelenmiştir. Geniş okuyucu kitlesine sahip olan Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinde İkinci Karabağ Savaşı ile ilgili yer alan haber ve yorumlar, Türk basınının konuya ilişkin tutumunun belirlenmesi açısından önemlidir.

Amahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Karabağ Sorunu, Türk basını, Türkiye

ABSTRACT

During the USSR's collapse/disintegration, the "Issue of Nagorno-Karabakh," like numerous other problematic "matters" arising from Russian colonialism, returned to the agenda. This artificial problem increased tensions between Azerbaijan and Armenia and ultimately triggered a long-lasting war between the two countries. The first phase of this conflict/clash, which began with Armenia's occupation of Azerbaijani territory, is defined as the First Karabakh War. It should be noted that the description of this conflict as the First and Second Karabakh Wars only imprecisely reflects its nature. The conflict is just a phase of the Azerbaijan-Armenia War; the offensive side is Armenia while the defensive side, which seeks to protect its territory, is Azerbaijan. During the First Karabakh War, with Russian military assistance and the diplomatic support of global powers, Armenia occupied approximately 20 percent of Azerbaijan's territory. Following the 1994 ceasefire, no progress was made toward resolving the problem. On the contrary, the Armenian side persistently violated the ceasefire regime and provoked a new war. With Armenia's attack on September 27, 2020, the Second Karabakh War began. Following Azerbaijan's counterattack, however, the Armenian army suffered a heavy defeat. The war was halted with the signing of the Tripartite Declaration, which established a ceasefire between Russia, Azerbaijan, and Armenia on November 10, 2020, under Russia's supervision. The Second Karabakh War was monitored closely by the global press from beginning to end, and news about the war was given top priority in the Turkish press. This study examines news articles about the Second Karabakh War published between September 27 and November 11, 2020 in the Cumhuriyet and Sabah newspapers, which adopt different ideologies and appeal to distinct segments of the Turkish public. News and comments about the Second Karabakh War in Cumhuriyet and Sabah, both of which have a wide readership, are important in gauging the attitude of the Turkish press on the subject.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Karabakh Problem, Turkish Press, Turkey

EXTENDED ABSTRACT

Following the Soviet Union's disintegration, important changes occurred in the South Caucasus. In this region, Azerbaijan, Armenia, and Georgia declared their independence and sought to rebuild their national identities. During the nation-building process, the Karabakh conflict re-emerged between Azerbaijan and Armenia. This region, long a subject of dispute between the two states, is the defining feature of relations between Azerbaijan and Armenia. Armenia's struggle to assert control in the Karabakh region has led to conflicts. The First Karabakh War began with Armenia's occupation of Azerbaijani territory and resulted in a war that affected the whole region. Ultimately, Armenia occupied about 20 percent of Azerbaijan's territory. Due to the Armenian occupation, Karabakh became a source of serious tension between the two countries. Following the 1994 ceasefire, no progress was made toward resolving the problem. On the contrary, the Armenian side persistently violated the ceasefire regime and provoked a new war. With Armenia's attack on September 27, 2020, the Second Karabakh War began. Following Azerbaijan's counterattack, however, the Armenian army suffered a heavy defeat. The war was halted with the signing of the Tripartite Declaration, which established a ceasefire between Russia, Azerbaijan and Armenia on November 10, 2020, under Russia's supervision. The Second Karabakh War was monitored closely by the global press from beginning to end, and news about the war was given top priority in the Turkish press.

In this study, reflections of the Second Karabakh War in the Turkish print media are discussed and the attitude of the Turkish press toward the war is analyzed. Specifically, it examines news articles published between September 27 and November 11, 2020 in the Cumhuriyet and Sabah newspapers, which appeal to distinct segments of Turkish public opinion. The news and comments about the Second Karabakh War in Cumhuriyet and Sabah, both of which have a wide readership, are important in gauging the attitude of the Turkish press on the subject.

In general, the Turkish press closely followed developments between Azerbaijan and Armenia, and continuously shared the reality of events in the region with the Turkish public while adopting a fair and objective stance. During the war, many representatives and journalists of Turkey's press agencies and newspapers went to the battlefield. They relayed news to the Turkish public and to the wider world, including details of developments in the field and of Armenia's attacks against civilian sites. They also supported the Azerbaijani military's just struggle with news, articles, commentaries, and images. Through photographs and interviews obtained at the scene of such incidents, the Turkish press exposed Armenia's position as an occupier and its clear violation of the laws of war and of the international agreements to which it is party. Analysis of newspapers has demonstrated that images taken during the war were frequently given space in the headline news.

This study examines news and commentary articles published throughout the war in two newspapers that consistently adopt divergent political stances and publication policies. One of these newspapers is Cumhuriyet, while the other is Sabah.

Cumhuriyet gave extensive coverage to developments in the Second Karabakh War between Azerbaijan and Armenia and published many articles on the subject. On September 28, 2020, the newspaper announced the war with the headline "War At The Border" and used the following in the main heading: "Azerbaijan Retakes 7 Villages In The South Of Karabakh." The text of the news article includes the intermediate heading "Caucasian Fire" and indicates that, following Armenia's targeting of civilian sites, Azerbaijan commenced an operation toward Karabakh, which had been occupied in 1992. Between October 1 and 31, Cumhuriyet frequently gave space to news concerning the war that between Azerbaijan and Armenia. The headings of relevant news articles on the first page of the newspaper are as followed: "War In The Caucasus," "There Is A War Going On In The ECHR As Well," "The Clashes In Karabakh Are Not Slowing Down," "Dispute With Moscow," "Residential Areas Are Being Targeted," "Attack Against Ganja," "It's Seeking To Pull Russia Into The War," "Russia Stuck In The Middle," "Putin Draws The Line," "Civilians Targeted Again," "Ceasefire Is Near At The Karabakh Line," "Fragile Ceasefire At The Karabakh Line," "Civilians Shot During The Humanitarian Ceasefire," "Aliyev's Turkey Proposal Rejected," "Azerbaijani Civilians Are Weeping," "Lavrov: Turkey Should Be Transparent About Its Activities In Nagorno-Karabakh," "Armenia Strikes Anguished Civilians," "They Have Struck Nakhchivan As Well," "They Have Struck The Children," "The Ceasefire Has Been Violated Again," "Yerevan Threatens

To Officialize The Occupation," "Şentop Is In Ganja," "Karabakh Traffic," "Peacekeeping Force To Karabakh," "The Armenian Military Has Child Soldiers," "Azerbaijani Leader Aliyev: Turkish Jets Will Fly If External Attack Occurs," "Armenia Has Struck Civilians."

Between 27 September and November 10, Sabah published numerous news pieces concerning the war between Azerbaijan and Armenia. On September 28, 2020, Sabah announced the Second Karabakh War with the headline "Azerbaijani Slap Against The Occupier Armenia." The subheading of the news article stated: "Quickly responding to Armenia that was striking Azerbaijani villages with heavy artillery, Azerbaijan has retaken 7 villages in Karabakh that have been under occupation for 30 years." The actual text of the article includes the intermediate heading "Retaliation In Kind By Azerbaijan" and indicates that many civilians were killed and injured in Azerbaijani villages that had been subjected to heavy bombardment by Armenia's military. It goes on to emphasize that Azerbaijan's military retaliated by destroying military equipment and installations belonging to Armenian units, then draws attention to Azerbaijan retaking seven villages in Karabakh that had been under Armenian occupation for 30 years.

The following are news headings concerning the war from the first page of the newspaper between October 1 and 31: "Azerbaijan Writes History," "Rogue State [Armenia], [You Should] Leave Karabakh," "Armenia Strikes Civilians," "[Armenia's] Massive Defeat," "This Struggle Will Continue Until Karabakh Is Liberated," "Don't Fire, We Surrender," "Azerbaijan To Victory Step By Step," "Call To Prayer In Karabakh After 27 Years," "We Will Stand By Azerbaijan Until Victory," "Shame On You Turkish People," "They Are Fleeing On Foot," "Armenian Headquarters Destroyed," "Seize The Opportunity, Retreat From Karabakh," "They Will Either Retreat, Or We Will Take It Back Through War," "Cowards," "The Armenians Struck Us At Night While We Were In Our Beds," "Proof Of The War Crime," "Azerbaijan Weeps For The Orphaned Children," "We Would Rather Die Than Be Left Without A Homeland," "Burial In The Dark With Telephone Light," "My Father's Most Painful Burden," "They Killed Our Children At Night While They Were Asleep," "The Key Town Of Shusha Surrounded," "One City And 24 Villages Liberated," "Armenian Battalion Destroyed," "I No Longer Have A Life," "Iranian Border Section Of Nagorno-Karabakh Now Under The Control Of Azerbaijan," "Armenian Soldiers Fleeing En Masse," "Armenia Paying 600 Dollars To The PKK Members At The Battlefield," "Armenian Communications Network Disabled," "Armenia Sending Children to the Battlefield," "If They Attack, They Will See Turkish F-16s," "Armenia Violates The Ceasefire Within Four Minutes," "Massacre By Armenia: 21 Martyrs, 70 Wounded," "Here Is The Proof Of The War Crime," "Azerbaijan Pounding At Shusha's Door."

During the war, the newspapers Cumhuriyet and Sabah generally adopted a similar stance that respected the sensitivity of the Turkish and Azerbaijani publics. Beyond this similarity, however, the two newspapers took different approaches in their presentation of the issue. Sabah, for example, in line with the Turkish government's firm stance, highlighted Turkish-Azerbaijani unity, Armenian aggression, Azerbaijan's just war, and the Republic of Turkey's support for

Azerbaijan. It has been observed, however, that some of the articles published in Cumhuriyet showed a more restrained attitude to the war. Nonetheless, despite some exceptions, it can be said that both newspapers demonstrated a fair stance concerning the Second Karabakh War and Azerbaijan's just position.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Güney Kafkasya'da gelişen etnik çatışmalar ve bu bağlamda meydana gelen güvenlik sorunları Türkiye'yi her zaman ilgilendirmiştir. Keza bu bölge, jeopolitik bakımdan Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Dahası, söz konusu Azerbaycan olunca bu ilgi daha da artmıştır. Dört komşusunun üçüyle anlaşmazlık içerisinde olan Ermenistan'ın, Türkiye'ye karşı suçlayıcı iddiaları ve Azerbaycan'a karşı saldırgan tavırları Türk kamuoyunda her zaman tepkiyle karşılanmıştır. Sosyal, ekonomik, askeri ve beşerî potansiyel bakımından son derece zayıf bir ülkenin bu kadar büyük iddialarda bulunması normal bir durum değildir. Rusya'nın arkasına sığınan, ayrıca Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve birçok ülkelerin diplomatik desteğini alan Ermenistan, saldırgan tavrını gün geçtikçe şiddetlendirmiştir. Ayrıca, bahsi geçen büyük devletlerin taraflı tutumu işgalci Ermenistan'ı bir hayli cesaretlendirmişti. Birinci Karabağ Savaşında Azerbaycan topraklarının işgal edilmesinin temel sebeplerinden biri de budur. 1994 Bişkek Protokolü ile sağlanan ve 27 yıl devam eden ateşkes rejimi Ermenistan tarafından defalarca ihlal edilmiştir. Azerbaycan tarafı, ateşkes ihlallerini önlemeye çalışmış, Türkiye'de değişik uluslararası platformlardaki girişimleriyle Azerbaycan'a verdiği diplomatik desteği kesintisiz şekilde devam ettirmiştir. 2016'da yaşanan 4 Gün Savaşı ve 2020'de meydana gelen Tovuz Çatışması sırasında bu destek yeteri kadar açık ve kararlı bir şekilde ifade edilmiştir. 2020'de yaşanan gelişmeler üzerine Türkiye tarafı Azerbaycan'a; “talep etmesi durumunda her türlü (askeri destek dahil) destek vereceğini” defalarca beyan etmiştir. Türkiye, yaptığı açıklamalarda bölgesel güvenlik ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparken, askeri destek boyutunu ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, ülke ordularının ortak tatbikatları ikili askeri ilişkilere ivme kazandırarak stratejik iş birliğini yeni düzleme taşımıştır. İkinci Karabağ Savaşı boyunca siyasi ve askeri kurumların yanı sıra Türk basını da Azerbaycan'ın haklı davasına yoğun destek sağlamıştır. Gerek görsel gerek yazılı basın cephede yaşanan olayları dünya kamuoyuna duyurmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki yapılan savaşların, tarihsel arka planı ele alınarak iki ülke arasında gerçekleşen savaşların etkenleri tanımlanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise İkinci Karabağ Savaşının Türk yazılı basınındaki yansımaları incelenmiş ve gazetelerin birinci sayfalarında yer alan haberler ele alınmıştır. Gazetelerde öne çıkan ve önemli görülen haberlerin genellikle ilk sayfadan verilmesi nedeniyle, çalışmamızda gazetelerin manşetlerinde yer alan haberler analiz edilmiştir. Bu süreçte yaşanan önemli gelişmelerin Türk basınına nasıl yansıdığı Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinin manşet haberleriyle ortaya koyulmuştur. Farklı ideolojilere sahip olmaları ve geniş okuyucu kitlelerine ulaşması açısından bu iki gazete seçilmiştir. Bu doğrultuda, Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinin 27 Eylül-11 Kasım 2020 tarihleri arasında birinci sayfadan yayımlanan haberleri ele alınmış ve konuyla ilgili başlık, spot ve içeriklere çalışmamızda yer verilmiştir. Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinin İkinci Karabağ Savaşı ile ilgili haberleri incelenirken haberlerde kullanılan başlıkları, haber metinleri, haberlerin giriş cümleleri, görseller, spotlar ve analizler gösterilmeye

çalışılmıştır. Çeşitli kesimlere hitap eden Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinin İkinci Karabağ Savaşı ile ilgili yer alan haber ve yorumlar, Türk basınının konuya ilişkin tavır ve tutumunun belirlenmesi açısından önemlidir.

1. Savaşın Tarihi Arka Planı ve Genel Seyri

Kafkasları işgal eden Rusya'nın, uygulamaya koyduğu demografik politikalar, özellikle Azerbaycan'ın batısı, Karabağ'ın dağlık bölgesi ve Gence'ye sürekli Ermeni göçleri yaşanmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun sistematik, amaca yönelik ve planlı şekilde organize ettiği bu göçler bölgenin demografik yapısını ciddi şekilde etkilemiş, 1918'de Güney Kafkasya'da kurulacak Ermeni devletinin nüfus unsuruna altyapı hazırlamıştır. Çok küçük bir alanda oluşturulan Ermenistan Cumhuriyeti kısa süreli bağımsızlık döneminde komşu devletler olarak Azerbaycan ve Gürcistan'a yönelik toprak taleplerinde bulunmuş, silahlı çeteler oluşturma, saldırı, terör eylemlerinde bulunma ve savaş çıkarma yoluyla topraklarını genişletmeye çalışmıştır. Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra doğrudan Moskova yönetiminin baskısıyla Azerbaycan topraklarının önemli bir parçası Ermenistan'a bırakılmış, Karabağ'ın dağlık bölgesinde asılsız gerekçelerle yapay bir özerklik tesis edilmiştir. Sonraki dönemlerde de bölgede, toprak ve nüfus bakımından Ermenistan'ın çıkarlarına hizmet eden politikalar uygulanmıştır.

Sovyetler Birliği dağılma sürecine girdiği sırada Ermenistan yönetimi, ülke sınırları içinde yaşayan Türk ahaliyi şiddet, baskı ve tehdit yoluyla, yaşadıkları topraklardan kovmuştur. Bu politikaların temelinde, bölgedeki Türk varlığını zayıflatma ve Ermeniler üzerinden Rus etkisinin güçlendirme stratejisi yatmaktadır. Bu bağlamda, Güney Kafkasya'da Türk nüfus alanının daralmasını, Türklük açısından; iki yüzyıldır devam eden sömürge politikasının doğurduğu son derece olumsuz bir süreç olarak karakterize edilebiliriz.¹

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle Ermenistan, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasını teşkil eden Dağlık Karabağ Özerk Vilayetini, ilhak etme yönünde değişik talepler ileri sürmüştür. Kısa süre sonra, vilayetin Ermenistan'a katılmasını öngören bir girişimin stratejik hata olduğunu anlayan Ermeniler, Dağlık Karabağ'ın self determinasyon hakkını gündeme getirmişler. Ermeni terörünün tırmanması, silahlı çetelerin ve nizami Ermenistan ordusunun doğrudan saldırıları sonucunda Azerbaycan tarafı ciddi insan ve toprak kayıpları vermiş, yüz binlerce Azerbaycan vatandaşı, kendi ülkesinde, yurtlarından edinmiştir. Bu süreçte, bölgede yaşanan en korkunç cinayetlerden birisi 25-26 Şubat 1992'de gerçekleşen Hocalı Soykırımı'dır. Rusya'nın yardımıyla Ermenistan silahlı güçleri ve Karabağ'daki çetelerden oluşan sözde "Arsak Ordusu" Hocalı'ya saldırarak, sivil halkı acımasızca katletmiştir.²

1 Bkz: Ali Asker, İki Yüzyıl Devam Eden Kıyım, Sürgün ve Baskı: Kafkasya'da Türk Nüfus Alanının Daralması, *Türk Dünyası ve Göç. Vatandan Yeni Vatanlara* (Derleyen: Çağla Gül Yesevi), Küre Yayınları, (İstanbul 2021): 99-118.

2 Osman Nuri Aras vd., *Karabağ Savaşı: Siyasi-Hukuk-Ekonomik Analiz*, Ed. Osman Nuri Aras, Bakü: Qafqaz Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008: 12.

1993-1994 yılları arasında Dağlık Karabağ ve çevresini işgal eden Ermeniler birçok iskân birimini yakıp yıkmışlardır. İnanılmaz boyutlara ulaşan bu yıkımlar sonucunda hayalet kasabalar ortaya çıkmıştır. 1994’te imzalanan ateşkes anlaşmasının ardından savaş durdurulsa da Ermenistan tarafından sıklıkla yapılan ihlaller Azerbaycan’ın askeri ve sivil kayıplarına neden olmuştur. Bu ihlallerden en büyüğü 2-5 Nisan 2016 yılında gerçekleşen 4 Gün Savaşı’dır. Bu olay ateşkes sürecinde yaşanan ilk ciddi kırılma olarak tarihe geçmiştir. Nitekim Azerbaycan ordusu, üçüncü bir tarafın müdahalesi olmayacağı takdirde Ermenistan ordusunu kısa sürede ağır yenilgiye uğratabileceğini göstermiştir. İkinci kırılma ise 12 Temmuz 2020’de yaşanmıştır. Bu defa düşman saldırısı tamamen farklı bir bölgeye, Azerbaycan-Ermenistan sınırındaki Tovuz bölgesine yapılmıştır. Bu saldırı Azerbaycan toplumunda büyük yankı uyandırmış, halk sokaklara çıkarak, Azerbaycan yönetiminden Ermenistan’a hak ettiği şekilde karşılık vermesini istemiştir. Bu olay Türk kamuoyu ve basında ciddi tepkiler doğurmuş, Türkiye’nin dost ve kardeş ülke olarak her zaman Azerbaycan’ın yanında yer alacağı en üst düzeyde yapılan açıklamalarda dile getirilmiştir.³ Çok geçmeden Azerbaycan tarafı, Ermenistan’ın ciddi bir saldırı hazırlığı içinde olacağına dair istihbarat alındığını açıklamıştır. 27 Eylül 2020’de Ermenistan ordusunun Azerbaycan mevzilerine düzenlediği saldırılar karşısında Azerbaycan ordusu taarruza geçmiş, böylece İkinci Karabağ Savaşı başlamıştır. 44 gün devam eden bu savaşta Ermenistan ordusu, art arda aldığı büyük darbelerle yok olmanın eşiğine gelmiştir.⁴ Ermenistan yönetimi, başta Rusya olmak üzere büyük devletlerden yardım talebinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Azerbaycan ve Türkiye’ye karşı asılsız suçlamalarda bulunarak uluslararası kamuoyu desteğini arkasına almak istemiştir. Fakat bu çabalar hiçbir işe yaramamış, Rusya sessizliğini korumuş, uluslararası kuruluşlar müzakere masasını göstermiş, saldırganı himaye eden Fransa’nın desteği ise siyasi söylemlerin ötesine geçememiştir. İran ise yaptığı çelişkili açıklamalarla savaş konusundaki samimiyetsizliğini ifşa etmiştir. Savaşı askıya almak ve Ermenistan’ın yenilgiye doğru gidişatını bir şekilde durdurmak amacıyla tertiplenen “ateşkes önerileri” Azerbaycan tarafından açık şartlara bağlanmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, “sadece Ermeni ordusunun Azerbaycan topraklarını tamamen terk etmesi ve Paşinyan yönetiminin uluslararası kamuoyu önünde özür dilemesi durumunda, Azerbaycan hükümetinin müzakere masasına oturabileceğini vurgulamıştır.”⁵

3 Bkz: Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu saldırı Ermenistan’ın çapını aşan bir hadisedir, <https://qha.com.tr/haberler/guncel/cumhurbaskani-erdogan-bu-saldiri-ermenistan-in-capini-asan-bir-hadisedir/224116/>, 14.07.2020, (Erişim Tarihi: 13.03.2021); No: 149, 12 Temmuz 2020, Azerbaycan’a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk., https://web.archive.org/web/20200712222134/http://www.mfa.gov.tr/no_149_-azerbaycan-a-yonelik-ermenli-saldirisi-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 10.02.2021); Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar’dan Fransa’ya sert tepki: Herkesin efelik yapacağı bir ülke olmadığımızı görsünler, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/07/17/milli-savunma-bakani-hulusi-akardan-fransaya-sert-tepki-herkesin-efelik-yapacagi-bir-ulke-olmadigimizi-gorsunler>, 17.07.2020, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

4 Savaşın seyri konusunda bkz: Ali Asker, Zeynep Gizem Özpınar, “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10, 1 (2021): 83-106.

5 Ali Asker, Doç. Dr. Asker: Kremlin’den Umdüğünü Bulamayan Paşinyan Çaresiz Bir Şekilde Yenilgiyi Seyrediyor, <https://qha.com.tr/haberler/doc-dr-asker-kremlin-den-umdugunu-bulamayan-pasinyan-caresiz-bir-sekildenyenilgiyi-seyrediyor/255810/>, 08.10.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

Azerbaycan ordusu kısa sürede işgal altındaki bölgeleri düşmandan temizlemiş, son derece önemli olan Şuşa harekâtını gerçekleştirerek Ermenistan ordusunu yenilginin eşiğine getirmiştir. Bu durumda, Rusya yeniden devreye girmiş, ateşkesin tesis edilmesine ilişkin Üçlü Bildiri imzalanarak 10 Kasım 2020 tarihi saat 00.00'dan itibaren ateşkes ve çatışmaların durdurulmasına karar verilmiştir. Bildiride belirlenmiş tarihlere uygun olarak Ermenistan ordusunun işgali altındaki topraklar aşamalı Azerbaycan'a iade edilecek, Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın koridorunda 1960 asker, 90 zırhlı araç ve 380 özel askeri araçla Rus barış güçleri konuşlandırılacaktır. Rusya Barış Güçleri, bölgede beş yıl bulunacak. Tarafların, söz konusu sürenin sona ermesine altı ay kala bunun uygulanmayacağını bildirmemesi halinde, süre otomatik olarak beş seneliğine yenilenecektir. Anlaşmaların uygulanmasına dair kontrolün sağlanması amacıyla kontrol merkezi oluşturulacak, 5 kilometre genişliğindeki Laçın koridoru Rusya'nın Barış Gücü'nün kontrolünde olacaktır. Bildiride ayrıca, yerinden edilmişler, mülteciler, esirler ve tutsaklarla ilgili, ayrıca cenaze konusunda hükümler yer alırken Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan'ın batı bölgeleri arasında ulaşım hattının devreye sokulması öngörülmüştür.⁶ Görüldüğü gibi "otuz sene devam eden sözde ateşkes, özde işgal sürecini ölü noktadan hareket ettiren şey Azerbaycan'ın askeri gücü olmuştur." Bu güce dayanarak "sahada kazanılan zafer sorununun çözümüne ilişkin diplomatik süreçte de Azerbaycan'ın elini kuvvetlendirmiştir."⁷ Bu savaş, ilk günden sonuna kadar Türk basınının başta gelen konuları arasında yer almıştır. Savaş sonrası dönemde de bölgede yaşanan gelişmeler yine Türk basını tarafından mercek altına alınmıştır.

2. İkinci Karabağ Savaşında Türk Basını

2.1. Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet gazetesi, Azerbaycan ile Ermenistan arasında geçen İkinci Karabağ Savaşı ile ilgili gelişmelere geniş yer vermiş ve konuyla ilgili çok sayıda haber yayımlamıştır. Gazete Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan savaşı 28 Eylül 2020 tarihinde birinci sayfasından "Sınırdaki Savaş" manşetiyle duyurmuş ve "Azerbaycan, Karabağ'ın güneyinde 7 köyü geri aldı" üst başlığına yer verilmiştir. Haber "Sınırdaki Savaş" başlığı büyük puntolarla verilerek, savaşın Türkiye'nin sınırında yaşandığına dikkat çekilmiştir. Haberde, "Kafkasya Ateşi" ara başlığıyla Ermenistan'ın sivil yerleşimleri hedef almasının ardından Azerbaycan'ın 1992'de işgal edilen Karabağ'a yönelik harekât başlattığı belirtilmiştir. Verilen içerikte Ermenistan'ın

6 Bkz: "Azerbaycan'ın Karabağ zaferi: İşte anlaşmanın maddeleri", Erişim Tarihi: 13 Şubat 2021. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycanin-karabag-zaferi-iste-anlasmanin-maddeleri-529782.html>; "Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya liderlərinin birgə bəyənəti", <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-54878139>, 10.11.2020 (Erişim tarihi: 12.12.2020); Yalçın Sarıkaya, *44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi* (Rapor), Türk Akademisi Siyasi, Sosyal, Stratejik Araştırmalar Vakfı, (Ankara 2020): 22.

7 Ali Asker, "Güney Kafkasya'nın Güvenliği ve 2. Karabağ Savaşı'nın Düşündürdükleri", *Rumeli Üniversitesi, 25-26 Mart 2021 İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu, Tam Metin ve Özet Kitabı* (Editörler: Sinem Yüksel Çendek, Armağan Örkü), İstanbul Rumeli Üniversitesi 2021: 98-102.

sivil yerleşim yerlerini hedef aldığı ön plana çıkarılmış olup Azerbaycan’ın cevap niteliğinde başlattığı harekatta Azerbaycan’ın haklılığı vurgulanmıştır. Haberde yer alan harita görseli ile yaşanan çatışmaların ardından arabalarıyla bölgeyi terk eden sivillerin görselinin birlikte verilmesi haberin tamamlayıcılığı açısından önemlidir. Devamında kayıplar veren iki ülkenin de ilk saldırıyı karşı tarafın yaptığını ileri sürerek ‘savaş hali’ ilan ettikleri aktarılmıştır. Haberde iki ülkenin de savaşa dair açıklamalarına yer verilmesi, gazetenin tarafsızlığını göstermektedir. Haberin devamında Azerbaycan’ın Fuzuli ile Cebrail’deki 7 köyü kurtardığı bildirilmiştir. “Karabağ’ı Kurtarma Sözü” ara başlığıyla verilen diğer haberde ise Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı’na bağlı Uluslararası İlişkiler, Tahliller Merkezi Şube Müdürü Cavid Veliyev’in “*Savaşın sorumlusu demografiyi değiştiren Ermenistan’dır. Kelbecer’deki tepeleri aldık*” ifadesine yer verilmiş, ardından Ankara’nın Bakü’ye tam destek verdiği, Ermenistan’ın ise TSK’nın bölgede olduğunu iddia ettiği ifadelerine yer verilmiştir. “Rusya ve İran devrede” ara başlıklı diğer haberde ise Rusya Devlet Başkanı Putin’in, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile görüştüğü belirtilmiş ve Rusya’nın “*Derhal çatışmayı durdurun*” şeklindeki açıklamasına yer verilmiştir. Haberin devamında İran’ın ateşkes çağrısı yaptığının altı çizilerek İran’dan arabuluculuk önerisi geldiği dile getirilmiştir. Burada Rusya ve İran’ın açıklamalarına yer verilerek iki ülkeden gelen ateşkes vurgusunun ön plana çıktığını görmekteyiz. “Yavuz: Bıçak Kemiğe Dayandı” ara başlıklı haberin detayında ise Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik saldırılarına ilişkin Emekli Tümgeneral Ahmet Yavuz’un, “*Artık bıçak kemiğe dayandığında Azerbaycan bir karar verecek ve bu, bir savaşa dönüşebilir*” şeklindeki ifadesi yer almıştır. “Türkiye’den şu anda talebimiz yok” ara başlıklı haberde ise Türkiye’nin Azerbaycan’ın yanında olduğunun altını çizen Azerbaycan’ın Ankara Büyükelçisi Hazar İbrahim’in, “*Ermenistan saldırdı, biz yanıt veriyoruz*” söylemine yer verilerek şu an Türkiye’den bir talepleri olmadığı şeklinde açıklamada bulunmuştur. Haberde sunulan açıklamaların yorum yapılmadan sadece bilgi olarak okuyucuya aktarıldığı görülmekte olup bahsi geçen ifadelerden ise Ermenistan’ın saldırıyı başlatan taraf olduğu anlaşılmaktadır.⁸

29 Eylül 2020 tarihinde “Ateşkes İçin ‘Çekilin’ Şartı” başlığını taşıyan haberde “Karabağ’da çatışma büyüyor. Ermenistan’a çifte uyarı” üst başlığı yer almıştır. Birinci sayfadan verilen haberin devamında ise “Yabancı Güçler Bölgede” ara başlığıyla Dağlık Karabağ’daki savaşta Azerbaycan’a göre yüzlerce, Ermenistan’a göre 31 Ermeni askerinin öldüğü, iki ülkenin de karşı tarafın yabancı güçlerle savaştığını ileri sürdüğü belirtilmiştir. Burada her iki ülkenin birbirlerinin iddialarına cevap niteliğindeki açıklamalarına yer verilmesi, gazetenin objektif tutumunun devam ettiğini göstermektedir. Haberin devamında Rusya ve İran’ın ateşkes baskısını artırdığı ve Bakü ve Ankara’nın, “*Ermenistan işgal ettiği toprakları boşaltmalı*” şeklindeki uyarısına yer verilmiştir. Haberde Rusya ve İran’ın ateşkes ile ilgili açıklamalarına tekrar dikkat çekilmiştir. “Tuzağa Düşülmemeli” ara başlıklı haberde ise Türkiye’nin Azerbaycan’a desteğinin doğal olduğunu belirten Eski Bakü Büyükelçisi Faruk Loğoğlu’nun “*Ermenistan’ın*

8 “Sınırdaki Savaş”, *Cumhuriyet*, 28 Eylül 2020.

bir hesabı da Türkiye ve Rusya'yı karşı karşıya getirmektir. Türkiye bu tuzağa düşmemeli. Aktörler devreye girer ve çatışma uzamaz” şeklindeki ifadelerine yer verilmiştir.⁹ Gazetenin 6. sayfasında yer verilen “Rusya ve Türkiye karşı karşıya gelebilir” başlıklı haberin ayrıntısında ise Loğoğlu, Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğunu beyan ederken bu şartlarda dahi ağırlığını barıştan yana koymasını ve bu ihtilafın barışçıl yöntemlerle çözülmesini sağlayacak adımlar atmasının daha doğru olacağını vurgulamıştır. Yazıda, “*Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını silah yoluyla alma seçeneği tabii ki var. Ama tercih edilmesi gereken yöntem her şeye rağmen diplomasi olmalı. Çünkü Azerbaycan bu konuda haklıdır*” açıklaması yer almıştır. Sahadaki çatışmaların savaşa dönüşme potansiyelinin olabileceğini belirten Loğoğlu'nun “*Bu çatışmaların kısa sürede durdurulması için Rusya dahil uluslararası aktörlerin ağırlık koyacağını ve bu çatışmaların uzun vadeye yayılmayacağını düşünüyorum.*” ifadeleri aktarılmıştır. Konuyla ilgili açıklamalar yapan Loğoğlu tarafından Azerbaycan'ın haklılığına vurgu yapılmış ancak Ermenistan'ın başka hesaplar içerisinde olabileceğine dikkat çekerek Türkiye'ye birtakım uyarılarda bulunmuştur. Loğoğlu'nun konuyla ilgili ifadelerinden iki ülkenin uzlaşmasında diplomasiye yana bir tavır ortaya koyduğu görülmektedir. Gazetenin, olayla ilgili röportajlara yer vermesiyle haberi güçlendirmiştir.¹⁰

30 Eylül 2020 tarihinde ise Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan gelişmeleri gazete birinci sayfadan “Türkiye-Rusya Diyalogu Çözer”, “Karabağ'da BM Devreye Giriyor” ve “Ne İnsani Ne Vicdani” başlıklarıyla sunmuştur. “Karabağ'da BM Devreye Giriyor” başlığını taşıyan haberde BM Genel Sekreteri Guterres'in Azerbaycan ve Ermenistan'ın liderleriyle görüşerek BM Güvenlik Konseyi'nin toplanacağı bildiren açıklamasına yer verilmiş, Rusya'dan ise Türkiye'ye “*Ateşkes için elinden geleni yap*” çağrısı geldiğine vurgu yapılmıştır.¹¹ “Türkiye-Rusya Diyalogu Çözer” başlığını taşıyan haberde Azerbaycan-Ermenistan çatışmasını değerlendiren uzmanların analizlerine birinci sayfada kısaca değinilmiştir. Analist Şafak Mert'in Ermenistan'ın Rusya'nın onayı olmadan bir saldırı başlatamayacağını vurguladığı yer almıştır. Gerilimi Türkiye-Rusya diyalogunun çözeceğini ve yaşananların Ankara'ya yeni bir baskı yapma yolu olduğunu belirten Emekli Büyükelçi Uluç Özülker'in “*Bu işin sonunda Azerbaycan ayağa kalkarsa sürpriz olmaz*” şeklindeki açıklamasına yer verilmiştir. Gazetenin 6. sayfasında yer alan haberin detayında ise Şafak Mert, Ermenistan'ın sadece askeri değil, propaganda anlamında da saldırı için hazırlık yaptığını belirterek, “*Hatta Fransa ve Yunanistan'ın da aynı söylemleri yayması Ermenistan'ın uluslararası destek için çalışmalarına önceden başladığını gösteriyor*” şeklinde bir tespitte bulunmuştur. Emekli Büyükelçi Özülker ise Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz ihracatıyla son yıllarda güçlendiğine vurgu yaparak, “*Para arttığı ölçüde silahlanma da arttı. Bunun arkasında Türkiye de var. Türkiye, Azerbaycan ordusunu eğitir durumdadır*” ifadeleri kullanılmıştır. Amerika ile diyalog ve sorunları konuşacak bir ortamın olmadığını ancak Rusya ile böyle olmadığını dile getiren Özülker, “*Ermenistan hem suçlu hem güçlü.*

9 “Ateşkes İçin ‘Çekilin’ Şartı”, *Cumhuriyet*, 29 Eylül 2020.

10 “Rusya ve Türkiye karşı karşıya gelebilir”, *Cumhuriyet*, 29 Eylül 2020.

11 “Karabağ'da BM Devreye Giriyor”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 2020.

Sebepsiz yere sivilleri hedef alıyor, diğer yandan olmayan halkını seferberliğe çağırıyor. Olmayan ekonomiyle savaşa kalkıyor. Bunlar altından kalkabileceği durumlar değil. Bugünlerde Ortadoğu ve Doğu Akdeniz 'de karmaşa varken, burada çatışma olursa Türkiye yönünden çok arzu edilebilecek bir şey olmayacak. Olayı ileri safhalara taşıtmamak konusunda Rusya'yla harekete geçebileceğimiz düşüncesindeyim." şeklindeki ifadelerine yer verilmiştir. Haberde uzman ve analistlerin Karabağ Savaşına dair önemli tespitlerde buldukları ve konuyla ilgili okuyucuya detaylı bilgiler aktardıkları görülmektedir.¹² "Ne İnsani Ne Vicdani" başlıklı haberde ise Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaların ardından Ermeni yurttaşların nefret söyleminin hedefi olduğuna dikkat çekilmiştir.¹³

Cumhuriyet gazetesi, 01-31 Ekim tarihlerinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan savaşa yönelik haberlere sıkça yer verilmiştir. Gazetenin birinci sayfasından verilen haberler şunlardır: "Kafkaslarda Savaş", "AİHM'de de Savaş", "Moskova Beklemede", "Moskova ile Anlaşmazlık", "Karabağ'da Yerleşim Alanları Hedefte", "Gence'ye Saldırı", "Rusya'yı Savaşa Çekme Peşinde", "Rusya Arada Kaldı", "Putin Sınırı Çizdi", "Yine Siviller Hedef Alındı", "Karabağ Hattında Ateşkes Yakın", Karabağ Hattında Kırılğan Ateşkes", "İnsani Ateşkeste Siviller Vuruldu", "Azerbaycan Sivillere Ağlıyor", "Ermenistan Acılı Sivilleri Vurdu", "Nahçıvan'ı da Vurdular", "Çocukları Vurdular", "Ateşkeske Yine Uyulmadı", "Erivan'dan İşgali Resmileştirme Resti", "Şentop Gence'de", "Karabağ Trafığı", "Karabağ'a Barış Gücü", "Azerbaycan Lideri Aliyev: Dış Saldırı Olursa Türk Jetleri Uçar", "Ermenistan Sivilleri Vurdu".¹⁴

Bu haberlerden bazılarının içerikleri ise şu şekildedir:

04 Ekim 2020 tarihinde yer verilen "Karabağ'da Yerleşim Alanları Hedefte" başlıklı haberde Azerbaycan'dan Ermeni güçlerinin Ağcabedi, Ağdam, Goranbay ve Terter şehirlerinin bazı mahallerine topçu atışıyla saldırdığı açıklamasının geldiği belirtilirken Ermenistan'dan ise Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a kapsamlı bir taarruz başlattığı açıklamasının geldiği ifade edilmiştir. Gazete her iki ülkenin de açıklamasına yer vererek tarafsız bir bakış açısı yansıtmaya çalışmıştır. Haberin görselinde ise savaşta mağdur olan siviller yer almış ve Karabağ'daki yerleşim alanlarının hedefte olduğuna dikkat çekilerek Ermenistan işgali altındaki Azerbaycan topraklarında yaşanan savaşın giderek şiddetlendiğine vurgu yapılmıştır. Haberin detayında Azerbaycan lideri Aliyev'in ateşkes çağrılarına "Minsk Grubu 28 yıldır bizi oyaladı. 30 yıl daha bekleyecek vaktimiz yok" yanıtını verdiği aktarılmıştır.¹⁵

05 Ekim 2020 tarihinde ise "Gence'ye Saldırı" başlıklı haberde "Dağlık Karabağ'da çatışma hız kesmiyor. Azerbaycan, Cebrail'i de işgalden kurtardı" üst başlığına yer verilmiştir. Haberin detayında Azerbaycan'ın Gence kentinde sivillerin yaşadığı yerlerin füzelerin hedefi olduğuna dikkat çekilmiş ve "yine siviller hedef oldu" ifadesine yer verilmiştir. Gence'ye yönelik saldırıda bölgedeki bir üssün de hasar gördüğünün iddia edildiği, bazı binaların ağır

12 "Türkiye-Rusya Diyalogu Çözer", *Cumhuriyet*, 30 Eylül 2020.

13 "Ne İnsani Ne Vicdani", *Cumhuriyet*, 30 Eylül 2020.

14 *Cumhuriyet*, 01-31 Ekim 2020.

15 "Karabağ'da Yerleşim Alanları Hedefte", *Cumhuriyet*, 04 Ekim 2020.

hasar aldığı ve farklı bölgelerdeki saldırılarda 22 kişinin öldüğünün duyurulduğu aktarılmıştır. Haberde Azerbaycan halkına yapılan saldırının altı çizilmiş olup haberi güçlendirmek amacıyla yapılan saldırının görseli de birinci sayfadan verilerek Ermenistan'ın sivillere yönelik bir saldırı gerçekleştirildiği öne çıkmaktadır.¹⁶

06 Ekim 2020 tarihinde yer alan “Rusya’yı Savaşa Çekme Peşinde” başlıklı haberde ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in açıklamalarına yer verilmiştir. Haberde; “Aliyev, Erivan Yönetimini Suçladı: Rusya’yı savaşa çekme peşinde” ifadesine yer verilmiştir. Aliyev, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarına saldırarak Rusya’yı savaşa çekmek istediğine vurgu yaparak, “[Ermenistan] bizim doğrudan kendilerine saldırmamızı istiyor. Bizim Ermeni halkıyla sorumuz yok” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Haberin devamında Azerbaycan ordusunun, Ermenistan işgali altındaki Dağlık Karabağ hattında ilerlerken toplam 22 yerleşim birimini geri aldığı belirtilerek Azerbaycan ordusunun askeri başarısına değinilmiştir. Haberin detayında Azerbaycan tarafından, sivilleri vuran Ermenistan’ın savaş suçu işlediğini belirten ifadelerine yer verilmesiyle Ermenistan’a karşı olumsuz bir yaklaşım söz konusudur.¹⁷

07 Ekim 2020 tarihli “Rusya Arada Kaldı” başlıklı haberde Cumhuriyet gazetesi, “Kafkaslardaki çatışmaya sessiz kalan Moskova’nın öncelikleri ‘şimdilik’ farklı” üst başlığı yer almıştır. Haberin detayında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalarda şimdiye kadar Karabağ’da ‘anahtar elinde tutan ülke’ olan Rusya’nın göreceli bir sessizlik içinde olduğuna dikkat çekilerek Moskova’nın tavrının Batı yanlısı Paşinyan iktidarına bağlayanların olduğuna değinilmiştir. Ayrıca bir süredir Ermenistan’a işgal altında tuttuğu beş bölgeyi Azerbaycan’a vermesi için telkinde bulunan ancak yanıt alamayan Moskova’nın şu sıralar ölüm kalım meselesi olarak gördüğü Belarus’la meşgul olduğu ifade edilmiştir. Haberde Ermenistan ile Rusya arasındaki ilişkilerin arka planı hakkında okuyucuya bilgi verilmiş olup Rusya’yı ‘anahtar elinde tutan ülke’ olarak nitelendirerek Karabağ çözümünde ana etken olarak göstermiştir. “Türkiye’den Net Destek” ara başlıklı haberde ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Azerbaycan’ı ziyaret ederek Türkiye’nin Azerbaycan desteğini net şekilde ortaya koyduğuna da vurgu yapılmıştır. Haberde Türkiye’nin Azerbaycan’ın yanında olduğuna dikkat çekilmiştir. “Rusya Arada Kaldı” başlıklı manşetin “27 Sivil Yaşamını Yitirdi” alt başlığıyla yer alan haberde ise Ermenistan işgalindeki Dağlık Karabağ hattında çatışmalar sürerken Ermenistan ordusunun Gence’nin ardından füzelerle vurduğu Terter kentinde de sivillerin hedef alındığına dikkat çekilmiştir. Habere göre, kadınlar ve çocukların sığınakta korkulu günler geçirdiği belirtilerek sivil vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Haberin detayında Ermenistan’ın siviller arasında panik yaratmaya çalıştığını söyleyen Azerbaycan’ın, toplam 27 sivilin yaşamını yitirdiğini ve 143 kişinin de yaralandığını ifade eden açıklamalara yer verilmiştir. Haberde sivillere yönelik saldırıların yapıldığına vurgu yapılarak, gazetenin sivillere yönelik bakış açısı yansıtılmıştır.¹⁸

16 “Gence’ye Saldırı”, *Cumhuriyet*, 05 Ekim 2020.

17 “Rusya’yı Savaşa Çekme Peşinde”, *Cumhuriyet*, 06 Ekim 2020.

18 “Rusya Arada Kaldı”, *Cumhuriyet*, 07 Ekim 2020.

11 Ekim 2020 tarihli “Karabağ Hattında Kırılğan Ateşkes” başlıklı haberde ise Ermenistan işgali altındaki Dağlık Karabağ krizi için devreye giren Rusya’nın, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının görüşmesinden ateşkes kararı çıkardığına değinilmiştir. Haberde, cenaze ve esirlerin değişimi için anlaşmaya varıldığı ve ateşkesin sağlanması yönünde karar alındığı, Bakü, Erivan’ın ateşkesi ihlal ettiğini duyururken ateşkesle ilgili Ankara’nın temkinli olduğu ifade edilmiştir. Gazete, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yapılan ateşkesle ilgili gelişmeleri okuyucuya aktarmış ve ateşkes kararında Rusya’nın etkili olduğuna yer vermiştir.¹⁹

12 Ekim 2020 tarihli “İnsani Ateşteste Siviller Vuruldu” başlıklı haberde Bakü ve Erivan’ın Moskova’da anlaştığı insani ateşkesin üzerinden 24 saat geçmeden Ermenistan’ın Gence’ye balistik füze saldırısı düzenlediği ve saldırıda en az 9 sivil yaşamını yitirirken, 34 kişinin de yaralandığı belirtilmiştir. Azerbaycan’ın, Erivan yönetiminin ateşkesi provoke ettiğini Ermenistan’ın da kendilerine saldırı yapıldığını iddia ettiği haberde yer almıştır. Burada yine iki tülkeye de söz hakkı tanıyan gazete, objektif tutumunu öne çıkarmıştır. Ankara’nın ise “*Uluslararası toplum Erivan’a sesini yükseltmeli*” çağrısını yaptığına yer verilmiştir. Haberde Türkiye’nin, Azerbaycan’a yapılan saldırılar nedeniyle uluslararası kamuoyuna seslenerek Ermenistan’a gerekli uyarıların yapılması gerektiğine dikkat çekilmiştir.²⁰

16 Ekim 2020 tarihindeki “Ermenistan Acılı Sivilleri Vurdu” başlıklı haberde “Mezarlığa Saldırıda 3 Kişi Öldü” üst başlığına yer verilmiştir. Haberin detayında Ermenistan’ın 10 Ekim’de ilan edilen insani ateşkesi yine ihlal ettiğine vurgu yapılırken Azerbaycan’ın Terter kentinde düzenlenen cenaze töreninin hedef alındığına, saldırıda 3 sivilin yaşamını yitirdiğine, 5 sivilin ise yaralandığına dikkat çekilmiştir. Gazete, Ermenistan’ın sivillere yönelik yapılan saldırısına eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Ankara, “*Ermenistan, insani değerlerle bağdaşmayan hukuk tanımaz yüzünü dünyaya bir kez daha ortaya koydu*” açıklamasıyla Ermenistan’a karşı tepkisini göstermiştir. Gazete, Türkiye’nin Ermenistan’a yönelik olumsuz açıklamalarına da yer vermesiyle Ermenistan’a olan eleştirel bakış açısını sürdürmüştür. Haberin devamında ise Azerbaycan ordusunun 6 köyü daha işgalden kurtardığı ifade edilmiştir. Burada Azerbaycan’ın Ermenistan’a karşı askeri başarısı yinelenmiştir.²¹

18 Ekim 2020 tarihli “Çocukları Vurdular” manşetindeki haberde insanlık suçu işleyen Ermenistan’ın sivilleri uykuda hedef aldığına yer verilmiştir. “*İnsanlık suçu işleyen Ermenistan*” ifadesiyle saldırının haksızlığına göndermede bulunan Cumhuriyet gazetesi, “Çocukları Vurdular” başlığıyla sivillere yönelik saldırıyı açık ve net bir şekilde eleştirmiştir. Haberin görselinde Ermenistan’ın sivil yerleşim yerlerini hedef aldığı ön plana çıkarılarak yaşanan çatışmanın insani boyutunu gözler önüne sermiştir. Ermenistan’ın işgali altında bulunan Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerdeki çatışmaların şiddetlendiğinin altı çizilerek Ermenistan’ın sivil yerleşim birimlerini hedef aldığını ve Gence’de çocukların da aralarında bulunduğu 13 sivilin yaşamını yitirdiği belirtilmiştir. Haberde, Ermenistan’a yanıtın savaş meydanında

19 “Karabağ Hattında Kırılğan Ateşkes”, *Cumhuriyet*, 11 Ekim 2020.

20 “İnsani Ateşteste Siviller Vuruldu”, *Cumhuriyet*, 12 Ekim 2020.

21 “Ermenistan Acılı Sivilleri Vurdu”, *Cumhuriyet*, 16 Ekim 2020.

verileceğini söyleyen Aliyev'in, "Biz hiçbir zaman sivillere saldırmayacağız" şeklindeki ifadesi aktarılmıştır. Gazetede, Aliyev'in Ermenistan sivillerine saldırmayacağına yönelik açıklamasının yer alması, Ermenistan'ın aksine Azerbaycan tarafının sivil halkın güvenliğinin korunmasındaki net duruşuna dikkat çekilmektedir. Ermenistan'ın ise sivillere saldırmadığını ileri sürdüğü belirtilmiştir. Her ne kadar Ermenistan'ın haksızlığı vurgulansa da bu ülkenin de açıklamasına yer verilerek tarafsızlık sağlanmaya çalışılmıştır. Azerbaycan'ın Fuzuli kentini ve 7 köyü kurtardığı da haberde yer almıştır.²²

İnsanlık suçu işleyen Ermenistan, sivilleri uykuda hedef aldı: **13 ölü**

Çocukları vurdular

ERMENİSTAN işgali altındaki Dağlık Karabağ ve çevresindeki kentlerde çatışmalar şiddetlendi. Sivil yerleşim birimlerini hedef alan Ermenistan, önceki gece de Azerbaycan'ın Gence ve Mingçeçvir kentlerine füze saldırısı düzenledi. Gence'de çocukların da aralarında bulunduğu 13 sivil yaşamını yitirdi.

AZERBAYCAN, "uluslararası toplumun artık Ermenistan'ın barbarca eylemlerini görmesini" istedi. Aliyev, Ermenistan'a yanıtın savaş meydanında verileceğini belirterek "Biz hiçbir zaman sivillere saldırmayacağız" dedi. Ermenistan'ın sivillere saldırmadığını ileri sürdü. Azerbaycan, Fuzuli kentini ve 7 köyü kurtardı. - 7 Ocak

21 Ekim 2020 tarihli "Şentop Gence'de" başlıklı haberde TBMM Başkanı Mustafa Şentop'un sivillerin vurulduğu Gence'yi ziyaret ettiğine değinilmiştir. Haberde TBMM Başkanı Mustafa Şentop'un Gence'yi ziyaret etmesiyle Türkiye'nin Azerbaycan'a yanında olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın Zengilan kenti ile 24 köyü daha geri aldığı belirtilerek Azerbaycan'ın Ermenistan karşısındaki üstünlüğü yinelenmiştir.²³

09 Kasım 2020 tarihinde yayımladığı "Şuşa Kurtarıldı" başlıklı haberde Azerbaycan ordusunun, Dağlık Karabağ'daki tüm yolların keşiştiği Şuşa kentini Ermenistan işgalinden kurtardığına yer verilmiş ve haberin duyurulmasının ardından Bakü'de sevinç gösterilerinin yapıldığı belirtilmiştir. Gazete, Şuşa'nın kurtarılmasıyla ilgili gelişmelere yer vererek savaşın Azerbaycan lehine sonuçlanabileceğini ve savaşta Azerbaycan'ın üstünlüğünü okuyuculara yansıtmıştır.²⁴

22 "Çocukları Vurdular", *Cumhuriyet*, 18 Ekim 2020.

23 "Şentop Gence'de", *Cumhuriyet*, 21 Ekim 2020.

24 "Şuşa Kurtarıldı", *Cumhuriyet*, 09 Kasım 2020.

10 Kasım 2020 tarihli “23 Köy Daha Kurtarıldı” başlığıyla Dağlık Karabağ’ın kalbi olarak nitelendirilen Şuşa’da 09 Kasım’da zafer ilan eden Azerbaycan ordusunun 23 köyü daha geri aldığına ve Hankendi kentinden de Ermeni göçünün başladığına değinilmiştir. Haberde Azerbaycan’ın askeri üstünlüğünün tekrar vurgulandığı görülmektedir.²⁵

Cumhuriyet gazetesi, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan savaşın sonucunu 11 Kasım 2020 tarihinde “İki Ülkenin Zaferi” başlığıyla duyurmuş ve “Ermenistan, rayonları Azerbaycan’a iade ediyor; Rusya bölgeye yerleşiyor” üst başlığı yer almıştır. Üst başlıkta verilen ifadeye göre Azerbaycan ve Rusya’nın zaferine işaret edildiği görülmektedir. Haberin devamında yer alan “Yarım Kalan Hesap” ara başlığıyla Dağlık Karabağ’daki çatışmaların Bakü ve Erivan’ın Rusya arabuluculuğunda imzaladığı anlaşmayla durduğu belirtilmiş, antlaşmaya göre Ermenistan’ın rayonları terk edeceği ancak Dağlık Karabağ’daki egemenliğin süreceği, Nahçıvan’dan Azerbaycan’a koridor açılacağı aktarılmıştır. “Aliyev: Diz Çöktürdük” ara başlıklı haberde ise antlaşmaya göre bölgeye barış gücü göndermeye başlayan Rusya’nın, Kafkasya’daki kontrolünü artırdığına vurgu yapılmış ve TSK’nın ateşkesi kontrol merkezinde olacağı aktarılmıştır. Azerbaycan’ın zaferiyle ilgili Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in “*Düşmanı topraklarımızdan kovduk, diz çöktürdük*” şeklindeki ifadesine yer verilmiştir. Gazetede Aliyev’in “Diz Çöktürdük” ifadesinin yer almasıyla, Azerbaycan’ın Ermenistan karşısındaki gücü ve üstünlüğü gösterilmiştir. Antlaşma sonrası Azerbaycan’da bayram havası yaşandığı belirtilirken Azerbaycan ve Türkiye bayraklarıyla kutlamalar yapıldığına dikkat çekilmiştir. Burada Azerbaycan ve Türkiye birlikteliğine vurgu yapılmıştır. Paşinyan’ın yenilgiyi kabul etmesinin ardından Ermenistan halkının parlamento binasını bastığı dile getirilmiştir.²⁶

Cumhuriyet gazetesinin 27 Eylül-11 Kasım 2020 tarihlerinde İkinci Karabağ Savaşıyla ilgili birinci sayfadan verilen haber içeriklerinin sayısı aşağıda verilmiştir:

Tablo 1. Cumhuriyet Gazetesi Birinci Sayfasında İkinci Karabağ Savaşını Konu Alan İçeriklerin Günlere Göre Dağılımı	
Tarih	Haber Sayısı
27 Eylül 2020	-
28 Eylül 2020	1
29 Eylül 2020	1
30 Eylül 2020	3
1 Ekim 2020	3
2 Ekim 2020	-
3 Ekim 2020	1
4 Ekim 2020	1
5 Ekim 2020	1
6 Ekim 2020	1
7 Ekim 2020	1
8 Ekim 2020	1

25 “23 Köy Daha Kurtarıldı”, *Cumhuriyet*, 10 Kasım 2020.

26 “İki Ülkenin Zaferi”, *Cumhuriyet*, 11 Kasım 2020.

9 Ekim 2020	1
10 Ekim 2020	1
11 Ekim 2020	1
12 Ekim 2020	1
13 Ekim 2020	-
14 Ekim 2020	1
15 Ekim 2020	-
16 Ekim 2020	1
17 Ekim 2020	1
18 Ekim 2020	1
19 Ekim 2020	1
20 Ekim 2020	1
21 Ekim 2020	1
22 Ekim 2020	1
23 Ekim 2020	1
24 Ekim 2020	-
25 Ekim 2020	-
26 Ekim 2020	-
27 Ekim 2020	1
28 Ekim 2020	-
29 Ekim 2020	1
30 Ekim 2020	-
31 Ekim 2020	-
1 Kasım 2020	-
2 Kasım 2020	-
3 Kasım 2020	-
4 Kasım 2020	1
5 Kasım 2020	-
6 Kasım 2020	-
7 Kasım 2020	-
8 Kasım 2020	-
9 Kasım 2020	1
10 Kasım 2020	1
11 Kasım 2020	1

Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasından Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşıyla ilgili toplam 33 haber içeriği verilmiştir. 27 Eylül-11 Kasım 2020 arasında gazetenin savaşa ilgili gelişmeleri genellikle ilk sayfadan okuyucularına bilgi verdiğini görmekteyiz.

Gazetenin savaşa ilgili haberlerin genelinde yorum yapılmadan bilgi olarak okuyucuya aktarılmıştır. Gazete tarafından savaşa ilgili tarafsız bir çizgi izlemeye çalışılmış ancak Ermenistan'ın Azerbaycan sivillerine yönelik gerçekleştirdiği saldırılar gazete tarafından açık ve net bir şekilde eleştirilmiştir. Haberlerde sivil vurgusunun sürekli yapıldığı ve bu vurgunun çatışmada çekilen görsellerle güçlendirilerek okuyucuya aktarıldığı görülmektedir. Cumhuriyet gazetesi haberlerinde Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşında Azerbaycan'a her zaman destek

verdiğini okuyuculara belirtmiş olup, ayrıca Rusya'nın bölgedeki önemli konumuna sürekli dikkat çekmiştir. İkinci Karabağ Savaşıyla ilgili haberlerde alanında uzman, analist ve devlet adamlarının görüşlerine yer verilmiş ve okuyucuyu bu konuda bilgilendirmiştir.

2.2. Sabah Gazetesi

Sabah gazetesinde 27 Eylül-10 Kasım tarihleri arasında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı ile ilgili çok sayıda haber yapılmıştır. Sabah gazetesi, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı'nı 28 Eylül 2020 tarihinde “İşgalci Ermenistan’a Azeri Tokadı” manşetiyle duyurmuş ve haber başlığı büyük puntolarla verilmiştir. Başlıkta Ermenistan’ın işgaline karşılık Azerbaycan’ın güçlü tepkisine dikkat çekilmiştir. Haberde “*Azeri köylerini ağır toparla vuran Ermenistan’a derhal cevap veren Azerbaycan, 30 yıldır işgal altındaki Karabağ’da 7 köyü geri aldı*” ifadesi kullanılmıştır. “Azerbaycan’dan Misliyle Karşılık” ara başlığıyla verilen haberin içeriğinde ise Ermenistan ordusunun ağır bombardımana tuttuğu Azerbaycan köylerinde birçok sivilin öldüğü ve yaralandığı belirtilmiştir. Karşılık veren Azerbaycan ordusunun Ermeni birliklere ait çok sayıda askeri teçhizat ve tesisi yok ettiğinin altı çizilerek Azerbaycan’ın 30 yıldır Ermenistan işgalindeki Karabağ’da 7 köyü geri aldığına dikkat çekilmiştir. Gazetede Ermenistan’ın saldırılarına yönelik negatif tutum devam etmekte ve Ermenistan’ın işgalci tavrına dikkat çekilmektedir. Haberin detayında Fuzuli bölgesinin Karahanbeyli, Gervend, Köy Gerediz, Yukarı Abdurrahmanlı köyleri ile Cebrail bölgesinin Büyük Mercanlı ve Nüzgar köylerinin Azerbaycan ordusunun kontrolüne geçtiği belirtilmiştir. “Karabağ Azerbaycan’ındır” ara başlıklı haberde ise şehit ve yaralıların bulunduğunu belirten Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, “*Şehitlerimizin kanı yerde kalmayacak. Ermenistan ordusuna ait askeri araçları imha ettik. Kendi öz topraklarımızı savunuyoruz. Karabağ bizimdir. Karabağ Azerbaycan’ındır*” şeklindeki konuşmasına yer verilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in konuşmasında Ermenistan’ın saldırısı karşısındaki haklılığına vurgu yapılmıştır. “Tüm Gücümüzle Yanınızdayız” alt başlıklı haberde Türk milletinin her zaman olduğu gibi bugün de tüm imkânlarıyla Azerbaycanlı kardeşlerinin yanında olduğunu dile getiren Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, “*Ermenistan’ın tahrikkar saldırganlığı karşısında gerekli tepki ortaya koyamayan uluslararası toplum çifte standardını bir kez daha gösterdi*” açıklamasında bulunmuştur. Haberde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuşmasında Azerbaycan’a Türkiye’nin desteğinin açık ve net olduğu belirtilmiş, Azerbaycan’a yönelik saldırılarının uluslararası toplumu da ilgilendirdiğine ve uluslararası toplumun Ermenistan’a gereken tepkiyi vermesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Gazetenin, yaşanan gelişmelerle ilgili bilgileri detaylı biçimde okuyucuyla paylaştığı görülmektedir.²⁷ “Ermenistan ve Azerbaycan” başlıklı haberde ise köşe yazarı Mehmet Barlas, eski Sovyet topraklarındaki devletlerin gerginliklerinde Rusya’nın payını aramanın yanlış olmayacağını altı çizilmiştir. Barlas’ın ifadelerinde, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmada Rusya’nın da etkili olduğunu öne sürülmüştür.²⁸

27 “İşgalci Ermenistan’a Azeri Tokadı”, *Sabah*, 28 Eylül 2020.

28 “Ermenistan ve Azerbaycan”, *Sabah*, 28 Eylül 2020.

29 Eylül 2020 tarihindeki “İşgal Bitsin Barış Gelsin” başlıklı haberde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, “Ermenistan’ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını derhal terk etmesiyle bölge yeniden barışa ve huzura kavuşacak” şeklindeki ifadelerine yer verilmiştir. Haberde manşet olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın görseli ve konuşması ön plana çıkarılmış olup Erdoğan’ın konuşmasında bölgede yeniden barışın sağlanması için Ermenistan’ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını terk etmesi gerektiğini savunan ifadeleri yer almıştır. Haberin devamında “YPG Destekli Ermeni Mevzileri Yerle Bir” alt başlığıyla Azerbaycan ordusu tarafından yerleşim yerlerini vuran Ermenistan’a misliyle karşılık verildiği, ağır bombardıman altına alınan hedefler imha edilirken, çok sayıda Ermeni askerinin de öldürüldüğü, Azerbaycan’ın güçlü saldırıları sonrası Ermenistan askerlerinin cepheden kaçmaya başladığı ve Ermenistan’ın Suriye’den getirdiği PKK/YPG’li teröristleri cephede savaştırdığının tespit edildiği belirtilmiştir. Gazete, savaşta yabancı güçlerinde yer aldığına dikkat çekerek PKK terör örgütünün Ermenistan’a destek verdiğini vurgulamıştır. Savaşta Azerbaycan ordusu karşısında Ermenistan askerlerinin cepheden kaçmasını içeren ifadelerle, Azerbaycan’ın gücü vurgulanmıştır.²⁹ “İç ve Dış Düşmanlar” başlıklı haberde köşe yazarı Mehmet Barlas’ın “İşgal ettikleri topraklar yetmezmiş gibi Ermeniler yine saldırınca, Türkiye kardeş Azerbaycan’dan yana bütün ağırlığını koydu” sözlerine yer verilmiştir. Barlas, Ermenistan’ın işgalci tavrına karşılık Türkiye’nin Azerbaycan’a tam destek verdiğinin altını çizmiştir.³⁰

30 Eylül 2020 tarihinde “İşte Ermenistan Cephesindeki PKK’lılar” başlıklı haberde yüzlerce teröristin Azerbaycan’a karşı savaşmak için Ermeni safına katıldığı ifade edilmiştir. Haberin devamında terör örgütü PKK’nın Ermeni safında savaştırmak için sıcak çatışmaların sürdüğü Dağlık Karabağ bölgesine 300’den fazla terörist gönderdiğine, YPG’deki Ermeni kökenlilerden oluşan PKK’nın sözde taburuna 2017’de öldürülen TİKKO’lu terörist Nubar Ozanyan’ın adı verildiğine dikkat çekilmiştir. Haberde PKK terör örgütünden Ermenistan’a destek verildiği tekrar yinelenmiş ve haberi güçlendirmek amacıyla Ermenistan tarafında savaşan PKK’lılar olduğu iddia edilen görsel de ilk sayfadan verilmiştir.³¹

01-31 Ekim tarihlerinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan savaşa yönelik gazetenin birinci sayfasından verilen haberler şöyledir: “Azerbaycan Tarih Yazıyor”, “Haydut Devlet Karabağ’ı Terk Et”, “Büyük Bozgun”, “Karabağ Kurtulana Kadar Bu Mücadele Sürecek”, “Ateş Etmeyin Teslim Oluyoruz”, “Azerbaycan Adım Adım Zafere”, “Karabağ’da 27 Yıl Sonra Ezan Sesi”, “Zafere Kadar Azerbaycan’ın Yanındayız”, “Kural Dışılıklar”, “Aşk Olsun Türk Halkı”, “Can Azerbaycan”, “Tabana Kuvvet Kaçıyorlar”, “Ermeni Karargâhı Yerle Bir Edildi”, “Fırsatı Kaçırmanın Karabağ’dan Çekilin”, “Ya Çekilecekler Ya Savaşla Alacağız”, “Alçaklar”, “Ermeniler Bizi Gece Yatağımızda Vurdu”, “Savaş Suçunun Kanıtı”, “Azerbaycan Yetim Çocuklara Ağlıyor”, “Vatansız Kalacağımıza Savaşarak Ölüyoruz”, “Anlamak İmkânsız”, “Telefon Işıyla Karanlıkta Defin”, “Babanın En Acı Yüğü”, “İnsanlık Suçu İşleniyor Lanet

29 “İşgal Bitsin Barış Gelsin”, *Sabah*, 29 Eylül 2020.

30 “İç ve Dış Düşmanlar”, *Sabah*, 29 Eylül 2020.

31 “İşte Ermenistan Cephesindeki PKK’lılar”, *Sabah*, 30 Eylül 2020.

Olsun”, “Balalarımızı Gece Uykuda Öldürdüler”, “Minsk Üçlüsü, Ermenilere Silah Desteği Veriyor”, “Kilit Kasaba Şuşa Kuşatıldı”, “Bir Şehir ile 24 Köy İşgalden Kurtarıldı”, “Ermeni Taburu İmha Edildi”, “Artık Bir Hayatım Yok”, “Ermeni Askerleri Topluca Firar Ediyor”, “Ermenistan Cephedeki PKK’lılara 600 Dolar Ödüyor”, “Ermeni İletişim Ağları Devre Dışı”, “Ermenistan Çocukları Cepheye Sürüyor”, “Saldırırlarsa Türk F-16’larını Görürler”, “Ermenistan Ateşkesi 4 Dakikada Bozdu”, “Ermenistan Katliamı: 21 Şehit, 70 Yaralı”, “İşte Savaş Suçunun Kanıtı”, “Azerbaycan Şuşa’nın Kapısına Dayandı”.³²

01 Ekim 2020 tarihinde yayımlanan “Azerbaycan Tarih Yazıyor” başlığını taşıyan haberin spotunda “İşgal altındaki topraklarını tek tek geri alan Azerbaycan, Ermeni cephesini yerle bir etti. 2300 askerini kaybeden Ermenistan ordusu mevzileri bırakarak kaçmaya başladı” ifadeleri kullanılmıştır. Gazete, “Azerbaycan Tarih Yazıyor” olayın büyüklüğüne ve önemine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Haberin detayında Ağdere-Terter bölgesinde Ermenistan güçlerini kuşatan Azerbaycan ordusunun düşmana ait 130 tank ve zırhlı araç, 200 top ve füze sistemi ve 50 tanksavar silahını imha ettiği belirtilmiş, yine Ermenistan’a ait iki SU-25 savaş uçağının da dağa çarparak düştüğü aktarılmıştır. Haberde Azerbaycan’ın Ermenistan’a karşı askeri başarısı, sayısal verilerle desteklenmiştir. “Ermenistan Ağır Kayıp Verdi” ara başlıklı haberde Azerbaycan’ın Ermenistan ordusunun Fuzuli’deki topçu ateşi altındaki 4. taburunun ağır kayıplar verdiğini, Tonaşen köyünde konuşlanan bir taburun da mevzilerini bırakarak kaçtığını açıkladığını söylemiştir. “Aliyev: Erdoğan’a Teşekkür Ederim” ara başlıklı haberde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Ermenistan ordusunun Karabağ’dan çekilirse çatışmaların duracağını dile getirerek, “*Ele geçirdiğimiz stratejik topraklardan bizi kimse çıkaramaz*” ifadelerini kullanmıştır.³³

02 Ekim 2020 tarihinde “Haydut Devlet Karabağ’ı Terk Et” başlığıyla birinci sayfadan verilen haberde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuşmalarına dikkat çekilmiştir. Erdoğan, kalıcı barışın tek yolunun Ermenistan’ın işgal ettiği her karışın Azerbaycan toprağından geri çekilmelerinden geçtiğini dile getirerek, “*Ermenilerin Karabağ’ı işgaline ve sivil katliamlarına karşı kör, sağır, dilsiz kalanların, bu tavrı da ikiyüzlülüktür. Bu haydut devlete (Ermenistan) destek verenleri, insanlığın ortak vicdanı önünde hesap sorulacağı konusunda uyarıyorum.*” şeklinde konuşmuştur. Haberde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın görseli kullanılmış ve Erdoğan’ın açıklamalarıyla Azerbaycan’ın haklılığına vurgu yapılmakla birlikte Ermenistan açısından olumsuzdur. “Ermenistan Sivilleri Vuruyor” alt başlıklı haberin detayında ise Azerbaycan karşısında sıkışan ve dağılan Ermenistan ordusunun sivillere bomba yağdırdığı, Terter, Naftalan ve Ağdam şehirlerinde kamu binalarını, sağlık ocaklarını, okulları, kreşleri ve evleri hedef aldığı belirtilmiştir. Gazete, Ermenistan’ın sivil yerleşim yerlerini hedef aldığını ön plana çıkararak sivil vurgusu yapılmış olup Ermenistan’ın haksız ve saldırgan tutumuna dikkat çekilmektedir. Haberin devamında ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Başkomutan olarak cepheye giderek incelemelerde bulunduğu dikkat çekilmiştir.³⁴

32 *Sabah*, 01-31 Ekim 2020.

33 “Azerbaycan Tarih Yazıyor”, *Sabah*, 01 Ekim 2020.

34 “Haydut Devlet Karabağ’ı Terk Et”, *Sabah*, 02 Ekim 2020.

05 Ekim 2020 tarihindeki “Azerbaycan Adım Adım Zafere” başlığını taşıyan haberde Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ’da 10 bölgeyi Ermeni işgalinden kurtardığına ve zaferin ülkede sevinç gösterileriyle kutlandığına yer verilmiştir. “Cebrail Kenti de Kurtuldu” ara başlıklı haberde işgalden kurtarılan 10 bölge arasında kritik öneme sahip Madagiz ile Cebrail kentlerinde yer aldığına, Madagiz’e işgal öncesinde ‘Sukavuşan’ olan isminin geri verildiğine dikkat çekilmiştir. Gazete, Azerbaycan’ın askeri başarılarına dikkat çekerek, güç ve zafer vurgusu yapmaktadır. “Mübariz’in İntikamı Alındı” ara başlığıyla verilen haberde Karabağ’ın elektriğinin yüzde 70’ini sağlayan barajında kontrol altına alındığı ve milli kahraman Mübariz İbrahimov’un şehit olduğu mevziinin de kurtarılacak Azerbaycan bayrağı dikildiği, çatışmalarda 4 Ermeni tankının vurulduğu, 3 tank ile çok sayıda mühimmatın ele geçirildiği aktarılmıştır. Haberin devamında “Ermeniler’den Alçak Saldırı” alt başlığıyla Azerbaycan güçlerinin karşısına çıkamayan Ermeni ordusunun sivillere roketlerle saldırıldığı dile getirilerek, Türk Dışişlerinin saldırıyı “İnsanlık suçu” olarak nitelendirdiği vurgulanmıştır. Gazetede Ermenistan’ın sivillere yönelik saldırısı “Ermeniler’den Alçak Saldırı” başlığıyla eleştirilmiştir.³⁵

06 Ekim 2020 tarihinde “Karabağ’da 27 Yıl Sonra Ezan Sesi” başlıklı haberde Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ’da 25 yerleşim yerini Ermeni işgalinden kurtardığına, bu yerlerde yeniden ezan sesinin yükseldiğine dikkat çekilmiştir. Haberde “Karabağ’da 27 Yıl Sonra Ezan Sesi” başlığı büyük puntolarla verilmiş ve Müslüman kimliğinin simgelerinden olan ezanın Karabağ’da uzun yıllar sonra tekrar okunduğu öne çıkarılarak okuyucuya yansıtılmıştır. “Talış’ta Azerbaycan Bayrağı” ara başlığıyla verilen haberde ise 1994’ten beri işgal altında olan Talış köyünde sokaklara Azerbaycan bayraklarının asıldığına vurgu yapılmıştır. “Talış’ta Azerbaycan Bayrağı” başlığıyla da milli kimliğin simgelerinden olan bayrağın ön plana çıktığını görmekteyiz. Gazete, haberde kullanılan başlıklarla dini ve milli unsurları ön plana çıkarmıştır. “Üç Bölgede Yoğun Çatışma” ara başlığıyla verilen haberde ise Azerbaycan ile Ermenistan güçleri arasındaki çatışmaların Cebrail, Fuzuli ve Ağdere illeri çevresinde yoğunlaştığı belirtilerek, Azerbaycan ordusunun Ermeni güçlerine ait çok sayıda zırhlı aracı imha ettiği aktarılmıştır. Ermenistan’ın ise 300 kilometre menzilli füzelerle sivillere saldırılarını devam ettirdiği ifade edilmiştir. Haberin devamında ise 77 yaşındaki Ermeni Mina Gregorian’ın Azerbaycanlı halk tarafından kurtarıldığına dikkat çekilerek, haber “Ermeni Füzesi Ermeni Ailenin Evini Vurdu” başlığıyla okuyuculara sunulmuştur.³⁶ “Zafere Kadar Azerbaycan’ın Yanındayız” başlıklı haberde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan’a tam destek verdiğini belirterek, Türkiye’nin Azerbaycan’ın yanında olduğunu altını çizmiştir. Konuşmasında şu ifadelerle yer verilmiştir: “*Dünya haydut devletlerden kurtarılmalıdır. Bunun için gerektiğinde 7 düvele meydan okuma pahasına hakkın yanında yer alıyoruz. Azerbaycan, Karabağ’ı kurtarıırken de yaptığımız budur*” Haberde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuşmalarından Türk hükümetinin Karabağ konusunda kararlı tutum ve tavrına devam ettiğini görmekteyiz.³⁷

35 “Azerbaycan Adım Adım Zafere”, *Sabah*, 05 Ekim 2020.

36 “Karabağ’da 27 Yıl Sonra Ezan Sesi”, *Sabah*, 06 Ekim 2020.

37 “Zafere Kadar Azerbaycan’ın Yanındayız”, *Sabah*, 06 Ekim 2020.

07 Ekim 2020 tarihindeki "Aşk Olsun³⁸ Türk Halkı" başlığını taşıyan haberde savaş nedeniyle yol kenarları ve arabalarda yaşayan Azerbaycanlı halkın Sabah gazetesi aracılığıyla Türkiye'ye teşekkür mesajı gönderdikleri belirtilmiştir.

Dağlık Karabağ'a giden Sabah muhabiri Uğur Yıldırım, yol kenarlarında ve arabalarda yaşayan Azerbaycan halkıyla konuşmuştur. Savaşta Türkiye'nin kendilerine çok büyük destek olduğuna değinen Reyhan Şirinova, "Aşk olsun Türk halkına, aşk olsun Cumhurbaşkanı Erdoğan'a" şeklinde konuşmuştur. Rüstemov Vagir ise "Cumhurbaşkanı Erdoğan bizim sesimiz soluğumuz oldu. Türk halkına minnettarız" diye vurgulamıştır. Sabah Gazetesinin, savaşın yerinden takip edilmesi amacıyla bölgeye Uğur Yıldırım adlı muhabirini göndererek, yaşanan gelişmelerle

38 Azerbaycan Türkçesinde "Yaşasın" anlamına gelmektedir.

İlgili haberlerin Türk kamuoyuna bizzat birinci kaynaktan verildiğini görmekteyiz. Yapılan röportajlarda Azerbaycan halkının kendilerine destek olan Türkiye'ye teşekkür ve sevgilerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca halkla gerçekleşen röportajlarda Cumhurbaşkanı Erdoğan'a vurgu yapılması, gazetenin habere bakış açısını ortaya koymaktadır. Haberin devamında Azerbaycan ordusu karşısında bozguna uğrayan Ermenistan'ın top ve füzelerle hedef aldığı yüz binlerce sivilin cephe hattından iç bölgelere göç ettiği belirtilmiştir. Gazete, Ermenistan'ın Azerbaycanlı sivillere yönelik saldırılarına devam ettiğini yinelemiştir.³⁹

08 Ekim 2020 tarihindeki "Tabana Kuvvet Kaçıyorlar" başlığını taşıyan haberde "Azerbaycan ordusunun bozguna uğrattığı Ermeni güçleri mevzileri terk edip kaçıyor" ifadelerine yer verilerek Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin, Karabağ Harekâtında 11 günde 27 yerleşim yerini işgalden kurtardığına dikkat çekilirken, Ermenistan birliklerinin panikten birbirlerine ateş açtığı ve bazı noktalarda mevzileri terk ettikleri belirtilmiştir. Cephe bozguna uğrayan Ermenistan'ın provokasyon için Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını hedef aldığı ancak füze saldırısının önlendiği belirtilmiştir. Gazete, Azerbaycan'ın savaştaki üstünlüğünü yinelemiş ve Ermenistan'ın haksız saldırısına vurgu yapılmıştır.⁴⁰

16 Ekim 2020 tarihinde "Vatansız Kalacağımıza Savaşarak Ölürüz" başlığıyla verilen haberde, sığınaklarda vatan nöbeti tutan Azerbaycanlı sivillerin sonuna kadar beklemekte kararlı olduklarının altı çizilmiştir. Karabağ'da cephe hattına yakın şehirlerde sığınaklarda yaşayan Azerbaycanlılar kararlılıklarını Sabah gazetesine şu şekilde anlatmıştır: "Biz bir kez vatansız kaldık. Bir daha vatansız kalacağımıza, evlerimizin altında savaşarak ölürüz. Hepimiz gönüllü olarak askere gitmek için başvurduk. Savaşmak için bekliyoruz. Karabağ bizim olana kadar buradayız" Gazete, yapılan röportajlarda Azerbaycanlı sivillerin işgal karşısındaki net ve kararlı duruşlarını kamuoyuna göstermiştir.⁴¹ "Anlamak İmkânsız" başlıklı haberde köşe yazarı Mehmet Barlas, "Nedense bu çatışma bitmiyor ve Ermenistan ne kadar kayıplar vermiş olursa olsun, Azerbaycanlı sivilleri füzelerle vurmaya devam ediyor" şeklindeki ifadeleriyle Ermenistan'ın Azerbaycanlı sivillere yönelik saldırılarını eleştirmiştir.⁴²

30 Ekim 2020 tarihinde "İşte Savaş Suçunun Kanıtı" başlıklı haberinde Sabah muhabiri Uğur Yıldırım'ın Ermenistan'ın Berde kentindeki sivil katliamı görüntülediği ve yaşanan acılara tanıklık ettiği vurgulanırken, Ermenistan'ın attığı füzenin patlamasıyla birlikte Azerbaycan'ın Berde şehrinde can pazarı yaşandığı belirtilmiştir. Haberin başlığı ve görselinde Ermenistan'ın sivilleri hedef aldığı ön plana çıkarılarak Ermenistan'ın Azerbaycanlı sivillere saldırısıyla savaş suçu işlediği gözler önüne serilmiştir.⁴³

02 Kasım 2020 tarihindeki "Yusuf'tan Şehit Babasına Son Bakış" başlıklı haberde doğduğu toprakları Ermeni işgalinden kurtarmak için ön cephe savaşı Elnur Muhammedov'un şehit

39 "Aşk Olsun Türk Halkı", *Sabah*, 07 Ekim 2020.

40 "Tabana Kuvvet Kaçıyorlar", *Sabah*, 08 Ekim 2020.

41 "Vatansız Kalacağımıza Savaşarak Ölürüz", *Sabah*, 16 Ekim 2020.

42 "Anlamak İmkânsız", *Sabah*, 16 Ekim 2020.

43 "İşte Savaş Suçunun Kanıtı", *Sabah*, 30 Ekim 2020.

düştüğü belirtilerek, “*Cenazesi toprağa verilirken 4 yaşındaki oğlu Yusuf’un gözyaşları yürekleri dağladı*” ifadeleri kullanılmıştır. Haberde çatışmada hayatını kaybeden Azerbaycanlılara “şehit” olarak tanımlandığı görülmektedir. Haberin devamında Azerbaycan’ın 193 yerleşim yerini işgalden kurtardığı belirtilmiştir.⁴⁴

05 Kasım 2020 tarihinde “Havada da Karada da Öndeyiz” başlıklı haberde Sabah muhabiri Uğur Yıldırım’ın Azerbaycan Ordusu’nun kara savaşlarındaki en vurucu gücü olan Zırhlı Birlikler Okulu’na ulaştığı belirtilerek Azerbaycan subaylarının zafere inancının tam olduğuna vurgu yapılmıştır. Sabah gazetesiyle konuşan Kurmay Albay Kamil Allahverdiyev, “*Ermenistan ordusuna karşı havada da karada da öndeyiz. İnşallah en kısa sürede zaferimizi ilan edeceğiz*” vurgusunu yapmıştır. Azerbaycan Ordusu ile yapılan röportajını okuyucularıyla paylaşan Sabah Gazetesi, zafere yaklaşan tarafın Azerbaycan olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁵

09 Kasım 2020 tarihindeki “Karabağ’ın Kalbi Şuşa Artık Özgür” manşetiyle verilen haberde “*Azerbaycan ordusundan şanlı zafer. Karabağ’ın incisi Şuşa kenti, 28 yıl sonra Ermeni işgalinden kurtarıldı. Tüm ülke bayram yapıyor*” ifadelerine yer verilmiştir. Haberin devamında Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ’ın siyasi, kültürel ve tarihsel olarak en stratejik noktası olan Şuşa kentini özgürleştirmeyi başardığına vurgu yapılarak Azerbaycan’da binlerce kişinin Azerbaycan ve Türk bayraklarıyla sokağa dökülüp tarihi zaferi kutladığı belirtilmiştir. Müjdeli haberi askeri kıyafetle duyuran Azerbaycan lideri Aliyev, “*8 Kasım tarihimize zafer günü olarak yazıldı. Bizim için özel bir yeri olan Şuşa’da 28 yıl sonra ezan sesi duyulacak. Hocalı katliamının intikamını aldık*” şeklinde konuşmuştur. “Sabrettiler Zafere Ulaştılar” ara başlıklı haberde Şuşa zaferi için Azerbaycanlıları tebrik eden Erdoğan, “*30 yıldır Minsk üçlüsü tarafından aldatılan Azerbaycanlı Türk kardeşlerimiz sabrın sonunda zafere ulaştılar. Kardeşlerimizin sevinci bizim de sevincimizdir.*” diye konuşmuştur. Gazete, Azerbaycan’ın Şuşa zaferini büyük puntolarla manşetten vermiştir. Görsel olarak Azerbaycan ve Türk bayraklarıyla zaferi kutlayan halk ile Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın fotoğrafı kullanılmıştır.⁴⁶

Sabah gazetesi Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan savaşın sonucunu 11 Kasım 2020 tarihinde “İki Devlet Bir Zafer” başlığıyla manşetine taşımıştır. Gazete, büyük puntolarla verdiği “İki Devlet Bir Zafer” başlığıyla Azerbaycan ile Türkiye’nin birlikteliğine ve dostluklarına vurgu yapmıştır. Haberde Azerbaycan’ın Karabağ’daki 27 yıllık Ermenistan işgaline son verdiği belirtilirken, tarihi zaferin ülkede ‘iki devlet bir millet’ sloganlarıyla kutlandığına dikkat çekilmiştir. “Paşinyan’dan Teslim Anlaşması” ara başlıklı haberde Azerbaycan ordusunun 44 günde Ermenistan’ı dize getirerek büyük bir zaferle imza attığını ve Ermenistan lideri Paşinyan’ın pes ederek işgal edilmiş toprakları Azerbaycan’a bırakan anlaşmayı imzaladığı dile getirilmiştir. Ateşkese uyum sürecinde Rusya ve Türkiye birliklerinin görev alacağı belirtilmiştir. “Türk ve Azerbaycan Bayrakları” ara başlıklı haberde 27 yıl sonra gelen zaferle birlikte Azerbaycan halkının sevinç gözyaşlarıyla sokaklara döküldüğü, Azerbaycan ve Türk bayraklarıyla marşlar

44 “Yusuf’tan Şehit Babasına Son Bakış”, *Sabah*, 02 Kasım 2020.

45 “Havada da Karada da Öndeyiz”, *Sabah*, 05 Kasım 2020.

46 “Karabağ’ın Kalbi Şuşa Artık Özgür”, *Sabah*, 09 Kasım 2020.

söylendiğine değinilmiştir. “Onları Demir Yumrukla Yendik” ara başlıklı haberde Azerbaycan lideri Aliyev, “*Onları topraklarımızdan iti kovar gibi kovduk. Paşinyan anlaşmayı kendi isteğiyle değil, demir yumruğumuzla imzaladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan’a verdiği destek için teşekkür ederim*” şeklindeki açıklamasına yer verilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in ifadeleriyle gazete de Azerbaycan’ın askeri ve siyasi gücüne vurgu yapılmıştır.⁴⁷

Tablo 2. Sabah Gazetesi Birinci Sayfasında İkinci Karabağ Savaşını Konu Alan İçeriklerin Günlere Göre Dağılımı

Tarih	Haber Sayısı
27 Eylül 2020	-
28 Eylül 2020	2
29 Eylül 2020	2
30 Eylül 2020	1
1 Ekim 2020	1
2 Ekim 2020	1
3 Ekim 2020	2
4 Ekim 2020	1
5 Ekim 2020	1
6 Ekim 2020	3
7 Ekim 2020	2
8 Ekim 2020	1
9 Ekim 2020	1
10 Ekim 2020	1
11 Ekim 2020	1
12 Ekim 2020	1
13 Ekim 2020	1
14 Ekim 2020	1
15 Ekim 2020	1
16 Ekim 2020	2
17 Ekim 2020	1
18 Ekim 2020	2
19 Ekim 2020	2
20 Ekim 2020	1
21 Ekim 2020	1
22 Ekim 2020	1
23 Ekim 2020	1
24 Ekim 2020	2
25 Ekim 2020	1
26 Ekim 2020	1
27 Ekim 2020	2
28 Ekim 2020	-
29 Ekim 2020	1
30 Ekim 2020	1
31 Ekim 2020	1
1 Kasım 2020	-

47 “İki Devlet Bir Zafer”, *Sabah*, 11 Kasım 2020.

2 Kasım 2020	1
3 Kasım 2020	1
4 Kasım 2020	-
5 Kasım 2020	1
6 Kasım 2020	-
7 Kasım 2020	1
8 Kasım 2020	2
9 Kasım 2020	2
10 Kasım 2020	2
11 Kasım 2020	2

Sabah gazetesinin birinci sayfasından Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşıyla ilgili toplam 56 haber içeriği verilmiştir. 27 Eylül-11 Kasım 2020 arasında gazetenin savaşla ilgili genellikle ilk sayfadan okuyucularına sürekli olarak bilgi aktarmıştır. 28 Eylül-27 Ekim 2020 tarihlerinde her gün birinci sayfadan haberler verilmiştir.

Sabah gazetesi tarafından İkinci Karabağ Savaşı yakından takip edilmiş, bölgeye muhabirleri giderek yaşanan gelişmeler bizzat yerinden izlenmiştir. Gazetede, Karabağ Savaşı ile ilgili haberler ayrıntılı bir şekilde Türk kamuoyu ile paylaşılmış olup Azerbaycan ile Türkiye'nin siyasi liderlerinin açıklamalarına genişçe yer verilmiştir. Genellikle gazete de yorum içerikli haberler yer almıştır. Gazetede yer alan haberlerde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, savaşla ilgili konuşmalarının ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Ermenistan'ın saldırgan tutumu ve haksız saldırılarının gazete tarafından eleştirilerek Azerbaycan açık ve net bir şekilde desteklenmiştir. Haberlerde Ermenistan'ın Azerbaycanlı sivil halka yönelik saldırılarının olumsuz etkileri, cepheye giden gazetenin muhabirleri tarafından gözler önüne serilmiş, sivil vurgusu çatışmada çekilen görsellerle güçlendirilerek okuyucuya aktarılmıştır.

Sonuç

27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırıları, iki ülke arasında sıcak çatışmaları başlatmış ve bölgeyi etkileyen beklenmedik sonuçlar doğurmuştur. Savaşta Azerbaycan, Ermenistan işgali altında bulunan topraklarını düşmandan temizleyerek askeri ve siyasi gücünü göstermiştir. Şuşa'nın kurtuluşunun hemen ardından Ermenistan yenilgiyi kabul etmek zorunda kalmış ve 44 gün süren savaş Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. İkinci Karabağ Savaşı, ilk günden sonuna kadar dünya basını tarafından yakından izlenmiş, savaşa ilişkin haberler Türk basınında en üst sırada yer almıştır.

Türk kamuoyunda farklı ideolojilere ve geniş okuyucuya sahip olan Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinin 27 Eylül-11 Kasım 2020 tarihleri arasında Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan gelişmeleri sürekli takip ettiği ve bölgede yaşanan gerçekleri düzenli bir şekilde Türk kamuoyu ile paylaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Türk basınının İkinci Karabağ Savaşında yaşanan gelişmelerle yakından ilgilendiğini söyleyebiliriz. Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinin İkinci Karabağ Savaşıyla ilgili haberlerinde genellikle ilk sayfadan verilmiştir.

Tablo 3. Gazetelerin Birinci Sayfasında İkinci Karabağ Savaşını Konu Alan İçeriklerin Aya Göre Dağılımı				
Gazete	27-30 Eylül 2020	1-31 Ekim 2020	1-11 Kasım 2020	Toplam
Cumhuriyet Gazetesi	5	24	4	33
Sabah Gazetesi	5	39	12	56

Tabloda İkinci Karabağ Savaşını Cumhuriyet gazetesi 33 haber ile birinci sayfasına taşırken, Sabah gazetesi 56 haber ile birinci sayfasına taşımıştır. 27-30 Eylül tarihleri arasında iki gazete de birinci sayfadan aynı sayıda haber içeriği vermiştir. 1-31 Ekim ve 1-11 Kasım tarihleri arasında Sabah gazetesinin birinci sayfadan daha fazla haber içeriklerine yer verdiği görülmektedir. Ayrıca Sabah gazetesinin ilk sayfasında haberler Cumhuriyet gazetesine göre daha geniş yer bulmuştur.

İki gazetede Ermenistan'ın, Azerbaycan sivil yerleşim yerlerine yaptığı saldırıları ve savaş hukukunu ihlal etmesini olay yerlerinden yapılan röportaj ve görüntülerle gözler önüne sermiştir. İki gazetede verilen haber başlıkları, spotları ve haber içeriklerinde kullanılan ifadelerin haberlerde sunulan görsellerle desteklendiği görülmektedir. Cumhuriyet gazetesinin İkinci Karabağ Savaşı ile ilgili haber içerikleri, Sabah Gazetesine oranla daha tarafsız bir şekilde okuyucuya yansıtılmıştır. İki gazetenin de İkinci Karabağ Savaşıyla ilgili benzer yaklaşımlar sergilediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda iki gazete de Ermenistan'ın işgalci tavrına ve haksız saldırılarına yaklaşımı olumsuzdur. Ancak Sabah gazetesi Ermenistan'a karşı daha eleştirel bir yaklaşım ortaya koymuştur. İki gazetenin haberlerinde Azerbaycan'a karşı olumlu yaklaşım sergilenip Azerbaycan'a destek verildiği görülmektedir. Bu benzerliklerin yanı sıra iki gazete arasında sorunun sunumunda bazı farklı yaklaşımlarda kendini göstermiştir. Sabah gazetesi, Türk hükümetinin kararlı tutum ve tavrına paralel olarak savaş boyunca Türk-Azerbaycan birlikteliğinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin desteğini öne çıkarırken, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bazı yazılarda ise savaşla ilgili temkinli ifadelerin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca İkinci Karabağ Savaşı ile ilgili Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarına Sabah gazetesinde birinci sayfadan sürekli olarak yer verilirken, Cumhuriyet gazetesinde birinci sayfadan Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yer verilmediği görülmektedir. Bunun nedeninin iki gazetenin farklı ideolojilere sahip olmasıyla alakalı olduğu söylenebilir. Bazı istisnalara rağmen her iki gazete de Ermenistan'ın işgalci tavrına karşı ortak bir tutum sergilemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aras Osman Nuri vd., *Karabağ Savaşı: Siyasi-Hukuk-Ekonomik Analiz*, Ed. Osman Nuri Aras, Bakü: Qafqaz Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008.
- Asker Ali, “Güney Kafkasya’nın Güvenliği ve 2. Karabağ Savaşı’nın Düşündürdükleri”, *Rumeli Üniversitesi, 25-26 Mart 2021 İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu, Tam Metin ve Özet Kitabı* (Editörler: Sinem Yüksel Çendek, Armağan Öрки), İstanbul Rumeli Üniversitesi (2021): 98-102.
- Asker Ali, Doç. Dr. Asker: Kremlin’den Umduğunu Bulamayan Paşinyan Çaresiz Bir Şekilde Yenilgiyi Seyrediyor, <https://qha.com.tr/haberler/doc-dr-asker-kremlin-den-umduğunu-bulamayan-pasinyan-caresiz-bir-sekildenyenilgiyi-seyrediyor/255810/>, 08.10.2020, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Asker Ali, İki Yüzyıl Devam Eden Kıyım, Sürgün ve Baskı: Kafkasya’da Türk Nüfus Alanının Daralması, *Türk Dünyası ve Göç. Vatandaş Yeni Vatamlara* (Derleyen: Çağla Gül Yesevi), Küre Yayınları, (İstanbul 2021): 99-118.
- Asker Ali, Özpınar Zeynep Gizem, “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10, 1 (2021): 83-106.
- “Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya liderlərinin birgə bəyanatı”, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-54878139>, 10.11.2020 (Erişim tarihi: 12.12.2020).
- “Azerbaycan’a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk.”, https://web.archive.org/web/20200712222134/http://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa, No: 149, 12 Temmuz 2020, (Erişim Tarihi: 10.02.2021);
- “Azerbaycan’ın Karabağ zaferi: İşte anlaşmanın maddeleri”, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2021. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycanin-karabag-zaferi-iste-anlasmanin-maddeleri-529782.html>;
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu saldırı Ermenistan’ın çapını aşan bir hadisedir”, <https://qha.com.tr/haberler/guncel/cumhurbaskani-erdogan-bu-saldiri-ermenistan-in-capini-asan-bir-hadisedir/224116/>, 14.07.2020, (Erişim Tarihi: 13.03.2021);
- “Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar’dan Fransa’ya sert tepki: Herkesin efelik yapacağı bir ülke olmadığımızı görsünler”, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/07/17/milli-savunma-bakani-hulusi-akardan-fransaya-sert-tepki-herkesin-efelik-yapacagi-bir-ulke-olmadigimizi-gorsunler>, 17.07.2020, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- Sarıkaya Yalçın, *44 Gün Savaşı: Azerbaycan’ın Karabağ Zaferi* (Rapor), Türk Akademisi Siyasi, Sosyal, Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara 2020.

1. Taranan gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Eylül-11 Kasım 2020.

Sabah Gazetesi, 27 Eylül-11 Kasım 2020.

2. Gazete Haberleri

- “23 Köy Daha Kurtarıldı”, *Cumhuriyet*, 10 Kasım 2020.
- “Anlamak İmkânsız”, *Sabah*, 16 Ekim 2020.
- “Aşk Olsun Türk Halkı”, *Sabah*, 07 Ekim 2020.
- “Ateşkes İçin ‘Çekilin’ Şartı”, *Cumhuriyet*, 29 Eylül 2020.
- “Azerbaycan Adım Adım Zafere”, *Sabah*, 05 Ekim 2020.
- “Azerbaycan Tarih Yazıyor”, *Sabah*, 01 Ekim 2020.
- “Çocukları Vurdular”, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 2020.
- “Ermenistan Acılı Sivilleri Vurdu”, *Cumhuriyet*, 16 Ekim 2020.
- “Ermenistan ve Azerbaycan”, *Sabah*, 28 Eylül 2020.
- “Gence’ye Saldırı”, *Cumhuriyet*, 05 Ekim 2020.
- “Havada da Karada da Öndeyiz”, *Sabah*, 05 Kasım 2020.
- “Haydut Devlet Karabağ’ı Terk Et”, *Sabah*, 02 Ekim 2020.
- “İç ve Dış Düşmanlar”, *Sabah*, 29 Eylül 2020.
- “İki Devlet Bir Zafer”, *Sabah*, 11 Kasım 2020.
- “İki Ülkenin Zaferi”, *Cumhuriyet*, 11 Kasım 2020.
- “İnsani Ateşkeste Siviller Vuruldu”, *Cumhuriyet*, 12 Ekim 2020.
- “İşgal Bitsin Barış Gelsin”, *Sabah*, 29 Eylül 2020.
- “İşgalci Ermenistan’a Azeri Tokadı”, *Sabah*, 28 Eylül 2020.
- “İşte Ermenistan Cephesindeki PKK’lılar”, *Sabah*, 30 Eylül 2020.
- “İşte Savaş Suçunun Kanıtı”, *Sabah*, 30 Ekim 2020.
- “Karabağ Hattında Kınılgan Ateşkes”, *Cumhuriyet*, 11 Ekim 2020.
- “Karabağ’da 27 Yıl Sonra Ezan Sesi”, *Sabah*, 06 Ekim 2020.
- “Karabağ’da BM Devreye Giriyor”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 2020.
- “Karabağ’da Yerleşim Alanları Hedefte”, *Cumhuriyet*, 04 Ekim 2020.
- “Karabağ’ın Kalbi Şuşa Artık Özgür”, *Sabah*, 09 Kasım 2020.
- “Ne İnsani Ne Vicdani”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 2020.
- “Rusya Arada Kaldı”, *Cumhuriyet*, 07 Ekim 2020.
- “Rusya’yı Savaşa Çekme Peşinde”, *Cumhuriyet*, 06 Ekim 2020.
- “Rusya ve Türkiye Karşı Karşıya Gelebilir”, *Cumhuriyet*, 29 Eylül 2020.
- “Sınırdaki Savaş”, *Cumhuriyet*, 28 Eylül 2020.
- “Şentop Gence’de”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 2020.
- “Şuşa Kurtarıldı”, *Cumhuriyet*, 09 Kasım 2020.
- “Tabana Kuvvet Kaçıyorlar”, *Sabah*, 08 Ekim 2020.
- “Türkiye-Rusya Diyalogu Çözer”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 2020.
- “Vatansız Kalacağımıza Savaşarak Ölüyoruz”, *Sabah*, 16 Ekim 2020.

“Yusuf’tan Şehit Babasına Son Bakış”, *Sabah*, 02 Kasım 2020.

“Zafere Kadar Azerbaycan’ın Yanındayız”, *Sabah*, 06 Ekim 2020.

Ekler

KORE'DE NE İŞİMİZ VARDI? PAZAR 18 EKİM 2020 16. YIL 347. SAYI KÜLTÜR, YURTDIŞI HABERLER 1964-1968 BAŞYAZARLARI NADİR NADİ (1968-1981) ERHAN TELİÇ (1980-2000) 10 TL

Cumhuriyet

ÖDÜLLÜ PAZAR BULMACASI

BUGÜN PAZAR DERGİ OKUNUR

Cumhuriyet PAZAR Dur bir düşünüyem

Artık biraz yavaşlasak mı?

YASAMIN normal hâle bir seccedimdir varı ya vâsik. İstanbul'daki bir okulda öğrencilere nasıl yavaşlayabileceğini anlatılacak. Derin amaç, hız grubuna katılmadan yavaşlamak. -TUNA AKAT/17

KİM BU GÜZEL MARVELA? ATILAN BERBEROĞLU **GÖZÜ YAŞI BİR ÖYKÜ** MUSTAFA K. ERDOĞAN

BUGÜN GAZETENİZLE BİRLİKTE

YÖNETMEN AZRA DENİZ OKUYA: Beni kendinden emin kadınlar büyüttü -ORHAN AKAR/17

Gaziantep merkezli Arge Grup, tüm Türkiye'de kamunun gözdesi!

AKP'liye 230 ihale

PARTİ DEVLETİNİN FOTOĞRAFI

AKP Sektörün İnce Kadın Kolları'nın başkanlık seçimi için üçe tarım müdürlüğünün toplantı salonu tahsis edildi. Binaya AKP pankartı asıldı. CHP'li vekiller ve üçe yöneticileri, "Parti devletinin somutlaşmış hali" tepkisini gösterdi. -7/16

ÖNLENEMEYEN YÜKSELİŞ

AKP Gaziantep İl Yönetim Kurulu'na girilince sora sora peşe kamu ihalelerini alan Ali Uçuncuoğlu'nun inşaatına vikiye-bisi sarılıyor. Uçuncuoğlu'nun ortak olduğu şirket, 5 yılda çoğu Devlet Malzeme Ofisi olmak üzere kamu kurumlarından 230 ihale aldı. -HAZAL OKAR/16

MİLYONLUK İHALELER

ŞAHİNBEY Belediyesi'nin CHP'li meclis üyesi Uğur Kalkan, 725 milyon liraya balık işler aldı. AKP yönetimine girerse bu kadar balık alabilir miydi? diye soran, CHP Şahinbey İlçe Başkanı Zeki Gürnel de "İktidarlara göre çok beşarlı" dedi. -HAZAL OKAR/16

İnsanlık suçu işleyen Ermenistan, sivilleri uykuda hedef aldı: 13 ölü

Çocukları vurdular

ERMENİSTAN işgal ettiği Dağlık Karabağ ve çevresindeki kentlerde çatışmalar siddetlendi. Sivili yerleşim birimlerini hedef alan Ermenistan, öncelikle gece de Azerbaycan'ın Gence ve Mingeçevir kentlerine füze saldırısı düzenledi. Gence'de çocukları da aralarında bulduğu 13 sivil yaşamını yitirdi.

AZERBAJCAN, "uluslararası toplumun artık Ermenistan'a barışçanca çözümlerini görmesini" istedi. Aliyev, Ermenistan'a yönelik savas meydanında verileceğini belirterek "Biz hiçbir zaman sivilere saldırmayacağız" dedi. Ermenistan'la füze saldırılarına karşılık Azerbaycan, Fuzuli kentini ve 7 köyü kurtardı. -7/16

POMPEO'YA MEKTUP: 5-400 BASKINISI ARTIRI -7/16 **KKTC'DE SEÇİM GÜNÜ** -MEHMET AKAR/16

AKP'nin torba önerisine göre kaynağı belirsiz paralara veri incelemesi yapılmayacak

Kayıt dışındaki paraya af

Suudi Ürünü İçin Adım **TİCARET** Bakanlığı, Türk mallarına "yan resim" boykot başlatan Suudi Arabistan menşeli "politik" ürünlere hakaret kabellen soruşturması açtı. -7/16

43 MADDELIK ÖNERİ, İçişleri görevsizleştirilerek destekleniyor. Yurttaşın hakları para, altın ve dövizli Türkiye'ye getirilen ile yurtiçindeki işleme kayıtlarında yer alan yan paraya kavda gelenler için veri incelemesi yapılmayacak. -MUSTAFA CAKIR/16

ERDOĞAN 'FATİH'E GİTTİ

Gaz, 85 milyar metreküp arttı

CUMHURBAŞKANI Erdoğan, Fatih sondaj komisyonunda yaptığı konuşmada, Karadeniz'de bulunan doğalgaz rezervinin 405 milyar metreküpe çıktığını duyurdu. Doğal gaz Akdeniz meseleşi de veren Erdoğan, "Ardı bir tutum takınmaz ise bu, AKP'nin somut geldiğini resmen ilanı olacaktır" dedi. -7/16

FALİ MECHULLERİ HATIRLATAN KARE

ESKİ Bakan Ağar, suç örgütü lideri Çalık ve emekli askerler Eren ile Ali'nin Bodrum buluşması yankı yaptı. Güdül Ağar'ın Kırç'ın televizyon ekranı kuvvet neyse bütün bir araya getiren kuvvet de odur. Halkıcu Şenel Sarhan: Unutmayın yeni seçim başlangıcı olmaz. -SEYHAN AYŞA/16

AYŞE BUĞRA'NIN ÇAĞIRISI -EMRE RONGAR/16

EREN OKULA GİDİYOR -ÖZGÜR İNCE/16

İKTİDAR KENDİ KENDİNE ÇÖKER Mİ? -ORHAN BERGAL/16

HUKUKSAL SOYKIRIMI! -MUSTAFA BALBAT/16

BİR KÜRESELLEŞME PROJESİ: GÖÇEN DÜNYA DÜZENİ

● YAŞLI NÜFUSA CAN, EKONOMİYE KAN
● 10 BİN KİŞİNİN GEÇTİĞİ SINIR

MİNE G. KIRIRKANATIN YAZI DİZİSİ YARIN BAŞLIYOR

ODTÜ'DE TEPKİ ÇEKEN SINAV REHBERİ

Bilgisayarınız yoksa kaydınızı dondurun

ODTÜ'de sıvımlan bir rehber, öğrencilerin bilgisayar ve hızlı internete sahip olmalarını beklediği belirtildi. Rehberin, eksiklerin bölün başlanışına gidilmesinde halinde kayıt dondurulabileceği vurgulandı. -SEFA UYAR/16

TEDAVİSİ HASTANEDE SÜRÜYOR

Rahmi Koç da koronaya yakalandı

HAFİF ist solunum yolu enfeksiyonu şikâyetleri tedavisi alan Koç Holding Oursal Başkan Rahmi Koç, koronavirüse yakalandı. Koç'un durumunun iyi olduğu açıklandı. -7/16

CHP YOKSULLUĞU PARTİSİ OLMALI **MERKEZ BANKASI SUBE GİBİ**

CHP Nası İktidar Otur" adlı kitabını anlatan gazetesi Fikret Bilal, "Sosyal demokrat partiler için sınıfa oturma partileridir. CHP, öncelikli işsizlerin, işçilerin, çalgan kesimlerin, vâkı solları partisi olmak zorundadır" dedi. -PEK ÖZBEY/16

Ek 1: "Çocukları Vurdular", Cumhuriyet, 18 Ekim 2020.

İKİ GÜN YÜZ YÜZE ÜÇ GÜN UZAKTAN

- 2, 3, 4, 8 ve 12'nci sınıflara iki gün yüz yüze, üç gün uzaktan eğitim
- Okulda kalmaları en iyisi gerektirecektir.
- Okula gitmeyen öğrenci devamsız sayılmayacak.
- Koy okullarına tüm sınıf seviyeleri açılacak.
- İhtiyaç olan 500 bin öğrenciyne tablet dağıtılacak.

**BERKELER
12 GÜN
PAZARTESİ
BAŞLIYOR**

Türkiye'nin en iyi gazetesi

SABAH

7 EKİM 2020 CARSAMBA

www.sabah.com.tr Fiyatı: 1.5 TL

**Engelli aylıkları ile
yüzde bakım ödemeleri
teşviiplarda**

**Öğrencilere
hürs ve kredi
ödemeleri başladı**

KURULUŞ OSMAN VAKTI

**672 YILLIK
KULE YENİLENDİ**

İSTANBUL'un en önemli simgelerinden biri olan Galata Kulesi, üç aylık restorasyon ardından yeniden açıldı. Artık müze olarak kullanılacak olan kuleye 22 milyon lira harcandı.

DİLEK GÖNDÜRÜN HABERİ 6 DA

KURULUŞ Osman Vakfı'nın kurduğu 'Osman Vakfı' ile ilgili haberler. Kuruluşun amacı, Osmanlı döneminde yaşamış olan kişilerin hayatlarını yaşatmak ve onları gelecek nesillere ulaştırmaktır.

ASK OLSUN TÜRK HALKI

**Azerbaycanlılar, Türkiye'nin desteğine duacı:
Ask olsun kardeş Türk halkına ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a**

REYHAN SİMONOVA
Azerbaycanlılar Türkiye'ye mesaj yolladı: "Aşk olsun Türk halkına, ask olsun Cumhurbaşkanına Erdoğan'a."

AZERBAJCAN ordusu kanyonunda birliğine uğruyan Ermenistan'ın top ve füzelele hedef aldığı yazılırlara sivil, cephe hattından iç bölgelele gic etti. Yol konularında ve arabalarda yasayan Azeriler. SABAH öncülüyle Türkiye'ye mesaj yolladı:

REYHAN SİMONOVA
Bu savaşta kardeş Türkiye bize çok destek oldu. Ask olsun Türk halkına, ask olsun Cumhurbaşkanına Erdoğan'a.

RÜSTEMOV VAGİR
Cumhurbaşkanı Erdoğan bütün destekle, selamlarıyla Türk halkına minnettarız. 12/16

TRUMP MUAMMASI
YURTTAİD ve dünyada ki gelişmeler gerçekten çok karmaşık. Örneğin Trump gerçekten koronavirüse şoklanmış mı, yoksa bu seçimin hilesi miydi? 12/16

Can Azerbaycan
ANKARA, Ocaklar Birliği, 144 kat 140 metre yükseklikte. Geçerli ki kule de 144 kat. Bu Türk bayrağı renkleri de. Diğer Azerbaycan. 15/16

**AZERBAJCAN'DAN
'DEHŞET' VURUS**

KARABAĞ bölgesinde Azerbaycan ordusu Ermenistan askerlerini öldürdü. Azerbaycan ordusu Ermenistan askerlerini öldürdü. Azerbaycan ordusu Ermenistan askerlerini öldürdü.

TRUMP MUAMMASI
YURTTAİD ve dünyada ki gelişmeler gerçekten çok karmaşık. Örneğin Trump gerçekten koronavirüse şoklanmış mı, yoksa bu seçimin hilesi miydi? 12/16

Can Azerbaycan
ANKARA, Ocaklar Birliği, 144 kat 140 metre yükseklikte. Geçerli ki kule de 144 kat. Bu Türk bayrağı renkleri de. Diğer Azerbaycan. 15/16

MACRON'UN YAPTIĞI HADSİZLİK, EDEPSİZLİK VE PROVOKATORLUK

Başkan Erdoğan
Fransız lideri Macron'un İslam'la ilgili açıklamalarına çok sert tepki gösterdi. Bu, açık bir provokasyon.

MACRON'UN "İslam krizinde" açıklaması, saygıdan öte açık bir provokasyondur. Fransız Devlet Başkanı olarak, İslam'ın yapılandırılmasından bahsetmesi ise hadsizliktir, edepsizliktir. Bizim ağzımızdan böylece katar İslam'ın için. Müslümanların yapılandırılması diye şey duyulmaz mı? Sen kimdin ki, İslam'ın yapılandırılmasında bir fideyit ağzına alıyorsun? 12/16

**KALYON'DAN
KİTÇİYE 100 GÜN
SONRA YENİDEN
MAYAT SUYU**

**BYLOCK'TAKI
ABD
PLANLARI**

**MUCİZE BEBEK
ÖMER ÖZKAN 3,5 KİLO**

EGE Dudağı ve Joe Biden arasında 2016'da yapılan görüşme P50'ü çürüten ByLock yazmalarında desifre oldu. Peki perde gerisinde ne var?

**SİBİRİYE
TİPİ
TİPİ**

KAHRAMAN EVE DÖNDÜ

Başkan Erdoğan
Erdoğan'ın desteğiyle yavaş katarsa ameliyat yapılabilir. Garib gazi Abubekir Durmuş, alisine kardeş SIRIBERK ARSLAN'IN HABERİ 1/4

UZMAN Çevre Abubekir Durmuş, üç yıl önce Galat Dağı'nda teröristlerle peşin-döken patlayan bombayla ağır yaralandı. Beş beş beş, bir gözünden 6 ameliyat geçirdi. Özet üstüne yavaş katarsa ile havata tutunmuş gazi, evinin kapılarını SABAH'a açtı: "Bu can bu bedenden çıkma, maalefi sürece yavaş hizmete hazırım."

TRUMP MUAMMASI
YURTTAİD ve dünyada ki gelişmeler gerçekten çok karmaşık. Örneğin Trump gerçekten koronavirüse şoklanmış mı, yoksa bu seçimin hilesi miydi? 12/16

Can Azerbaycan
ANKARA, Ocaklar Birliği, 144 kat 140 metre yükseklikte. Geçerli ki kule de 144 kat. Bu Türk bayrağı renkleri de. Diğer Azerbaycan. 15/16

**AZERBAJCAN'DAN
'DEHŞET' VURUS**

KARABAĞ bölgesinde Azerbaycan ordusu Ermenistan askerlerini öldürdü. Azerbaycan ordusu Ermenistan askerlerini öldürdü. Azerbaycan ordusu Ermenistan askerlerini öldürdü.

TRUMP MUAMMASI
YURTTAİD ve dünyada ki gelişmeler gerçekten çok karmaşık. Örneğin Trump gerçekten koronavirüse şoklanmış mı, yoksa bu seçimin hilesi miydi? 12/16

Can Azerbaycan
ANKARA, Ocaklar Birliği, 144 kat 140 metre yükseklikte. Geçerli ki kule de 144 kat. Bu Türk bayrağı renkleri de. Diğer Azerbaycan. 15/16

**AZERBAJCAN'DAN
'DEHŞET' VURUS**

KARABAĞ bölgesinde Azerbaycan ordusu Ermenistan askerlerini öldürdü. Azerbaycan ordusu Ermenistan askerlerini öldürdü. Azerbaycan ordusu Ermenistan askerlerini öldürdü.

TRUMP MUAMMASI
YURTTAİD ve dünyada ki gelişmeler gerçekten çok karmaşık. Örneğin Trump gerçekten koronavirüse şoklanmış mı, yoksa bu seçimin hilesi miydi? 12/16

Can Azerbaycan
ANKARA, Ocaklar Birliği, 144 kat 140 metre yükseklikte. Geçerli ki kule de 144 kat. Bu Türk bayrağı renkleri de. Diğer Azerbaycan. 15/16

Ek 2: "Aşk Olsun Türk Halkı", Sabah, 07 Ekim 2020.

Osmanlı Arşivlerinde İmam Şamil

Imam Shamil in Ottoman Archives

Mustafa Özsaray. “Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 2: Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil”.
İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 2021, 325 s., ISBN: 978-975-00909-9-8

Didem Çatalkılıç¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Didem Çatalkılıç, (Dr.),
İzmir, Türkiye
E-posta: didem.catalkilic@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2550-3961

Başvuru/Submitted: 03.03.2022
Kabul/Accepted: 12.03.2022

Atıf/Citation: Çatalkılıç, Didem. Osmanlı Arşivlerinde İmam Şamil. [Mustafa Özsaray'ın Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 2: Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil, adlı eserinin tanıtımı]. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022): 121-125. <https://doi.org/10.26650/jes.2022.006>

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, İmam Şâmil, Müridizm, Çarlık Rusya, Osmanlı Arşivi
Keywords: Caucasus, Imam Shamil, Muridism, Tsardom of Russia, Ottoman Archives

Şeyh Şâmil ve müridizm hareketi tüm dünyada Kuzey Kafkasya çalışanların dikkatini çeken ilk konulardan birisi olmuştur. Özellikle Batılı araştırmacılar Türkiye'deki araştırmacılardan çok daha önce özellikle Rusça literatürü kullanarak İngilizce makale ve kitaplar yazmıştır. Türkiye'de Tarık Cemal Kutlu'nun kişisel çabalarıyla Kuzey Kafkasya direniş hareketi hakkındaki ilk çalışmalar hem telif hem de tercüme çalışmalar şeklinde başlamıştır. Bu noktada sıkça atıf yapılan eser Şeyh Şâmil'in katibi Muhammed Tâhir el-Karahî tarafından yazılan

Barikatü's Suyufid-Dağıstaniyye fi Gazavat aş-Şamiliyye adını taşıyan Türkiye Türkçesine Dağıstan Kılıçlarının Parlaması olarak tercüme edilen eserdir. Ancak bu çalışmalarda oldukça zengin Osmanlı Arşivi neredeyse hiç görülmemiştir. Söz konusu boşluğun doldurulması için Mustafa Özsaray mevcut tasnifleri değerlendirerek ele aldığımız eseri kaleme almıştır. Ele aldığımız eser aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır:

-Önsöz

-Giriş: Şeyh Şâmil'in Tasavvufi ve Siyasi Şahsiyeti

-Birinci Bölüm: Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarının Osmanlı Devleti İle İlişkileri

-İkinci Bölüm: Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Şeyh Şâmil Kataloğu

-Üçüncü Bölüm: Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarına Dair Arşiv Belgelerinin

Transkripsiyonları

-Sonuç

-Kaynaklar

-Dizin

Yazar eserin önsözünde (ss. 9-13) Kafkas Vakfı'nın "Osmanlı Belgelerinde Kafkasya" başlıklı projesinin ilk ürünü olan "Savaş ve Sürgün" adlı eserin devamı niteliğindeki bu eserde Şeyh Şâmil ve ailesi hakkında tespit edilmiş toplam 206 belgeden yola çıkarak eserin küçük bir tanıtımını yapmış, Şeyh Şâmil'in liderliğini yaptığı hareket hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Osmanlı Devleti'nin ve Şeyh Şâmil'in konjonktüre göre karşılıklı konumlanmalarına değinmiştir. Özellikle Şeyh Şâmil ve ailesine Dağıstan'dan ayrılışlarından sonra verilen destek, dönemin şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Yukarıda bahsi geçen konulara dair bugüne kadar Osmanlı Arşivi'nden yeteri kadar yararlanmadan kaleme alınan çalışmalarda eksiklik görülerek Şeyh Şâmil ve ailesine dair belgelerin pek çoğu yazar tarafından ilk defa gün yüzüne çıkarılmıştır.

Eserin "Şeyh Şâmil'in Tasavvufi ve Siyasi Şahsiyeti" (ss. 13-19) başlıklı giriş bölümünde Şeyh Şâmil'in kısa biyografisi verildikten sonra aldığı eğitim ve unvanları hakkında bilgi verilmiştir. Şeyh Şâmil kendi yazdığı mektuplarda veya şeyh için yazılmış mektuplarda imâmü'l-mü'minîn ve emirü'l-mü'minîn, Dağıstanlı veya Dağıstanî, Mevlânâ, edâmallâhü iclâlêhü gibi unvanlar kullanmış ya da kullanılmıştır. Ek olarak Şeyh Şâmil, Dağıstan İmâmı el-Gâzî Şâmil imzasını atmış, Abdühü Şâmil mührünü kullanmıştır. Buradaki temel neden Dağıstan'daki medrese eğitimi ve müridizm hareketine önderlik eden kişilerden olan Şeyh Şâmil'in bu rahle-i tedrisattan geçmiş olmasıdır. Bu durum Dağıstan'daki müridizm hareketini, Çeçenistan'daki müridizm hareketinden ayıran temel özelliklerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti de Şeyh Şâmil'e vezirlik ve serdar-ı ekremlik unvanlarını vermiştir. Şeyh Şâmil bu süreçte bir devlet nizamı kurma yoluna girmiş, mevcut durumunu başka bir platforma taşımıştır. Oluşturduğu divan, nâiblikler ve eyaletler sistemiyle devlet nizamı oluşturmuştur. Bu nizam da her devlette mevcut teşrifatlara uygun bir şekilde icra edilmiştir. Bu nizamda mensubu olduğu Nakşibendî tarikatı mensupları da kendilerine yer bulmuşlardır.

Eserin “Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarının Osmanlı Devleti İle İlişkileri” (ss. 19-55) başlıklı birinci bölümü başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti-Şeyh Şâmil ilişkilerindeki bağlantılar ve saikler üzerine odaklanmıştır. Yerel beyler, âlimler ve şeyhler bu bağlantıları kuran kişiler olmuştur. Osmanlı Devleti ise zaman zaman bu kişilere taltif vermiştir.

Yazarın Osmanlı Arşivi’nde tespit ettiği evraklara göre:

-Osmanlı Devleti’nin Şeyh Şâmil ile olan ilişkilerindeki belirleyici unsur Çarlık Rusya ile olan durum olmuştur. Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya ile barış zamanlarında Şeyh Şâmil’e açıktan destek vermemiştir. Ancak savaş halinde durum değişmiştir.

-Osmanlı Devleti’nin Şeyh Şâmil’in önderi olduğu müridizm hareketine el altından maddi ve manevi destek olmuştur. Çünkü bu direniş, Osmanlı Devleti’nin isteğine uygun olarak Çarlık Rusya’nın ilerleyişini engelleyecektir.

-Şeyh Şâmil her daim Osmanlı Devleti’yle ilişkileri sıcak tutmaya çalışmıştır.

-Çarlık Rusya ile Osmanlı Devleti’nin karşıt noktalarda durduğu Kırım Savaşı Osmanlı Devleti ve Şeyh Şâmil’in beraber hareket edebileceği bir ortam yaratmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin asker göndermekte geç kalması ve savaş sonunda imzalanan Paris Antlaşması’nda Şeyh Şâmil’e yer verilmemesi bu birlikteliğe akamete uğratmıştır.

-Belgelere bakıldığında Osmanlı Devleti ve Şeyh Şâmil arasında tam bir koordinasyonun söz konusu olmadığı, resmî ve gayr-i resmî bir ilişki olduğu görülmektedir.

-Osmanlı Arşivi’ndeki Şeyh Şâmil, ailesi ve kumandanları ile ilgili evraklar asker toplama, iskân ve maaş tahsisatı üzerinedir.

-Şeyh Şâmil’in kumandanlarından Hasan Hasbî, Çeçenli Seferzâde el-Hâc Yusuf Garîb Bey, Muhammed Emin, Mahmud Efendi, Abdülkadir Efendi, Danyal Sultan, Bibolat, Gunibli Muhammed Efendi, Murtaza Efendi, Hacı Resul Efendi ve kayınpederi Şeyh Cemâleddin Gazi Kumukî belgelerde adı geçen kişilerdir.

-Şeyh Şâmil ve ailesi hakkındaki evraklara kendisinin Medîne’ye gitmek istemesi ve vefatından sonra aile fertlerinin yaşadıkları maddi sıkıntılar hakkında arzuhallerdir.

Eserin “Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Şeyh Şâmil Kataloğu” (ss. 55-115) başlıklı ikinci bölümü yazar tarafından okunan ve Hicrî ve Rumî tarihlerinin Miladi olarak verilen 206 belgenin Osmanlı Arşivi kataloğunda bulunan özetlerden bağımsız olarak okunup özetlenmesidir. Söz konusu belgelerin ilki 1 Ramazân 1261/3 Eylül 1845 tarihliken son belgenin tarihi 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921’dir. Eserde yer verilen evrakların bulunduğu kataloglar şöyledir:

BOA. A. AMD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri.

BOA. A. DVN: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemi.

BOA. A. MKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi.

BOA. A. MKT. MHM: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı.

BOA. A. MKT. NZD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı.

BOA. BEO: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâbîâli Evrak Odası Evrakı.

BOA. C. HR: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Hariciye.

BOA. DH. KMS: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri.

BOA. DH. MKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi.

BOA. DH. MUİ: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı.

BOA. DH. İ. UM: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı.

BOA. HR. MKT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı.

BOA. HR. İD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti İdare Evrakı.

BOA. HR. SFR: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti.

BOA. HR. SYS: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı.

BOA. HR. TO: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı.

BOA. İ. DH: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye Evrakı.

BOA. İ. DUİT: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dosya Usulü.

BOA. İ. HR: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Hariciye Evrakı.

BOA. İ. MBH: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Mabeyn-i Hümayun.

BOA. İ. MMS: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Mahsus Evrakı.

BOA. İ. MV: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Mazbataları.

BOA. İ. MVL: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Vâlâ Evrakı.

BOA. İ. TAL: Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Taltifat Evrakı.

BOA. MVL: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vâlâ Riyâseti Evrakları.

BOA. TS. MA. E: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı.

BOA. ŞD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şûra-yı Devlet Evrakı.

BOA. Y. PRK. ASK: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat.

Eserin “Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarına Dair Arşiv Belgelerinin Transkripsiyonları” (ss. 115-313) başlıklı üçüncü bölümde, ikinci bölümde özetleri verilen Osmanlı Arşivi’ndeki 206 belgenin transkripsiyonları yapılmıştır. Her belgenin kodunun, numarasının ve tarihinin verilmesine ek olarak belgelerdeki ibarelerle ilgili yazar tarafından açıklama notları mevcuttur. Belgelere bakıldığında Şeyh Şâmil’in ve çocuklarının Çarlık Rusya’ya karşı ve sonraki süreçte Osmanlı Devleti’nden yardım beklediği açıktır. Beklentilerinin karşılanmadığı dönemlerdeyse Osmanlı Devleti’ne sitemkâr bir üslup kullanmışlardır.

Yazar eserin “Sonuç” bölümünde (ss. 313-316) şu yargılara varmıştır:

-Şeyh Şâmil Çarlık Rusya ile mücadelesi boyunca adamları vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile ilişki içerisinde olmuştur.

-Osmanlı Devleti de Çarlık Rusya ile barış dönemlerinde Şeyh Şâmil’e maddi yardım yaparken savaş zamanlarında Şeyh Şâmil ile birlik olmuştur.

-Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Antlaşması’nda kendisine yer verilmemesi ve ardından yardım edilmemesi Şeyh Şâmil için hayal kırıklığı yaratmıştır.

-Şeyh Şâmil'in esir düşmesinden sonra kendisine, ailesine ve arkadaşlarına Osmanlı Devleti tarafından Meşrutiyet dönemine kadar makam ve maaş verilmiştir.

“Kaynaklar” başlığı 315-317 sayfaları arasındayken “Dizin” başlığı 317-324 sayfaları arasındadır. Tüm bunlara ek olarak çalışmanın 20. (Şeyh Şâmil'in St. Petersburg Sarayı'nda A. Denyer tarafından Ekim 1859'da çekilen fotoğrafı), 56. (Şeyh Şâmil'in Dağıstan-Çiryurt'ta İ. Nostitz tarafından Eylül 1859'da çekilen fotoğrafı), 116. (Şeyh Şâmil'in St. Petersburg'ta S. Levitskiy tarafından 1866'da çekilen fotoğrafı) ve 312. (Şeyh Şâmil'in Kaluga'da Wesenberg tarafından Mart 1869'da çekilen fotoğrafı) sayfalarında Şeyh Şâmil'in dört fotoğrafı, 324. sayfada Arapça “Sonunu Düşünen Kahraman Olamaz” yazılı bir nişanı ve 325. sayfada mühür ve imzasını taşıyan Osmanlı Arşivi'nden bir mektubu bulunmaktadır.

Kuzey Kafkasya tarihiyle ilgili belki de en çok çalışılan konulardan birisi müridizm hareketi olmuştur. Ancak hem Rus hem Osmanlı Arşivlerinin ve tabii Batılı seyyah, ajan ve Rus ordusunda görev yapan yine Rus ve Batılı subayların seyahatname ve günlüklerinin değerlendirilerek çalışmaların yapılması her daim mümkün olmamıştır. Ek olarak yazarın da belirttiği gibi yeni tasnifler de açılırsa Şeyh Şâmil hakkında yeni bilgilere ulaşılabilir. Böylelikle yapılacak çalışmaların bilimsel kalitesi artacaktır.

Dağlık Karabağ Sorunu'na Yönelik Politikalar

Policies Towards the Nagorno-Karabakh Conflict

Prof. Dr. Haydar Çakmak. "Dünden Bugüne Karabağ Sorunu". Ankara: Yenisey Kitapevi, 2021, ISBN: 9786058205192

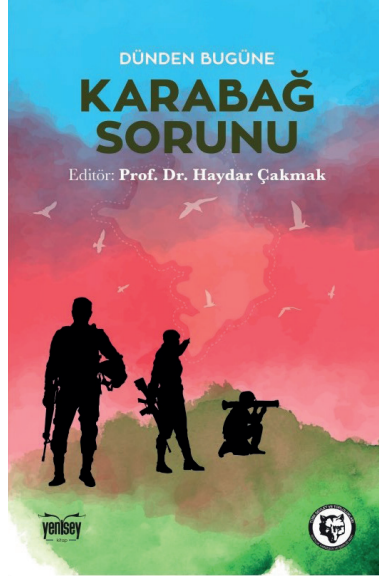
Seda Nur Özden¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Seda Nur Özden, (Lisans Öğrencisi),
Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karabük,
Türkiye
E-posta: ozdensedanur0@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5969-5930

Başvuru/Submitted: 08.03.2022
Kabul/Accepted: 19.03.2022

Atıf/Citation: Özden, Seda Nur. Dağlık Karabağ Sorunu'na Yönelik Politikalar. [Haydar Çakmak'ın Dünden Bugüne Karabağ Sorunu, adlı eserinin tanıtımı]. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022): 127-132.
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.007>

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Karabağ Sorunu, Azerbaycan, Ermenistan, Kafkasya

Keywords: Nagorno-Karabakh, Karabakh Conflict, Azerbaijan, Armenian, Caucasus

Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı'ndan Karabağ Savaşı'na dair kapsamlı bir eser. Editörlüğü Prof. Dr. Haydar Çakmak tarafından yapılan bu eserde, uluslararası bir mesele haline gelen Karabağ sorununun tarihi boyutu, nedenleri ve sonuçları analiz edilmiştir. Eser, 2021 yılında Yenisey Kitapevi tarafından yayınlanmıştır. Söz konusu eserde, dokuz ayrı bölüm/makale yer almakta olup, Karabağ'ın tarihi, ilgili ülkelerin politikaları ve sorunun uluslararası boyutu tartışılmıştır.

Kitabın ana konusunu oluşturan, 27 Eylül 2020'de başlayıp 44 gün devam eden Azerbaycan-Ermenistan Savaşı sadece Azerbaycan açısından değil, Türk Dünyası açısından da büyük bir olaydır. Yaklaşık 27 sene Ermenistan işgali altında bulunan, yakıp yıkılan, maddi, tabiat ve doğa zenginlikleri mahvedilen Karabağ ve çevresinin kurtuluşu Azerbaycan açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu savaş sonucunda Azerbaycan ordusu işgal altındaki topraklarının önemli bir kısmını düşmandan kurtarıırken Rusya'nın arabuluculuğu ile yapılan Üçlü Bildiri gereği Ermeni ordusu Azerbaycan'dan çıkarılmıştır. Bu süreç boyunca Türkiye Azerbaycan'a siyasi, diplomatik, teknolojik vs. desteği sağlamıştır. Savaşın ardından akademik ve siyasi çevrelerde bu konuda çok sayıda makale, tebliğ, yorum, haber, kitap, rapor vs. yayınlanmıştır. Bu yayınlar, alanla literatürünü zenginleştirirken savaşın farklı yönlerden yorumlanmasına da fırsat tanımaktadır.

Kitapta yer alan bölümler/makaleler şu şekilde sıralanmıştır:

Birinci bölüm: Dr. Arif Acaloğlu'nun yazmış olduğu *Karabağ Sorununun Tarihi Arka Planı* başlıklı bölümdür. Yazar, Karabağ sorununa temel hatlarıyla değinirken, devamında Karabağ coğrafyasını ve bölgenin sosyo-ekonomik yapısını ele almaktadır. Yazarın Karabağ sorununu kavrayabilmemiz için sunduğu alanlar Karabağ coğrafyası, Hristiyan cemaatler, Batı'nın bölgeye yönelişi, SSCB etkisi, BM kararı, çözüm sürecinde Minsk Grubu bildirimleri gibi derinlemesine alanlardır.

İkinci bölüm: Dr. Hatem Cabbarlı'nın yazmış olduğu *Ermenistan'ın Karabağ Politikası* başlıklı bölümdür. Yazar, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ sorununun temelini, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bolşevik Rusya tarafından işgalini, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Dağlık Karabağ sorunun yeniden gündeme gelişi ve 44 günlük savaşa giden süreci tüm detaylarıyla içermektedir. Kapsamlı ve ayrıntılı şekilde ele alınan bu bölümün ilk kısmında, Bolşevik Devrimi ve Güney Kafkasya'da devlet yönetiminin zayıflamasından yararlanan Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yönelik katliamlarından bahsedilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan'ın 1918'de bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, Ermenistan hükümeti Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımamış, Dağlık Karabağ, Nahçıvan ve Zengezur bölgelerine yönelik taleplerinden vazgeçmemiş ve askeri operasyonlarına Bolşeviklerin desteğiyle devam etmiştir. Azerbaycan'a bağlı kalmak şartıyla 7 Temmuz 1923'te Dağlık Karabağ'a özerklik statüsünün verilmesi ile sorunun daha sonraki yıllarda gündeme gelmesine zemin hazırlanmıştır. Ermenistan 1945, 1956, 1964 ve 1988 yıllarında taleplerini tekrar gündeme getirmişse de kabul görmemiştir. Toprak taleplerinden hiçbir zaman vazgeçmeyen olan Ermenistan, propaganda faaliyetlerine devam etmiştir. Bölümün ikinci kısmında aktarıldığı gibi, Sovyetler birliğinin resmen feshedilmesinden sonra Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan ve Ermenistan arasında en ciddi sorun olmuştur. Ermenistan'ın desteği ile Dağlık Karabağ Ermenilerinin başlattıkları silahlı saldırılar, 1992 yılında gerçek savaşa dönüşmüştür. 28 Kasım 1989'da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ'ın yönetimi için oluşturduğu Özel Yönetim Komitesi'ni feshederek Dağlık Karabağ yönetimini yeniden Azerbaycan'a bırakmıştır.

Ayrıca, Azerbaycan'ın 2 Mart 1992'de BM'ye üye olmasından ve 13 Mart'ta Ermenistan'ın saldırılarının durdurulması için BM Güvenlik Konseyi'ne müracaat etmesinden sonra Dağlık Karabağ sorunu uluslararası nitelik kazanmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve sözde Dağlık Karabağ yönetimi temsilcisinin 9 Mayıs 1994'te imzaladıkları anlaşma gereğince ateşkes rejimi uygulanmış ve böylece Rusya'nın girişimleri sonucunda Dağlık Karabağ Savaşı durdurulmuş, diploması ön plana çıkmıştır. Ateşkes anlaşması imzalandıktan sonra sorunun barış yoluyla halledilmesi için AGİT Minsk Grubu kurulmuşsa da bu örgüt sorunun çözümünde her hangi ilerleme sağlayamamıştır. Bu kısımda, Minsk Grubu'nun başarısızlık nedenleri ayrıca okuyucuya sunulmuştur. Üçüncü kısımda ise, Ermenistan'ın ilk devlet başkanı olan Levon Ter-Petrosyan ve sonraki yıllarda Robert Koçaryan, Serj Sarkisyan ve Nikol Paşinyan dönemi de dahil olmak üzere Ermenistan yöneticileri Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla halledilmesi sürecini zamana yayarak Azerbaycan'a yenilgiyi kabul ettirebileceklerini düşünmüşlerdir. Devam eden müzakereler ve Rusya'nın girişimleri sonucunda ateşkes sağlansa da, Ermenistan her seferinde anlaşmayı ihlal ederek askeri operasyonlarına devam etmiştir. Nisan 2016 savaşında Tovuz olaylarında isteği sonuca ulaşamayan Ermenistan Azerbaycan'ı nihai barış anlaşması imzalamaya mecbur edeceğini düşünerek 27 Eylül 2020'de 44 gün sürecek olan geniş çaplı askeri operasyonlara başlamıştır. Azerbaycan ordusu birçok ilini Ermenistan işgalinden kurtarmış ve askeri operasyonların başlamasından hemen sonra askeri ve maddi kayıplar veren Ermenistan, Azerbaycan'ı psikolojik olarak etkilemek için ağır savaş suçları işlemiş, 44 gün boyunca Azerbaycan'ın sivil yerleşim birimlerine yönelik saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırıların altında hem tarihsel ve hem patolojik bir "öç alma" saplantısı hem siviller üzerinde bir baskı oluşturarak işgal sürecini kolaylaştırma düşüncesi yatmaktadır.

Üçüncü bölüm: Prof. Dr. Ali Asker'in yazmış olduğu *Azerbaycan'ın Karabağ Politikası* başlıklı bölümdür. Bu bölümde yazar, dört ayrı başlıkta "Dağlık Karabağ Meselesi": Yapay Sorunun Tarihi Seyri, Ateşkes Sürecinin Kırılma Noktaları, 44 Günlük Savaş veya Büyük Taarruz, Savaşın Düşündürdükleri: Yorumlar, Tespitler, Sonuçlar ve Muhtemel Gelişmeler olarak ele almaktadır. Birinci kısımda yazar, Dağlık Karabağ sorunun yapay şekilde inşa edilmiş Ermeni Meselesi'nin bir uzantısı olduğunu açıklamış, devamında Ermeni meselesinin gündeme gelişi ve Ermeni Vilayeti'nin kuruluşuna yer vermiştir. Bu kısımda aktarıldığı üzere, 1994 ateşkes anlaşmasına kadar geçen süre zarfında Ermenistan ordusu ve Karabağ'ın silahlı Ermeni çeteleri Hocalı Soykırımı başta olmakla çok sayıda kanlı cinayet işlemiş, yüz binlerce Azerbaycan yurttaşını kendi ülkesinde mülteci durumuna düşürmüş, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal etmiştir. İkinci kısımda, ateşkes sürecinin ihlalinde yaşanan üç ayrı kırılma noktası tartışılmış, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın tarihi-kültürel mirasına, tabiat varlıklarına vermiş olduğu ciddi zararlar ve yapmış olduğu propagandalar da vurgulanmıştır. Yazar, Tovuz saldırısını Dört Gün Savaşı'ndan sonraki dönemde yaşanan en büyük çatışma olarak nitelendirmiştir. Tovuz'da istediği başarıyı elde edemeyen Ermenistan, süreci 44 gün devam edecek savaşa götürmüştür. Üçüncü kısımda yazar, Azerbaycan başarısını sivilleri vurmama,

askeri hedefleri nokta atışıyla imha etme, olabildiğince az zayıyla ilerleme gibi faktörlerle açıklamaktadır. Türkiye'nin gelişmelerdeki etkisini ele alan yazara göre, Azerbaycan Türkiye'nin stratejik desteği sayesinde, belirgin biçimde hareket kabiliyetini arttırarak, sahadaki kazanımlarını artırmasına vurgu yapmaktadır. Dördüncü ve son kısımda ise, Türkiye ve Rusya'nın tutumlarına yer vermektedir. Türkiye savaş boyunca Azerbaycan'a diplomatik, siyasi ve kamuoyu desteğini kesintisiz şekilde sürdürürken, Rusya bu savaşta tarafsız kalmamış, Ermenistan'a her türlü silah, mühimmat, ileri teknoloji ve imha gücü yüksek silahlarla destek vermiştir. Çeyrek yüzyılı aşkın bir süre zarfında diplomatik yollardan çözülemeyen işgal süreci, 44 gün devam eden başarılı bir taarruzla sona erdirilmiş, işgalci Ermenistan ordusu Azerbaycan topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Son kısımda ise, Türkiye ve Azerbaycan arasında yapılan Haziran 2021'de Şuşa'da, Şuşa Beyannamesinin kabulü ile ilişkilerdeki gelişmeler tartışılmıştır.

Dördüncü bölüm: Prof. Dr. Nesip Nesipli'nin yazmış olduğu Rusya'nın Karabağ Politikası başlıklı bölümdür. Bu bölümde ise yazar, Karabağ probleminde eski Rusya'nın rolü, Rusya'nın Azerbaycan'ı işgali, Rusya-İran savaşlarının Ermenilere etkisinden bahsetmektedir. Bu bölümün ilk kısmında, Rusya İmparatorluğu'nun işgal politikası tartışılmış ve beraberinde yaşanan gelişmeler okuyucuya sunulmuştur. Karabağlı İbrahim Han ve Rusya generali Sisyanov'la tarihe Kürekçay Antlaşması adıyla geçen belgeyi kabul etmiş ve böylelikle Karabağ Hanı ailesi, sülalesi ve ülkesi Rusya İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. İkinci kısımda ise birinci ve ikinci Rusya-İran savaşlarının Ermenilere ve işgal altındaki Müslümanlara etkisi anlatılmıştır. Yazar, 1918-1920'li yıllarda Güney Kafkasya'da üç bağımsız devletin kurulmasını hassas bir dönem olarak karakterize etmektedir. Ayrıca ikinci kısımda Birinci Karabağ Savaşı (Halk Cumhuriyeti Dönemi) ve Ermenistan'a verilen tavizlere değinilmiş, 2.Karabağ Savaşı ve muhtemel 3.Karabağ Savaşı'na (27 Eylül-10 Kasım 2020) giden süreç okuyucuya sunulmuştur. 3.Karabağ Savaşı Azerbaycan ordusu zafer elde etmesinin ardından 10 Kasım gecesi Putin'in hazırladığı 9 maddelik belgeyi İlham Aliyev çevrimiçi ortamda imzalamasıyla son bulmuştur. Son olarak Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in politikalarına yer verilmiş beraberinde Rusya ile ilişkilerde etki eden faktörler tartışılmıştır.

Beşinci bölüm: Dr. Babek Şahit'in yazmış olduğu *İran'ın Karabağ Politikası* başlıklı bölümdür. Bu bölümde yazar, 2.Karabağ Savaşı sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin elde etmiş olduğu zaferler, 2.Karabağ savaşında İran'ın tutumu ve Azerbaycan politikası, İran'da yaşanan siyasi gelişmeler, İran'ın iç ve dış politikasını etkileyen faktörler anlatılmaktadır. Beşinci bölümün ilk kısmında, İran'da 1979 yılında yaşanan devrim ile iç ve dış politikasında meydana gelen değişimler doğrultusunda bazı kavramlara ve tanımlara detaylı olarak yer verilmiştir. Ayrıca, İran Cumhurbaşkanı Ayetullah Haşimi Refsencani'n, Muhammed Hatemi, Mamut Ahmedinijad ve Hasan Ruhani dönemlerinde izlenen politikaları ele alınmaktadır. İkinci kısımda ise, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikaları ve ilişkileri etkileyen faktörler tartışılmıştır. Yazar, İran'ın kuzeybatı sınırları ve milli güvenliğini tehdit eden faktörleri, İran Türkleri içinde yükselen Türk milliyetçiliği ve

Türkçü duygular olarak açıklamaktadır. Azerbaycan ile ilişkilerinde İran'ın endişe duyduğu gelişmelerden biri de Azerbaycan'ın İsrail ile olan yakın ilişkileridir. Bununla beraber İran'ın Azerbaycan ile ilişkilerde yaşadığı diğer sorun ve endişelerde yer almaktadır. Üçüncü kısımda, Azerbaycan'ın ABD ile ilişkilerinde yaşadığı kuşkuvarın nedenleri okuyucuya sunulmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin NATO ile iş birliği ve NATO'nun Azerbaycan Cumhuriyeti üzerinden bölgede aktif olmaya çalışması, İran'da uyandırdığı endişeler vs. tartışılmıştır. Son olarak, İran devleti, 2.Karabağ Savaşı sırasında tarafsızlık söylemi altında dolaylı yoldan Ermenistan'ın yanında yer almaya çalışırken, İran Türklerinin kamuoyunda oluşturduğu baskı ve propaganda sonucunda İran, Azerbaycan'ı sözde desteklemiştir.

Altıncı bölüm: Prof. Dr. Haydar Çakmak'ın yazmış olduğu *Türkiye'nin Karabağ Politikası* başlıklı bölümdür. Bu bölümde yazar, Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin, bu ilişkilerde İran'ın tutumunu, Şuşa Beyannamesi gibi konulara yer vermiştir. Altıncı bölümün ilk kısmında yazar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilerini tartışmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteği ve beraberinde kurulan TANAP (Güney Kafkasya Boru Hattı Projesi) ve TAP (Trans-Adriyatik Boru Hattı Projesi) projeleri yer almaktadır. Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinden rahatsızlık duyan ve sabote etmek veya baskı uygulamaya çalışan İran'ın Azerbaycan'a yönelik karşı tutumu ayrıca anlatılmaktadır. Bu kısımda Karabağ savaşında Türkiye'nin tutumu ve savaş sonuçlarına yer verilmiş, devamında Karabağ sorununda Rusya'nın İran'a ilişkin tutumu anlatılmaktadır. Son olarak, Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi ve Beyanname'nin içeriği okuyucuya sunulmuştur.

Yedinci bölüm: Prof. Dr. Sait Yılmaz'ın yazmış olduğu *AGİT ve MİNSK Grubunun Karabağ Politikası* başlıklı bölümdür. Bu bölümde yazar, Minsk Grubu arabuluculuk faaliyetleri tartışılmıştır. Yedinci bölümün ilk kısmında yazar, Minsk Grubu'nun kuruluşu ve faaliyetlerinden bahsederken, bu grubun faaliyetlerini değerlendirmiş ve Madrid prensiplerine kadar uzanan bir anlatım sunmaktadır. Yedinci bölümün ikinci kısmında, Avrupa Birliği'nin Avrupa Komşuluk Politikası ve yumuşak gücün etkileri ele alınmıştır. Bu kısımda Dağlık Karabağ soruyla ilgili Avrupa Birliği faaliyetleri ve rolüne yer verilmiştir. Bu bölümün en önemli vurgusu ise “Dağlık Karabağ Sorununda Avrupa Birliği'nin etkisiz kalması” gerçeğidir. Son olarak bu bölümde İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda AB'nin tepkileri ve savaş sonrası bölgenin inşasında AB'nin üstleneceği role yer verilmiştir.

Sekizinci bölüm: Prof. Dr. Barış Doster'in yazmış olduğu *ABD'nin Karabağ Politikası* başlıklı bölümdür. Bu bölümde, Kafkasya'nın önemi, ABD'nin bölgeye olan ilgisi ve beraberinde izlediği politikalar, ABD'nin Rusya'ya karşı tutumu tartışılmıştır. Sekizinci bölümün ilk kısmında, ABD'nin bölgeye olan ilgisi açıklanırken, Azerbaycan'a yönelik stratejik ilgisi üç katmanlı olarak tartışılmış, Dağlık Karabağ sorunu bağlamında ABD'nin Türkiye ile İran ilişkilerine etkisi ve ABD'nin Türkiye ile Ermenistan ilişkilerine olan etkisi okuyucuya sunulmuştur. Sekizinci bölümün ikinci kısmında, Dağlık Karabağ sorununda kazanan ve kaybeden ülkeler ele

alınmıştır. Bu kısımda da Rusya'nın Dağlık Karabağ sorunundan çıkarımlarına yer verilmiştir. Üçüncü kısımda ise, Rusya'nın bölgeye bakışı ve ABD'nin emperyalist politikası tartışılmıştır. Bu bölümün en önemli vurgusu "ABD'nin bölgede enerji kaynaklarına olan ilgisi ve Rusya'yı kuşatma politikasıdır." Yazar bu konudaki gelişmeleri kavrayabilmemiz için ilgili ülkelerle ilişkileri de okuyucuya sunmuştur. Son olarak bu bölümde Dağlık Karabağ sorununda Minsk Grubu'nun etkisiz kalma sebepleri de tartışılmıştır.

Dokuzuncu bölüm: Prof. Dr. Haydar Çakmak'ın yazmış olduğu *Karabağ Sorununun Uluslararası Boyutu* başlıklı bölümdür. Bu bölümde yazar, Batı ülkelerin Ermenistan'a desteğinden, bu sürece yönelik beklenti ve çıkarlarından, İsrail-Azerbaycan ilişkilerinden, Dağlık Karabağ'la ilgili diğer ülkelerin tutumundan bahsetmektedir. Dokuzuncu bölümün ilk kısmında, Ermenistan'ın Rusya'dan beklentileri ve Batıya olan yönelişi tartışılmıştır. Bu kısımda, Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununu kendi çıkarlarına göre yönlendirmesi ve bölgede etkinliğini koruma isteği ile izlediği politika okuyucuya sunulmuş, ayrıca AGİT-MİNSK Grubu da sorunu çözüme kavuşturmada pasifliğinin nedenine yer verilmiştir. Azerbaycan-İsrail ilişkilerine de yer verilen ikinci kısımda anlatıldığı üzere Batılı İslam ülkeleri (Bosna-Hersek, Arnavutluk) Azerbaycan'ı savunurken Ortadoğu'nun İslam ülkeleri Ermenistan'ın yanında yer almıştır. Yazar ayrıca, Türk kökenli bağımsız cumhuriyetlerin beklenen desteği sağlamamalarını vurgularken, Rus faktörüne de yer verilmiştir. Son olarak bu kısımda Ermenistan'ın aldığı destek ve bu desteği sağlayan ülkeler ve kuruluşlar anlatılmış, Rusya'nın Karabağ sorunuyla ilgili uluslararası rolü ve politikasına yer verilmiştir.

Kitap, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı, Kafkasya, bölgesel siyaset vd. konularla ilgilenen okuyucular, ayrıca bu alanda akademik çalışmalar yürüten araştırmacılar açısından son derece faydalı bir eser olarak tanımlanabilir.

Yazar hakkında

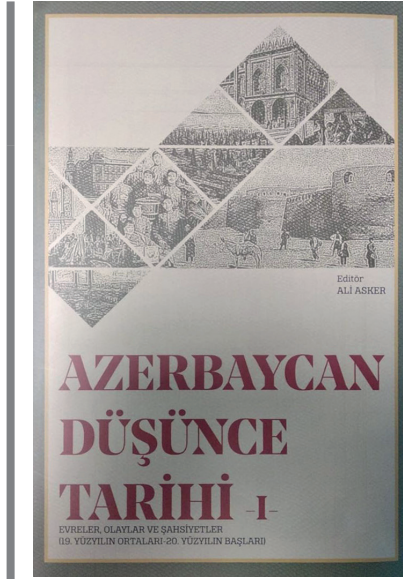
Prof. Dr. Haydar Çakmak, 1956 yılında Kırşehir'de doğmuştur. Lisans öğrenimini Fransa Bourgogne Üniversitesi'nden 1987 yılında mezun olmuştur. Yüksek lisansını Franchcompte Üniversitesinde 1989 yılında tamamladı. Paris-X Nanterre Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde 1993 yılında doktora yaptı. Yazar şuan da Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Azerbaycan Düşünce Tarihine Kapsamlı Bir Bakış

A Comprehensive View of Intellectual History of Azerbaijani

Ali Asker. “Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)”. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2021, ISBN: 978-975-17-5013-6

Aynurə Səfərova¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Aynurə Səfərova, (Dr.),
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor
İnstitutu Aparıcı Elmi İşçisi, Azərbaycan
E-posta: aynura.safarova1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2198-9116

Başvuru/Submitted: 07.03.2022

Kabul/Accepted: 15.03.2022

Atıf/Citation: Səfərova, Aynurə. Azərbaycan
Düşünce Tarihine Kapsamlı Bir Bakış.

[Ali Asker'in Azərbaycan Düşünce Tarihi: Evreler,
Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20.
Yüzyılın Başları), adlı eserinin tanıtımı]. *Avrasya
İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*
11, 1 (2022): 133-135.
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.008>

Anahtar Kelimeler: Azərbaycan Düşüncə Tarixi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti,
Milli Kimlik Şüuru, Ali Asker

Keywords: Intellectual History of Azerbaijan, Azerbaijan Democratic Republic,
National Identity, Ali Asker

2021-ci ilin sonlarında Türkiyə Cümhuriyyətində “Azərbaycan düşüncə tarixi” adlı nəfis bir kitab çapdan çıxdı. Kitabın redaktoru Karabük Universitetinin professoru Ali Askerdir. Kitab Türkiyə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə bağlı olan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının maddi dəstəyi ilə işıq üzü görmüşdür. Kitaba ön sözü Türkiyənin Mədəniyyət və

Turizm naziri Mehmet Nuri Ersoy, təqdimat yazısını Yurtdışı Türklər və Akraba Toplulukları qurumunun rəhbəri Abdullah Eren yazmışdır. Qeyd edildiyi kimi, Türkiyə və Azərbaycan arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin kökündə tarixdən gələn eyni soya bağlılıq: eyni dil, din, ortaq mədəniyyət, qan və gen bağlarının olmasıdır. Bu mənada XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan düşüncə tarixini əks etdirən hadisələri öyrənmək; həmin dövrdə Azərbaycan fikir və düşüncə dünyasını formalaşdıran və inkişaf etdirən şəxsiyyətlərin, dövlət adamlarının, mütəfəkkir şair və yazıçıların həyatını, onların gördüyü böyük işləri Türkiyədə tanıtılmasını hədəfləyən kitabın yazılması, elm və mədəniyyət ictimaiyyətinə təqdim olunması vacib olduğu qədər də əhəmiyyətlidir. Ötən əsrin əvvəllərində Anadolu və Qafqaz Türklərinin inkişafı yolunda böyük işlər görən, hər iki ölkənin ictimai, siyasi və mədəni həyatında önəmli yer tutan böyük mütəfəkkir və ədiblərin apardığı mücadiləni və mübarizəni öyrənmək, onların həyatını, yaradıcılığını araşdırmaq, təbliğ etmək mənəvi borcdur.

İki cilddən ibarət olan kitabda ümumilikdə 29 bölüm yer alır. Kitabın birinci cildində Azərbaycanda milli kimlik şüurunun ortaya çıxması və millətləşmə prosesləri, mərhələlər və hadisələr anlatılmışdır. Əsasən həmin dönmənin vacib məsələlərindən sayılan maariflənmə, kimlik şüurunun formalaşması və inkişafından, demokratik cümhuriyyətin quruluşu və süqutundan bəhs edilmişdir.

Kitabın ikinci hissəsində həmin dönmənin parlaq şəxsiyyətləri, ədəbi və siyasi fikir həyatında böyük xidmətləri olan insanların fəaliyyəti haqqında əhatəli məlumat verilmişdir. Böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundzadədən başlayaraq XIX əsrin sonu-XX əsrin ortalarında olan zaman kəsimində yaşamış xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev də daxil olmaqla, böyük maarifçilər – Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu; dövlət liderləri Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Nəsim bəy Yusifbəyli, Üzeyir bəy Hacıbəyli; böyük şair Mirzə Ələkbər Sabir, Məhəmməd Hadi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Bala Mehmetzadə, Ömər Faiq Nəmanzadə, Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı, Hüseyn Cavid kimi ölməz şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığından, millətin oyanışı və xalqın maariflənməsi yolunda gördüyü işlərdən bəhs edilmişdir.

Adlarını qeyd etdiyimiz böyük ədiblərin və dövlət adamlarının həyatını və yaradıcılığını, o cümlədən həmin dövrdə gedən siyasi-ictimai prosesləri araşdıran bölüm yazarlarından Ali Askerin, Kamil Vəli Nərimanoğlunun, Mübariz Süleymanlının, Nesrin Sariahmetoğlunun, İradə Bağırovanın, Kamran İsmayılovun, Nəsim Nəsimlinin, Vaqif Sultanlının, Şəlalə Məmmədovanın, Yavuz Akpınarın, Nazim Muradovun, Okan Yeşilotun, Alaəttin Ucanın, Fəhri Sakalın, Fərhad Cabbarovun, Aydın Balayevin, Cəmil Həsənlinin, Firdovsiyyə Əhmədovanın, Rafael Əhmədlinin, Mahirə Askerin, Ali Erolun, Mehdi Gəncəlinin, Elxan Nəcəfovun, İrfan Murat Yıldırımın, Asif Rüstəmlinin, Şamil Sadıqovun adlarını qeyd etməliyik.

Kitabın sonunda həmin dövrün siyasi hadisələrini və dönmənin şəxsiyyətlərini əks etdirən 100 ədəd fərqli fotosəkil və rəsm verilmişdir.

Kitabda milli kimlik inşasının sosial-iqtisadi və fikri təməlləri mövzusu, XX əsrin əvvəllərində

Azərbaycanda siyasi partiyalar, azadlıq düşüncəsi və xarici siyasət, milli məfkurə və dövlət inşası, milli kimlik inşasında dil ünsürü və dil siyasəti, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində ədəbiyyat, Azərbaycan düşüncə tarixində ədiblərin rolu və fəaliyyəti, Azərbaycan düşüncə sisteminin inkişafında teatrın rolu, Cümhuriyyətin süqutu və Sovet düşüncə sistemi və digər bu kimi önəmli tarixi hadisələrin araşdırılması mövzularına xüsusi önəm verilmişdir.

Kitabın redaktoru, professor Ali Asker giriş yazısında hər bir bölümdən ayrı ayrı bəhs edərək əsəri bütöv şəkildə təqdim etmişdir. Giriş yazısında, habelə Azərbaycan dilində yazılan bölümləri Türkiyə türkcəsinə uyğunlaşdıranlara, kitabın redaktə, korrektə işlərinə və digər texniki işlərlə bağlı yardım edən bilim insanlarına ayrıca təşəkkür etmişdir.

2021-ci il elmi yayın həyatının önəmli hadisələrindən biri kimi iki cildlik bu kitabın nəşri kollektiv əməyin məhsulu kimi işıq üzü görmüşdür. Əminik ki, Azərbaycan siyasi düşüncə tarixini əks etdirən bu əsər ədəbi və siyasi düşüncə insanların yaradıcılığını özündə əks etdirməklə çox dəyərli bir mənbəyə çevriləcəkdir.

Qənaətimizcə, bundan sonra da Azərbaycanda aydınlanma tarixini özündə əks etdirən çox araşdırmalar aparılacaq, amma “Azərbaycan düşüncə tarixi” kitabı tədqiqatçıların daimi istinad mənbəyi olacaq.

AMAÇ-KAPSAM

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) – Journal of Eurasian Inquiries sosyal bilimler alanında Türkistan ile Kafkaslardan, Balkanlar ve Ortadoğu'ya uzanan geniş Avrasya Bölgesi ile ilgili farklı disiplinlerde hazırlanmış bilimsel çalışmaları akademik dünya ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) Avrasya coğrafyası ile ilgili uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, tarih, sosyoloji, iktisat, hukuk, kültürel ve bölgesel çalışmalar gibi farklı disiplinlerden bilimsel çalışmalara yer vermektedir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranın %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen

yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı,

hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Avrasya İncelemeleri Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on

Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Avasya İncelemeleri Dergisi (AVID)- Journal of Eurasian Inquiries araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştaki gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <https://dergipark.org.tr/pub/iauavid> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili

detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir. Yazıların üzerinde yazarların kimliğini gösteren herhangi bir bilgi (Ad, soyadı, kurum vs.) bulunmamalıdır.

1. Yazılar, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak hazırlanabilir.
2. Ana metin, çift aralıklı 11 punto ile Times New Roman fontlarıyla MS Word formatında elektronik dosya olarak hazırlanır. PDF dosyası gönderilmemesi rica olunur. Makale başlığı büyük harflerle ve 12 punto koyu; ara başlıklar küçük harflerle ve 11 punto koyu yazılır.
3. Araştırma ve derleme makalelerinin, araştırma notu ve çeviri yazıların ilk sayfasına, 180-200 kelimelik (anahtar sözcükler dahil) Türkçe ve İngilizce birer özet eklenir. Özetlerin sonunda, en fazla 10'ar adet Türkçe ve İngilizce anahtar sözcük bulunmalıdır. Kitap ve toplantı tanıtımları ve editöre mektuplara özet ve bibliyografya gerekmez. Bunlar makale yönetim sistemine yüklenirken "Özet" alanına yazının ilk paragrafı yüklenir. Türkçe makaleler için ayrıca 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet istenmektedir; Rusça makaleler için hem Türkçe hem de İngilizce genişletilmiş özet gerekmektedir; İngilizce makaleler için sadece Türkçe genişletilmiş özet istenmektedir.
4. Ekler, ana metnin arkasına, kaynakçanın önüne yerleştirilmelidir. Eklerin kaynakları, ek başlığı altında ve ayrıca kaynakçada belirtilmelidir.
6. Kısa alıntılar paragraf içinde çifte tırnak arasında verilir. Uzun alıntılar tırnak işaretleri kullanılmadan sadece soldan iki kez girinti (tab) yapılmış olarak ve 10 punto ile verilir.
7. Resimler ve şekillerin altyazıları bulunmalıdır. Bu altyazılarda görselle ilgili açıklama ve kaynak verilmelidir. Altyazılarda verilen kaynaklar makale sonundaki kaynakçada yer almalıdır. Resimler, şekiller ve altyazıları metnin içine, yayımlanması istenilen yerlere yerleştirilmiş olmalı, hepsi metnin sonunda toplanmamalıdır. Ayrıca bütün resimler ve şekiller makale yönetim sistemine ayrı ayrı yüklenmelidir. Resimler ve şekiller ayrı ayrı numaralandırılır. Alt yazıları 9 punto ile yazılır.
8. Not ve bibliyografya derginin benimsediği ve Chicago Manual of Style 16'yı temel alan referans sistemine uygun olmalıdır (Bkz: Kaynaklar)
9. Dipnotlar (8 punto) her sayfanın altında verilir. Dipnot numarası metin içinde üst simge ile belirtilir. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır (³⁵ veya ²³).
10. Gönderilen metin ve özetler, kullanılan dilin (Türkçe, İngilizce, Rusça) dilbilgisi ve yazım kurallarına uygun olarak yazılmış olmalıdır. Editör, gönderilen metnin ve özetlerin Türkçe ve yabancı dil düzenlemesini yapmakla sorumlu değildir. Anadili İngilizce veya Fransızca olmayan yazarlar, metin ve özetlerini dergiye göndermeden önce dil düzenleme hizmetlerinden faydalanmalıdır.
11. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerinin içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılacak adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Kaynaklar

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)- Journal of Eurasian Inquiries dergisi, tarih, dil bilim ve güzel sanatların da dahil olduğu beşeri bilimler konularında araştırma yapanların çoğu tarafından

kullanılan “dipnot ve kaynakça” belgeleme sistemini benimsemiştir. Bu sistem, bibliyografik bilgilerin dipnotlarda ve bir kaynakçada gösterilmesine dayanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklere dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Manual of Style kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style’in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Her özgün araştırma makalesinin, derleme makalenin ve çeviri yazının sonuna bir kaynakça eklenir. Kaynakça dipnotlarda ve resim altı yazılarında verilen tüm kaynakları kapsmalıdır. Kaynakça, Arşiv Kaynakları, Yazma Kaynaklar, Basılı Kaynaklar ve/veya Elektronik Kaynaklar olarak dört ana başlık altında oluşturulur. Kaynakçada, basılı kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Arşiv malzemesi ve yazma eserler kaynak gösterilirken, arşiv ve kütüphanenin bulunduğu şehir, resmi adı ve tasnifi açık olarak belirtilmeli belge/yazma numarası, varsa tarihi verilmelidir.

Soyadı taşımayan yazarlar (örn. Salih Zeki) bibliyografyada ilk isminin baş harfi altında ve ‘Salih Zeki’ şeklinde yazılır. Soyadı almış yazarlar kaynakçaya soyadlarıyla girilir (örn. Adivar, A. Adnan).

Örnekler:

İD ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça’da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına “ve diğerleri” anlamında “vd.” yazılır.

İD Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985), 55.

SD Baytop, *Eczacılık Tarihi*, 175.

K Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985.

İD Sevtap Kadioğlu ve Gaye Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Mülteci Bilim Adamları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017), 35.

SD Kadioğlu ve Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi*, 41.

K Kadioğlu, Sevtap ve Gaye Şahinbaş Erginöz. *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Mülteci Bilim Adamları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017.

İD İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, ve Nergis Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan* (İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı - Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005), 21.

SD Dağdelen, Türkmen ve Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden*, 25.

K Dağdelen, İrfan, Hüseyin Türkmen ve Nergis Ulu. *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan*. İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta “çev.” yerine “haz.”; kaynakçada “Çeviren” yerine “Hazırlayan” kullanılır.

İD Brian Cotterell ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*, çev. Atilla Bir (İstanbul: Literatür, 2001), 95.

SD Cotterell ve Kamminga, *Endüstri Öncesi*, 99.

K Cotterell, Brian ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*. Çeviren Atilla Bir. İstanbul: Literatür, 2001.

KİTAP, çok ciltli

İD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, yay. haz. Ertuğrul Zekâi Ökte (İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988), 1:155.

SD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 2:35.

K Pirî Reis. *Kitab-ı Bahriye*. Yayına hazırlayan Ertuğrul Zekâi Ökte. 4 cilt. İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Feza Günergün, “Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine,” *Osmanlı Uygarlığı 1* içinde, haz. Halil İnalçık ve Günsel Renda (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 405.

SD Günergün, “Metroloji,” 408.

K Günergün, Feza. “Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine.” *Osmanlı Uygarlığı 1*, hazırlayan Halil İnalçık ve Günsel Renda içinde 403-417. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD Gürol İrzık, Kostas Gavroglu’nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 8.

SD İrzık, önsöz, 9.

K İrzık, Gürol. Kostas Gavroglu’nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz, 7-11. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998) Erişim 14 Mart 2018, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

SD Hirsch, *Dünya Üniversiteleri I*, 206.

K Hirsch, Ernst E. *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998. Erişim 14 Mart 2018. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Asuman Baytop, “İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi’nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011), 9.

SD Baytop, “Eczacı Mektebi’nde,” 3-5.

K Baytop, Asuman. "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011): 1-21.

Dergi makalesi, çeviri

İD Gert Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007), 51.

SD Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa," 53.

K Schubring, Gert. "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çeviren Sevtap Kadioğlu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007): 49-54.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dalı gerekli kılıyor ise erişim tarihi eklenir.

İD Gaye Danişan Polat, "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017): 3, erişim 2 Mart 2018, doi:10.30522/iuoba.356875.

SD Danişan Polat, "Kamal," 5-6.

K Danişan Polat, Gaye. "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017):1-12. Erişim 2 Mart 2018. doi:10.30522/iuoba.356875.

Gazete makalesi, baskı

İD Adnan Adıvar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adıvar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adıvar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

İD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun_dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun_dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

İD Feza Günergun, "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri," Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017), 122, <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

SD Günergun, "İkinci Meşrutiyet'in," 123.

K Günergun, Feza. "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri." Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017): 122-124. <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

Tez

ID Kaan Ata, "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fizikinin Kurumsallaşmasına Etkisi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 82.

SD Ata, "Barış İçin Atom," 73.

K Ata, Kaan. "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fizikinin Kurumsallaşmasına Etkisi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Ansiklopedi maddesi

ID Turhan Baytop, "Eczacılık Öğretimi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 126-127.

SD Baytop, "Eczacılık Öğretimi," 126.

K Baytop, Turhan. "Eczacılık Öğretimi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3: 126-127. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Yayımlanmamış bildiri

ID Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

ID Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, T6833, 51b.

K Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

ID Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-311a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

ID Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

ID Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

ID "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018. http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Gökşin Sanal, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türü
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- Dil kontrolünün yapıldığı
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Referansların derginin benimsediği Chicago Manual of Style'ı temel alan referans sistemine uygun olarak düzenlendiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu (Yazar, makale yayına kabul bilgisini aldıktan sonra göndermelidir.)
- Daha önce basılmamış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks numarası
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
 - ✓ Teşekkür, Çıkar çatışması, Finansal destek açıklaması
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almamış olması gerekir.
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 180-200 kelime makale dilinde ve 180-200 kelime İngilizce
 - ✓ Türkçe makaleler için İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), Rusça makaleler için hem Türkçe hem İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), İngilizce makaleler için Türkçe genişletilmiş özet (600-800 kelime) eklenmelidir.
 - ✓ Anahtar Kelime 10 adet
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Kaynaklar

- ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, kaynak ve alt yazılıyla)

İLETİŞİM

Sorumlu Müdür : Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

E-mail : avid@istanbul.edu.tr

Tel : (212) 440 00 00

Adres : İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Seyyid Hasan Paşa Medresesi,
Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,
No: 6, Beyazıt/Fatih, İstanbul, Türkiye

AIM AND SCOPE

The Journal of Eurasian Inquiries aims to share scientific studies on the Eurasian region covering the area from Turkistan and Caucasus to Balkans and the Middle East in the field of social sciences, prepared in different disciplines.

Journal of Eurasian Studies (AVID) includes papers related to Eurasian geography from different disciplines such as international relations, political science, history, sociology, economics, law, cultural and regional studies.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers

matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research are not sufficient for being accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with

the referees' claims.

Editor-in-chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Are references made to other works in the field adequate?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and they must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the reviewing process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential and that this is a privileged interaction. The reviewers and members of editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

OPEN ACCESS STATEMENT

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are (CC BY-NC 4.0) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Journal of Eurasian Inquires is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID) adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.

- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed

at <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuavid> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The journal publishes manuscripts in Turkish, English and Russian.
2. Manuscript should be written in MS Word format, double-spaced and in 11 point Times New Roman font. We kindly ask for you to not to send a pdf file. The title should be written with capital letters (12 point, bold), sub-headings in lower case letters (11 point, bold).
3. Research and review articles, as well as articles in translation should each include on its title page two abstracts (in the language of article and in English) of 180-200 words each. Key words (max. 10 words each) will also be provided underneath both of the abstracts. No abstract and bibliography are needed for research notes, addendum, book & scientific meeting reviews, and letters to the editor. While uploading addendum, book review and letter to the editor files on the manuscript management system, please enter the first paragraph of the article in the abstract section. An extended abstract in English (600-800 words) is required for articles in Turkish. An extended abstract in Turkish (600-800 words) is required for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) are required for articles in Russian.
4. Appendixes, with related bibliographical references, are placed after the body text, and before the bibliography. Their references should be included in the bibliography.
6. Short quotations should be given between double quotes within the paragraph. Long quotations (10 points) should have double indentation on the left (only), without quotes.
7. Figures and images should include captions with related bibliographical references. Bibliographical references mentioned in the captions should be included in the bibliography. Their captions should be incorporated within the text, and not be collected at the end of the manuscript. Also, they should be separately uploaded to manuscript management system. Captions of images and figures should be numbered separately. Captions should be in 9 points.
8. Notes and bibliography must be in line with journal's reference style based on Chicago Manual of Style (16th edition).
9. Notes (8 point) should be given at the bottom of every page, signalled by superscript numbers in the body text. Reference numbers should follow the punctuation marks (.³⁵,²³).
10. Submitted manuscripts and abstracts should be conformed with the grammar and orthography of the language (Turkish, English, Russian) in which they were written.
11. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The

title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCID(s) of all authors (see The Submission Checklist).

References

Journal of Eurasian Inquiries - Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID) has adopted the “**notes and bibliography**” documentation system preferred in the humanities field; including literature, history, and arts. This style presents bibliographic information in foot notes and bibliography.

Authors who would like to submit their manuscripts to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the Chicago Manual of Style https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the Chicago Manual of Style (16th edition).

A bibliography is needed at the end of research (original) articles, review articles and articles in translation. It should include all sources given in footnotes, captions and appendixes. The bibliography can include separate sections such as archival, manuscript, secondary, and/or electronic sources. Secondary sources are listed after the author’s name. When referring to archival material and manuscripts please note the name of the library and the collection, number and date of the document used if available.

Authors who do not have surnames (i.e. Salih Zeki), should be listed according to their first names: (i.e. Salih Zeki) and should be listed in the bibliography under the letter “S”. Authors with surnames are listed in surname and name order (i.e. Adivar, A. Adnan).

Examples:

fn (first note), sn (subsequent/short notes), bib (bibliography).

Book, one author

fn Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

sn Smith, *Swing Time*, 320.

bib Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016.

Book, two authors

fn Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life* (New York: Simon & Schuster, 2015), 12.

sn Grazer and Fishman, *Curious Mind*, 37.

bib Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Chapter or other part of an edited book

In a note, cite specific pages. In the bibliography, include the page range for the chapter or part.

fn Henry David Thoreau, "Walking," in *The Making of the American Essay*, ed. John D'Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

sn Thoreau, "Walking," 182.

bib Thoreau, Henry David. "Walking." In *The Making of the American Essay*, edited by John D'Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

In some cases, you may want to cite the collection as a whole instead.

fn John D'Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

sn D'Agata, *American Essay*, 182.

bib D'Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Translated book

fn Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, trans. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

sn Lahiri, *In Other Words*, 184.

bib Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Translated by Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

E-book

For books consulted online, include a URL or the name of the database. For other types of e-books, name the format. If no fixed page numbers are available, cite a section title or a chapter or other number in the notes, if any (or simply omit).

fn Jane Austen, *Pride and Prejudice* (New York: Penguin Classics, 2007), chap. 3, Kindle.

sn Austen, *Pride and Prejudice*, chap. 14.

bib Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. New York: Penguin Classics, 2007. Kindle.

fn Brooke Borel, *The Chicago Guide to Fact-Checking* (Chicago: University of Chicago Press, 2016), 92, ProQuest Ebrary.

sn Borel, *Fact-Checking*, 104–5.

bib Borel, Brooke. *The Chicago Guide to Fact-Checking*. Chicago: University of Chicago Press, 2016. ProQuest Ebrary.

fn Philip B. Kurland and Ralph Lerner, eds., *The Founders' Constitution* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), chap. 10, doc. 19, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

sn Kurland and Lerner, *Founders' Constitution*, chap. 4, doc. 29.

bib Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

fn Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

sn Melville, *Moby-Dick*, 722–23.

bib Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

Journal article

In a note, cite specific page numbers. In the bibliography, include the page range for the whole article. For articles consulted online, include a URL or the name of the database. Many journal articles list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins <https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser's address bar.

fn Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality," *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 9–10, <https://doi.org/10.1086/690235>.

sn Keng, Lin, and Orazem, "Expanding College Access," 23.

bib Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem. "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality." *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

fn Peter LaSalle, "Conundrum: A Story about Reading," *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95, Project MUSE.

sn LaSalle, "Conundrum," 101.

bib LaSalle, Peter. "Conundrum: A Story about Reading." *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95–109. Project MUSE.

fn Susan Satterfield, "Livy and the *Pax Deum*," *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 170.

sn Satterfield, "Livy," 172–73.

bib Satterfield, Susan. "Livy and the *Pax Deum*." *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 165–76.

fn Rachel A. Bay et al., "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures." *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

sn Bay et al., "Predicting Responses," 466.

bib Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures," *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

News or magazine article

Articles from newspapers or news sites, magazines, blogs, and the like are cited similarly. Page numbers, if any, can be cited in a note but are omitted from a bibliography entry. If you consulted the article online, include a URL or the name of the database.

fn Farhad Manjoo, "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera," *New York Times*, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

sn Manjoo, "Snap."

bib Manjoo, Farhad. "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

fn Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia," *New Yorker*, April 17, 2017, 43.

sn Mead, "Dystopia," 47

bib Mead, Rebecca. "The Prophet of Dystopia." *New Yorker*, April 17, 2017.

fn Tanya Pai, "The Squishy, Sugary History of Peeps," *Vox*, April 11, 2017, <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

sn Pai, "History of Peeps."

bib Pai, Tanya. "The Squishy, Sugary History of Peeps." *Vox*, April 11, 2017. <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

fn Rob Pegoraro, "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple," *Washington Post*, July 5, 2007, LexisNexis Academic

sn Pegoraro, "Apple's iPhone."

bib Pegoraro, Rob. "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple." *Washington Post*, July 5, 2007. LexisNexis Academic.

Readers' comments are cited in the text or in a note but omitted from a bibliography.

Eduardo B (Los Angeles), March 9, 2017, comment on Manjoo, "Snap."

Book review

fn Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges," review of *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, November 7, 2016.

sn Kakutani, "Friendship."

bib Kakutani, Michiko. "Friendship Takes a Path That Diverges." Review of *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Encyclopaedia entry

fn Mogens Herman Hansen, "Athenian Democracy," *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. (Oxford, UK: Oxford University Press, 1996).

sn Hansen, "Athenian Democracy."

Bib Hansen, Mogens Herman. "Athenian Democracy." *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. Oxford, UK: Oxford University Press, 1996.

Interview

fn Kory Stamper, "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English," interview by Terry Gross, *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

sn Stamper, interview.

bib Stamper, Kory. "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English." Interview by Terry Gross. *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

Thesis or dissertation

fn Cynthia Lillian Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues" (PhD diss., University of Chicago, 2013),

99–100.

sn Rutz, “*King Lear*,” 158.

bib Rutz, Cynthia Lillian. “*King Lear* and Its Folktale Analogues.” PhD diss., University of Chicago, 2013.

Paper presented at a meeting of a conference

fn Rachel Adelman, “‘Such Stuff as Dreams Are Made On’: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

sn Adelman, “Such Stuff as Dreams.”

bib Adelman, Rachel. “‘Such Stuff as Dreams Are Made On’: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

Manuscripts

fn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 48a.

sn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, MS T6833, 51b.

bib Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 1a-70b.

fn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 26a.

sn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, MS Ayasofya 3682, 23b.

bib Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 1a-311a. Copied on 10 Rabi I 1135 (19 December 1722).

Archival documents

fn Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

sn BOA, C.AS. 71/3352.

bib Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

fn Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

sn TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

bib Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website content

fn Katie Bouman, “How to Take a Picture of a Black Hole,” filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA, video, 12:51, https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

sn Bouman, “Black Hole.”

bib Bouman, Katie. “How to Take a Picture of a Black Hole.” Filmed November 2016 at

INFORMATION FOR AUTHORS

TEDxBeaconStreet, Brookline, MA. Video, 12:51. https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

fn "Privacy Policy," Privacy & Terms, Google, last modified April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

sn Google, "Privacy Policy."

bib Google. "Privacy Policy." Privacy & Terms. Last modified April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

fn "About Yale: Yale Facts," Yale University, accessed May 1, 2017, <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

sn "Yale Facts."

bib Yale University. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

Personal communication

Personal communications, including email and text messages and direct messages sent through social media, are usually cited in the text or in a note only; they are rarely included in a bibliography.

fn sn Sam Gomez, Facebook message to author, August 1, 2017.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that "the paper is not under consideration for publication in another journal".
- Confirm that final language control is done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in line with journals's reference system based on Chicago Manual of Style.
- Copyright Agreement Form (will only be sent after the article has been accepted for publication)
- Permission for non-published material
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
 - ✓ All authors' names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author's email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
 - ✓ Acknowledgements, grant supports, conflicts of interest should be indicated
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript.
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English

INFORMATION FOR AUTHORS

- ✓ Abstracts (180-200 words) both in the language of manuscript and in English
- ✓ Extended abstract in English (600-800 words) for articles in Turkish. Extended abstract in Turkish (600-800 words) for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) for articles in Russian.
- ✓ Key words
- ✓ Manuscript body text
- ✓ References and bibliography
- ✓ All tables, illustrations (figures) (including title)

CONTACT INFO

Director : Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

E-mail : avid@istanbul.edu.tr

Phone : +90 (212) 440 00 00

Address : Istanbul University

Research Institute of Turkology

Seyyid Hasan Paşa Medresesi,

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,

No: 6, Beyazıt/Fatih, Istanbul, Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Journal of Eurasian Inquiries
Dergi Adı: Avrasya İncelemeleri Dergisi

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)	
--	--

Responsible/Corresponding Author:
Sorumlu Yazar:

University/company/institution	Çalıştığı kurum	
Address	Posta adresi	
E-mail	E-posta	
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılrken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kantlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar:	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....